

UNIVERZITET U NOVOM SADU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSEK ZA PSIHOLOGIJU

**ODNOS RANOG ISKUSTVA I
PSIHOLOŠKE SEPARACIJE–
INDIVIDUACIJE ADOLESCENATA**

DOKTORSKA DISERTACIJA

Mentor: Prof.dr Marija Zotović Kostić

Kandidat: Mr Bojana Popadić

Novi Sad, 2016. godine

UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET, NOVI SAD

KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA

Redni broj: RBR	
Identifikacioni broj: IBR	
Tip dokumentacije: TD	Monografska dokumentacija
Tip zapisa: TZ	Tekstualni štampani materijal
Vrsta rada (dipl., mag., dokt.): VR	Doktorska disertacija
Ime i prezime autora: AU	Mr Bojana Popadić
Mentor (titula, ime, prezime, zvanje): MN	Prof. dr Marija Zotović Kostić, redovni profesor
Naslov rada: NR	Odnos ranog iskustva i psihološke separacije–individuacije kod adolescenata
Jezik publikacije: JP	Srpski (latinica)
Jezik izvoda: JI	srp. / eng.
Zemlja publikovanja: ZP	Republika Srbija
Uže geografsko područje: UGP	AP Vojvodina
Godina: GO	2016.
Izdavač: IZ	autorski reprint
Mesto i adresa: MA	Novi Sad, dr Zorana Đinđića br. 2

Fizički opis rada: FO	(7 poglavlja / 247 stranica / 3 slike / 44 tabele/ 1 grafikon / 253 reference / 2 priloga)
Naučna oblast: NO	Psihologija
Naučna disciplina: ND	Razvojna psihologija, psihologija adolescencije
Predmetna odrednica, ključne reči: PO	Separacija–individuacija, afektivna vezanost, rane disfunkcionalne kognitivne šeme, samopoštovanje, adolescencija
UDK	
Čuva se: ČU	Biblioteka Filozofskog fakulteta u Novom Sadu
Važna napomena: VN	Nema
Izvod: IZ	<p>Istraživanje prikazano ovim radom imalo je za cilj da ispita relacije između ranog iskustva i sekundarne psihološke separacije–individuacije adolescenata. Rano iskustvo smo posmatrali na osnovu obrazaca afektivne vezanosti, disfunkcionalnih kognitivnih šema i samopoštovanja koji se formiraju rano putem interiorizacije i za koje je bitna rana interakcija sa značajnim drugim. Ispitane su i relacije između različitih sociodemografskih karakteristika i dimenzija sekundarne psihološke separacije–individuacije.</p> <p>Za potrebe istraživanja korišteni su postojeći instrumenti, s tim što su provjerene metrijske karakteristike u pilot istraživanju i svi instrumenti su pokazali zadovoljavajuće karakteristike.</p> <p>Korišteni su sljedeći instrumenti: Upitnik o sociodemografskim karakteristikama kreiran za potrebe ovog istraživanja, Rozenbergova skala samopoštovanja (RSE), Instrument za procjenu afektivne vezanosti adolescenata UPIPAV-R, Inventar SCP1 namijenjen za procjenu 15 disfunkcionalnih kognitivnih šema prema modelu Janga, Test za procjenu separacije–individuacije za adolescente (SITA).</p> <p>Faktorska analiza ukazala je na identičnu strukturu svih konstrukata kao i u originalnim instrumentima, s tim što je samopoštovanje</p>

	<p>dvodimenzionalno, na šta su ukazala neka istraživanja. U cilju određivanja obrazaca afektivne vezanosti na skalama Instrumenta UPIPAV-R primijenjena je analiza grupisanja (Klaster analiza). Pretpostavljeno je postojanje četiri obrasca afektivne vezanosti u skladu sa teorijskim modelom afektivne vezanosti.</p> <p>Na osnovu rezultata regresione analize dobijeno je da dimenzije sekundarne psihološke separacije–individuacije ostvaruju značajne relacije sa disfunkcionalnim kognitivnim šemama, a pozitivna dimenzija samopoštovanja sa dimenzijom <i>čežnja za djetinjstvom</i>. Putem MANOVA analize i t-testa registrovane su razlike u pogledu dimenzija sekundarne psihološke separacije–individuacije između različitih grupa sociodemografskih karakteristika.</p>
<p>Datum prihvatanja teme od strane NN veća: DP</p>	<p>6. 12. 2013.</p>
<p>Datum odbrane: DO</p>	
<p>Članovi komisije: (ime i prezime / titula / zvanje / naziv organizacije / status) KO</p>	<p>predsednik: član: član:</p>

University of Novi Sad
Key word documentation

Accession number: ANO	
Identification number: INO	
Document type: DT	Monograph documentation
Type of record: TR	Textual printed material
Contents code: CC	Doctoral dissertation Ph.D thesis
Author: AU	Bojana Popadić M.A.
Mentor: MN	Professor Marija Zotović Kostić Ph.D, associate professor
Title: TI	Relation between early experience and psychological separation- individuation of adolescences
Language of text: LT	Serbian language
Language of abstract: LA	eng. / srp.
Country of publication: CP	Republic of Serbia
Locality of publication: LP	Autonomous Province of Vojvodina
Publication year: PY	2016
Publisher: PU	Author's reprint
Publication place: PP	Novi Sad, Zorana Đinđića 2
Physical description: PD	(7 chapters / 247 pages / 3 figures / 44 tables / 1 graph / 253 references / 2 appendices)
Scientific field SF	Psychology

Scientific discipline SD	Developmental psychology, adolescence psychology
Subject, Key words SKW	Separation-individuation, attachment, maladaptive schemas, self-esteem, adolescence
UC	
Holding data: HD	Library of Faculty of Philosophy in Novi Sad
Note: N	None
Abstract: AB	<p>Research presented in this paper includes searching for significant relations between early experiences and secondary psychological separation-individuation of adolescents. Early experience is operationalized on the basis of patterns of attachment, dysfunctional cognitive schemas and self-esteem that are formed early through interiorization and early interactions with significant others that are the most important for that process. The aim was to examine the significant relations between different socio-demographic characteristics on dimensions of secondary psychological separation-individuation too.</p> <p>All existing instruments, used in this research paper, with proven psychometric characteristics tested in the pilot study have showed satisfactory performance.</p> <p>We were using the following instruments: a questionnaire on socio-demographic characteristics created for the purposes of this study, Rosenberg Self-Esteem scale (RSE), Questionnaire UPIPAV-R to measure the attachment style for adolescents, SCP1 questionnaire designed to assess the 15 maladaptive schemas modeled Young, Separation-individuation Test of Adolescence (SITA).</p> <p>Factor analysis, as well as original instruments, indicated the identical structure of all constructs, except the two-dimensional self-esteem. In order to determine patterns of attachment on the Questionnaire UPIPAV-R scale, we applied grouping analysis(Cluster</p>

	<p>analysis). It was assumed the existence of four patterns of attachment in accordance with the theoretical model of attachment.</p> <p>The findings of regression analysis demonstrate that the dimensions of the secondary psychological separation-individuation achieved significant relations with some maladaptive cognitive schemas. Positive dimension of self-esteem achieved significant relations with dimension longing for childhood. MANOVA analysis and t-test registered differences in levels of aspects of secondary psychological separation-individuation, between different groups of socio-demographic characteristics.</p>
<p>Accepted on Scientific Board on: AS</p>	<p>December, 6th 2013.</p>
<p>Defended: DE</p>	
<p>Thesis Defend Board: DB</p>	<p>president: member: member:</p>

REZIME

Istraživanje prikazano ovim radom imalo je za cilj da ispita relacije između ranog iskustva i sekundarne psihološke separacije–individuacije adolescenata. Rano iskustvo smo posmatrali na osnovu obrazaca afektivne vezanosti, disfunkcionalnih kognitivnih šema i samopoštovanja koji se formiraju rano putem interiorizacije i za koje je bitna rana interakcija sa značajnim drugim. Ispitane su i relacije između različitih sociodemografskih karakteristika i dimenzija sekundarne psihološke separacije–individuacije.

Za potrebe istraživanja korišteni su postojeći instrumenti, s tim što su provjerene metrijske karakteristike u pilot istraživanju i svi instrumenti su pokazali zadovoljavajuće karakteristike.

Korišteni su sljedeći instrumenti: Upitnik o sociodemografskim karakteristikama kreiran za potrebe ovog istraživanja, Rozenbergova skala samopoštovanja (RSE), Instrument za procjenu afektivne vezanosti adolescenata UPIPAV-R, Inventar SCP1 namijenjen za procjenu 15 disfunkcionalnih kognitivnih šema prema modelu Janga, Test za procjenu separacije–individuacije za adolescente (SITA).

Faktorska analiza ukazala je na identični strukturu svih konstrukata kao i u originalnim instrumentima, s tim što je samopoštovanje dvodimenzionalno, na šta su ukazala neka istraživanja. U cilju određivanja obrazaca afektivne vezanosti na skalama Upitnika UPIPAV-R primijenjena je analiza grupisanja (Klaster analiza). Pretpostavljeno je postojanje četiri obrasca afektivne vezanosti u skladu sa teorijskim modelom afektivne vezanosti.

Na osnovu rezultata regresione analize dobijeno je da dimenzije sekundarne psihološke separacije–individuacije ostvaruju značajne relacije sa disfunkcionalnim kognitivnim šemama, a pozitivna dimenzija samopoštovanja sa dimenzijom *čežnja za djetinjstvom*.. Putem MANOVA analize i t-testa registrovane su razlike u pogledu dimenzija sekundarne psihološke separacije-individuacije između različitih grupa sociodemografskih karakteristika.

Ključne reči: sekundarna psihološka separacija–individuacija, afektivna vezanost, disfunkcionalne kognitivne šeme, samopoštovanje

ABSTRACT

Research presented in this paper includes searching for significant relations between early experiences and secondary psychological separation-individuation of adolescents. Early experience is operationalized on the basis of patterns of attachment, dysfunctional cognitive schemas and self-esteem that are formed early through interiorization and early interactions with significant others that are the most important for that process. The aim was to examine the significant relations between different socio-demographic characteristics on dimensions of secondary psychological separation-individuation too.

All existing instruments, used in this research paper, with proven psychometric characteristics tested in the pilot study have showed satisfactory performance.

We were using the following instruments: a questionnaire on socio-demographic characteristics created for the purposes of this study, Rosenberg Self-Esteem scale (RSE), Questionnaire UPIPAV-R to measure the attachment style for adolescents, SCP1 questionnaire designed to assess the 15 maladaptive schemas modeled Young, Separation-individuation Test of Adolescence (SITA).

Factor analysis, as well as original instruments, indicated the identical structure of all constructs, except the two-dimensional self-esteem. In order to determine patterns of attachment on the Questionnaire UPIPAV-R scale, we applied grouping analysis(Cluster analysis). It was assumed the existence of four patterns of attachment in accordance with the theoretical model of attachment.

The findings of regression analysis demonstrate that the dimensions of the secondary psychological separation-individuation achieved significant relations with some maladaptive cognitive schemas. Positive dimension of self-esteem achieved significant relations with dimension longing for childhood. MANOVA analysis and t-test registered differences in levels of aspects of secondary psychological separation-individuation, between different groups of socio-demographic characteristics.

Key words: secondary psychological separation-individuation, attachment, dysfunctional cognitive schemes, self-esteem

SADRŽAJ

UVOD	11
1. SEPARACIJA–INDIVIDUACIJA	13
1.1. Separacija.....	22
1.1.1. Separaciona anksioznost.....	23
1.2 Simbioza s majkom i separacija–individuacija.....	25
1.3. Individuacija	29
1.4. Identitet	33
2. RANO ISKUSTVO	36
2.1. AFEKTIVNO VEZIVANJE.....	40
2.1.1. Sigurna baza.....	45
2.1.2. Stilovi afektivne vezanosti.....	47
2.1.3. Aktiviranje sistema afektivne vezanosti	50
2.1.4. Kontrolni sistem afektivnog vezivanja	51
2.1.5. Unutrašnji radni modeli	53
2.1.6. Mentalizacija.....	61
2.1.7. Afektivna vezanost u adolescenciji.....	62
2.1.8. Afektivna vezanost i separacija-individuacija	65
2.2. DISFUNKCIONALNE KOGNITIVNE ŠEME	71
2.2.1. DISFUNKCIONALNE KOGNITIVNE ŠEME I SEPARACIJA– INDIVIDUACIJA.....	94
2.3. SAMOPOŠTOVANJE.....	96
2.3.1. SAMOPOŠTOVANJE I SEPARACIJA–INDIVIDUACIJA.....	103
3. PREGLED EMPIRIJSKIH ISTRAŽIVANJA KOJA SU U VEZI SA POSMATRANIM KONSTRUKTIMA	104
4. EMPIRIJSKI DIO	116
4.1. Problem istraživanja.....	116
4.2. Cilj istraživanja	119
4.3. Hipoteze istraživanja.....	120
4.4. Operacionalizacija varijabli	124
4.5. Instrumenti korišteni u istraživanju	125

4.6. PROVJERA FAKTORSKE STRUKTURE KORIŠĆENIH INSTRUMENATA	129
4.6.1. Provjera faktorske strukture prilagođene verzije Testa separacije–individuacije za adolescente Levina i sar. (1986).....	129
4.6.2. Provjera faktorske strukture instrumenta UIPAV-R.....	132
4.6.3. Provjera faktorske strukture Rozenbergove skale samopoštovanja.....	135
4.6.4. Provjera faktorske strukture Jangovog inventara disfunkcionalnih kognitivnih šema	137
4.7. Procedura prikupljanja podataka i karakteristike uzorka ispitivanja	138
4.8. Statistička obrada podataka.....	140
5. REZULTATI ISTRAŽIVANJA	141
5.1. Deskriptivni pokazatelji za karakteristike ispitanika	141
5.2. Određivanje obrazaca afektivne vezanosti primjenom metode grupisanja.....	145
5.3. Doprinos obrazaca afektivne vezanosti, samopoštovanja i disfunkcionalnih kognitivnih šema predikciji separacije–individuacije.....	148
5.4. Ispitivanje razlika između grupa različitih sociodemografskih karakteristika	167
5.4.1. Odnos pola i dimenzija sekundarne psihološke separacije–individuacije	167
5.4.2. Odnos separacije–individuacije i uzrasta ispitanika	169
6. DISKUSIJA	171
6.1. Distribucija obrazaca afektivne vezanosti.....	172
6.2. Doprinos obrazaca afektivne vezanosti, samopoštovanja i disfunkcionalnih kognitivnih šema predikciji separacije–individuacije.....	172
6.3. Ispitivanje razlika između grupa različitih sociodemografskih karakteristika.	190
6.3.1. Polne razlike u pogledu separacije–individuacije.....	190
6.3.2. Odnos uzrasta i separacije–individuacije.....	191
7. ZAKLJUČAK I PRIJEDLOZI	193
7.1. OGRANIČENJA ISTRAŽIVANJA I PREPORUKE	202
Literatura.....	203
Prilog br. 1	224
Prilog br. 2	236

UVOD

Razmatrajući odnos ranog iskustva i psihološke separacije–individuacije ne smijemo zanemariti činjenicu da se posmatra sekundarni proces separacije–individuacije koji se prema shvatanju Pitera Blosa, odnosi na adolescentni period i sličan je procesu koji se odvija u trećoj godini, prema Margaret Maler nazvan identično fazom separacije–individuacije. Rano iskustvo je sagledano preko tri varijable: afektivne vezanosti, ranih disfunkcionalnih kognitivnih šema i samopštovanja, koje se formiraju rano putem internalizacije odnosa sa značajnim figurama. Ove tri varijable takođe su povezane i smatra se da je afektivna vezanost značajan prediktor i za razvoj samopoštovanja i za razvoj kognitivnih šema. Međutim, u ovom radu posmatraćemo odvojeno sve tri varijable i pratiti njihov doprinos sekundarnom procesu psihološke separacije–individuacije. Osim toga, ispitaćemo medijatorski efekat samopoštovanja i disfunkcionalnih kognitivnih šema s obzirom na prirodu povezanosti konstrukata.

Poredeći primarnu i sekundarnu psihološku separaciju–individuaciju, može se reći da se za primarnu separaciju–individuaciju veže „izlijevanje iz simbiotske orbite“, čija je svrha stvaranje autonomije, dok se u sekundarnoj javlja potreba adolescenta da zavisnost od infantilnih objekata zamijeni drugim objektima iz socijalne sredine u svrhu postizanja punopravnog članstva u društvo. Put do nezavisnosti zavisi od kvaliteta internalizacije interakcije sa majkom. Separacija u adolescenciji odvija se na intrapsihičkom nivou, razdvajanjem internalizovane slike roditelja (Blos, 1967; Kroger, 1998). Upravo svijest o razlici između svog i roditeljskog selfa jeste ono što ponovo definiše self i kroz intrapsihičko odvajanje adolescent postaje sposoban za samostalno funkcionisanje. Proces individuacije odnosi se na snažniji osjećaj sebe u relaciji, slično Eriksonovom objašnjenju zrelog osjećaja identiteta koji omogućuje intimnost sa drugima bez straha od gubljenja sebe u tom jedinstvu (Arseth, Kroger, Martinussen, & Marcia, 2009; Beyrs & Seffge-Kreure, 2010; Kroger, 2004).

Ono što doprinosi razvoju autonomije u adolescenciji jeste kapacitet za testiranje realnosti, koji ide paralelno sa odbacivanjem infantilne Ego pozicije (Blos, 1975).

Značaj ispitivanja ranog iskustva i procesa sekundarne psihološke separacije–individuacije kod adolescenata ogleda se u potrebi za razumijevanjem razvojnih

problema mladih u periodu adolescencije, koji su ključni za dalji napredak i adekvatan prelazak u sljedeći razvojni stadijum – odraslo doba. Psihološka separacija adolescenata predstavlja značajan razvojni zadatak koji omogućuje razvoj identiteta, a na koji djeluju efekti ranog iskustva. Period adolescencije podrazumijeva pripremu za ulazak u odraslo doba, a dva najvažnija zadatka koja se postavljaju u ovom periodu su upravo psihološka separacija–individuacija i rješavanje krize identiteta. Psihoanalitički koncept zasniva se na ideji presudnog značaja ranog iskustva za kasniji razvoj. Teoretičari objektivnih odnosa daju značaj objektivnim odnosima za cjelokupni razvoj djeteta. Prema teoriji afektivnog vezivanja, u najranijem djetinjstvu formira se specifičan, nesimetričan odnos između majke i djeteta koji traje cijeli život. Bolbi je smatrao da kvalitet roditeljske brige koju dijete dobije u najranijem periodu života predstavlja vitalni značaj za njegovo buduće mentalno zdravlje (Klark i Klark, 1981).

Rane socijalno-emocionalne veze mogu da budu od presudnog značaja za dalji razvoj ljudske jedinke. Empirijska istraživanja koja su se odnosila na opservaciju hospitalizovane djece pokazala su da se osim dugoročnih separacija od majke može dovesti u vezu i sa neposrednim negativnim efektima. Iz ugla teorije afektivne vezanosti, osim potrebe za brigom i zaštitom radi fizičke i emotivne bliskosti sa starateljem, dijete ima potrebu i da se odvoji kako bi istraživalo svijet radi praćenja vlastite znatiželje i upoznavanja i ovladavanja novim vještinama i ulogama. Djelovanje ranog iskustva na kasniji razvoj ispitivano je kod rebus majmuna i preko lišavanja mladunčadi normalnih socijalnih odnosa sa pripadnicima svoje vrste. Svi nalazi studija rađenih na ovu temu ukazali su na nenadoknadivost štetnih efekata ranog iskustva. Model kognitivnih šema, kao i poznavanje afektivne vezanosti, omogućuje stvaranje strategija za preventivno djelovanje jer nesigurni obrasci vezivanja kao i maladaptivne kognitivne šeme predstavljaju riziko-faktore u razvoju psihopatologije.

Maladaptivne kognitivne šeme razvijaju se u okviru ranih disfunkcionalnih iskustava unutar porodice i značajno utiču na pojam pojedinca o sebi. Ako je formiran siguran obrazac afektivne vezanosti, dijete može slobodno istraživati i na taj način bogatiti svoje kognitivne strukture. Razvoj self i objekt reprezentacija predstavlja jezgro budućih stabilnih kognitivnih struktura (Guidano, Liotti, 1983).

Potreba za separacijom od roditelja jedan je od najznačajnijih i najtežih zadataka i za adolescenta i za roditelja koji potrebu za nezavisnošću shvata kao odbacivanje i negiranje potrebe za ljubavlju, što kod adolescenta stvara osjećaj nesigurnosti, potčinjenosti, anksioznosti i depresije. Na osnovu takve interakcije roditelja i adolescenta pretpostavlja se da nije stvorena sigurna baza i da adolescent ne može nesmateno eksperimentisati sa ulogama.

Separacija–individuacijs jedan je od glavnih razvojnih zadataka koji se dešava u jednom tranzicionom periodu ulaska u odraslo doba i može se definisati kao sposobnost za stvaranje autonomije kroz srodnost u relacijama afektivne vezanosti.

Afektivna vezanost i autonomija mogu se konceptualizovano posmatrati nezavisno, ali i kao komplementarni proces, jer su neophodne za razvoj nezavisnosti i individuacije.

Mnogi problemi mentalnog zdravlja adolescenata potiču od problema psihološke separacije. Ako se uzme u obzir da je psihološka separacija izuzetno bitna za adekvatnu adaptaciju i uspostavljanje zrelog Ego-identiteta, onda je jasno da poznavanje ovog problema, kao i rezultata ove studije, otvara mogućnost za preventivno djelovanje i edukaciju roditelja o značaju ranog iskustva za razvoj ličnosti njihovog djeteta.

1. SEPARACIJA–INDIVIDUACIJA

Separacija–individuacija odnosi se na razvojnu fazu u okviru koje se dijete kreće od relativne nemogućnosti odvajanja objektnih reprezentacija do sposobnosti doživljavanja sebe kao odvojene jedinice. Termin *separacija* označava intrapsihički razvojni pravac diferencijacije, formiranja granice i povlačenja od majke. Individuacija se odnosi na razvoj intrapsihičke autonomije, što vodi razvoju psihičkih struktura i karakteristika ličnosti (Edward, Ruskin, Turrini, 1992).

Proces individuacije podrazumijeva takav odnos u kojem se adolescent oslobađa stanja zavisnosti od roditelja, a u isto vrijeme želi da ostane u kontaktu sa njim.

Kada je koncipirao teoriju, Blos je imao namjeru da predstavi jedinstvenu teoriju adolescencije i, oslanjajući se na koncept Margaret Maler, opisao drugi proces

separacije–individuacije, s tim što je Blos naveo važnost ponovnog pregovaranja o odvojenosti od roditelja. On je naglašavao značaj regresije u službi ega. Prema Blosu, zadatak adolescencije je odricanje veze sa roditeljem, koje se može sagledati kao smanjivanje zavisnosti od porodice, koje se dešava tako što adolescent bira sopstveni pravac razvoja odvajajući se od interanlizovanih roditeljskih uticaja, a sve to dešava se na intrapsihičkom nivou. On je takođe naglašavao značaj sekundarnog separacionog procesa za razvoj ličnosti i uspješne adaptacije u period adolescencije, te je smatrao da fizička podstiče psihološku separaciju (Blos, 1975).

Separacija–individuacija predstavlja normativni pravac razvoja u adolescenciji mlađem odraslom dobu i vodi od interpersonalne zavisnosti od roditelja kao internalizovane, idealizovane predstave roditeljskog modela u djetinjstvu, do separacije kao interpersonalne nezavisnosti i intrapsihičkog odvajanja selfa u adolescenciji, što podrazumijeva odnos reciprociteta.

Na mjestu gdje se sijeku maturacija u pubertetu i adolescentsko prilagođavanje nalaze se kritične tačke u adolescentskom razvoju. Blos je opisao ove kritične faze i klinički i teorijski, smatrajući da predstavljaju prekretnice progresivnom razvoju i da svaka faza predstavlja sferu specifičnog konflikta, maturacioni zadatak, kao odlučivanje koje je preduslov za razvoj ka višim nivoima diferencijacije. Ovi tipični aspekti adolescentskih faza mogu se prepoznati kako u preadolescenciji tako i u kasnijoj adolescenciji, a konceptualizovani su kao drugi proces individuacije (Blos, 1967).

Blos je predložio da se adolescentni period posmatra kao sekundarni proces individuacije jer je primarni završen u trećoj godini postizanjem konstantnog objekta, kako je to definisala Malerova.

I primarni i sekundarni proces individuacije imaju značajnu ulogu za razvoj ličnosti. Jedna od zajedničkih karakteristika ovog perioda jeste potreba za promjenama psihičkih struktura. Razlika između primarne i sekundarne separacije–individuacije jeste u tome što u primarnoj fazi diferencijacije fizička autonomija podstiče psihološku diferencijaciju, dok u sekundarnoj separacija mora da se postigne i na intrapsihičkom nivou (Abrams, Goldman, 1976).

Prema Malerovoj, faza separacije–individuacije obuhvata period 4–5 mjeseci i 3 godine, u kojem postepeno dolazi do odvajanja selfa i objekta i oblikovanja vlastitog

identiteta. Ovu fazu Malerova je podijelila na četiri subfaze: subfaza diferenciranja, subfaza praktikovanja ili uvježbavanja, subfaza približavanja i subfaza formiranja konstantnog objekta naspram konstantnog selfa (Mahler at al., 2000).

Malerova je govorila o značaju optimalne simbioze za dalju diferencijaciju self i objekt reprezentacija. Subfaza diferencijacije počinje kada je dijete u stanju usmjeravati pažnju izvan majke dok još postoji sigurno utočište unutar simbiotske orbite. Majka će pomoći djetetu da napravi sljedeći korak ka većoj integraciji selfa i objekta, tj. višem nivou integrativnih sposobnosti ega, ako prepozna djetetove razvojno uslovljene oscilacije u ponašanju i na djetetovu ljutnju ne raguje isto, te ako je u stanju neutralizovati anksioznost, pruživši mu sigurnost i uvjerenje da njegova agresivnost ne može uništiti ni nju ni njega, kao ni djetetov self. To znači da će ono biti u stanju da integriše dobre i loše predstave selfa i objekta u stabilne reprezentacije, a samim tim će napredovati identifikacija i internalizacija povećavajući nezavisno Ego funkcionisanje (prema Čeranić, 2005).

Odvajanje od internalizovanih objekata u periodu adolescencije, kao objekata ljubavi i mržnje, omogućuje adolescentu da izvan porodice pronađe objekte ljubavi. Odvajanje od konkretnog objekta primarno se dešavalo ranije kada je kroz proces internalizacije odnosa sa majkom dijete stvaralo mehanizme za autonomiju. Razvoj ega ide uporedo sa odvajanjem od internalizovanih objekata.

Izdvajanje iz simbioze omogućeno je internim regulatorima koji idu u skladu sa sazrijevanjem nekih funkcija kao što su motorne, perceptivne, verbalne i kognitivne. Ovakav proces zapažamo ponovo u adolescenciji kao sekundarni proces separacije–individuacije.

U adolescenciji se tokom procesa individuacije može vidjeti da razvojne promjene prati povlačenje od infatnilnih objekata. Nakon traženja ideala izvan porodice, što se dešava već u preadolescenciji, slijedi traženje osoba prema kojim će biti usmjerena ljubav, te dolazi do diferencijacije svojih od roditeljskih stavova, što se definiše kao proces individuacije. Ovaj sekundarni proces individuacije koji se dešava u adolescenciji pruža šansu adolescentu da riješi konflikte iz prve faze individuacije (Blos, 1975).

Tokom procesa sekundarne individuacije dešava se da se gubi edipalni super ego, a na značaju dobija narcistički. Blos je smatrao da ove strukturalne promjene pojačavaju

samopoštovanje, a adolescenti sve više postaju nezavisni od spoljašnjih a zavisni od sopstvenih uticaja. Sama individuacija u adolescenciji odraz je promjena koje prate emocionalno odvajanje od internalizovanih odnosa sa infantilnim objektom. Ego je uključen u ovaj proces i smatra se da nerazvijen Ego u periodu adolescencije može dovesti do zavisnosti od infantilnog objekta. Često se dešava pojava anaklitičkom sindroma koji se upravo odnosi na zavisnost od infantilnog objekta i separacioni strah u vezi s njim. Takve osobe očajno tragaju za novim bliskim osobama ne bi li ublažili anksioznost uzrokovanu separacijom (Lacković Grgin, 2006).

Malerova je dala značajan doprinos u izučavanju interakcije između majke i djeteta. Ona je smatrala da u četvrtoj godini dolazi do formiranja sebstva (selfa). Govoreći o fazama razvoja, ona je navodila da dijete koja se nalazi u normalnoj autističnoj fazi ne razlikuje vlastite doprinose koji dovode do smanjenja tenzije od onih koji dolaze od majke, jer se beba nalazi u stanju psihološke nediferencijacije, tj. nalazi se u stanju primitivne halucinatorne dezorijentacije. Svojim urođenim refleksnim aktivnostima beba pokušava da postigne fiziološku homeostazu. Normalna autistična faza traje do kraja prvog mjeseca. Tokom drugog mjeseca dijete postepeno razbija autističnu membranu i ulazi u simbiotsku fazu razvoja, u kojoj počinje razmjena sa okolinom. ¹Početak ove faze obilježen je maglovitom sviješću o majci kao spoljašnjem objektu, a pogotovo njenoj sposobnosti u rasterećivanju tenzije, pa beba doživljava sebe i majku kao jedinstven sistem, ne praveći jasnu razliku između njih dvoje (Vukosavljević Gvozden, 2002). Simbiotska faza je doživljaj jedinstva sa majkom u okviru zajedničke granice. Ulazak u simbiozu znači da su formirani neki tragovi u mozgu (kao npr. pamćenje u slikama) o dijelu objekta koji zadovoljava potrebu u intrapsihičkom prostoru djeteta. Ti početni procesi introjkcije dovešće do formiranja identiteta, a to znači da se introjektuju iskustva zadovoljstva i nezadovoljstva, pri čemu u ovoj fazi još nisu diferencirana iskustva u vidu odvojenih self reprezentacija i objekt reprezentacija (Blank, Blank, 1985). Prvo mentalno razlikovanje uključuje samo razlikovanje između dobrog i lošeg kvaliteta. Da bi se uspostavio adekvatan simbiotski odnos sa bebom, majka u sebi mora aktivirati neke arhaičnije dijelove ličnosti, koji sadrže neke dijelove vlastite

¹Termin *simbioza* posuđen je iz biologije i označava zajedničko življenje dvaju različitih organizama (Blank, Blank, 1985)

simbiotske veze. Na taj način ona je u stanju da prepozna bebine signale i reaguje u skladu sa njima, pomažući tako da beba izgradi odvojen identitet. Dobro simbiotsko iskustvo podrazumijeva: životni optimizam, povjerenje u ljude, empatiju, kapacitet za emocionalnu razmjenu, za ljubavni odnos, itd. Faza separacije–individuacije obuhvata period od četvrtog-petog mjeseca do tri godine, u kojem dolazi do odvajanja selfa i objekta (separacije) i oblikovanja vlastitog identiteta (identifikacije).

Preuranjen razvoj lokomotorne funkcije djeteta omogućuje i djetetu da se ranije fizički odvoji od majke, ali to može dovesti do preuranjenog osjećaja odvojenosti prije nego što su formirani mehanizmi koji će omogućiti djetetu da se nosi s tim. Nasuprot tome, dešava se da infantilna majka ometa djetetovu potrebu za individuacijom, obično zbog autonomije lokomotorne Ego funkcije djeteta, te da uspori razvoj njegove svijesti o self–objekt reprezentacijama, uprkos progresivnom ili pak prevremenom razvoju perceptivnih, kognitivnih i emocionalnih funkcija (Mahler, et al., 2000).

U drugoj subfazi separacije–individuacije, fazi praktikovanja, razvojem autonomnih funkcija ega, npr. lokomocije, dijete pokazuje da je u stanju da čuva predstavu majke i kada je odsutna, što govori u prilog tome da je veća stabilnost self i objekt reprezentacija.

Sazrijevanjem primarnih autonomnih funkcija ega, a posebno memorije, stvara se mogućnost za organizaciju doživljaja (Vukosavljević Gvozen, 2002).

Proces separacije–individuacije značajno se ubrazano odvija tokom druge godine kada se završi faza praktikovanja. U fazi približavanja obnavlja se harmonija sa majkom i ovu fazu Malerova je nazvala periodom razvojne krize, jer se nakon iskoraka ka autonomiji i osjećanja moći desio korak unazad, te zbog toga ovaj period karakterišu velike afektivne oscilacije između ljubavi i mržnje (Ćeranić, 2005). Malerova je u svojoj studiji pronašla da kod većine djece tokom faze praktikovanja i prvog povlačenja od majke počinje kratak period povećane separacione anksioznosti (Mahler et al, 2000, Edward et al, 1991). U ovoj fazi dijete koje je bilo u mogućnosti da funkcioniše na udaljenosti od majke osjeća se sada bespomoćno, što dovodi do gubitka idealnog osjećanja selfa i ponovnog javljanja separacione anksioznosti, a to vodi potrebi za uspostavljanjem ponovnog simbiotskog jedinstva sa majkom. Greške koje majke čine u ovom periodu su odobravanje simbioze i kočenje težnji ka separaciji, ali i odbacivanje

njegove zavisnosti. Putem prelaznog objekta, procesa internalizacije i Ego identifikacije sa roditeljima dijete se bori sa separacionom anksioznošću (Vukosavljević Gvozden, 2002).

Do osmog mjeseca dijete nauči jasno izdvajati majku kao simbiotskog partnera od svih drugih i u ovom periodu je karaktersitična pojava anksiozne reakcije na približavanje strane osobe, što je slično Bolbijevom tumačenju da je strah od nepoznatih prirodna reakcija na prepoznavanje stranog lica koji su dio urođenih odgovora na znakove opasnosti (Bowlby, 1974).

Malerova (1975) je smatrala da napredak u kognitivnom razvoju omogućuje djetetu da uvidi da dobija sve više novih vještina, ali s druge strane uviđa i odvojenost u psihološkom i fizičkom smislu, što čini da se ono osjeti usamljenim i bespomoćnim. Negativizam ove faze dijete može lakše prevazići ako je majka u stanju neutralizovati anksioznost i kompenzovati njegove negativne emocije, jer će na taj način dijete prihvatiti svoju ljutnju, tako da će moći integrisati i dobre i loše predstave selfa i objekta u stabilne reprezentacije. Sve ovo doprinosi razvoju nezavisnog Ego funkcionisanja mehanizmima identifikacije i internalizacije.

Nagli razvoj kognitivne svjesnosti u periodu između četvrtog i petog mjeseca omogućuje veći razvoj kompetentnosti odojčeta i težnji ka autonomiji. U ovom periodu odojče postaje svjesno roditeljskog prisustva i odsustva, što znači da je formirana postojanost objekta (Brazelton, Kramer, 2002). Malerova ovaj period naziva „ispiliti se“ („hatching“), a podrazumijeva i jednu vrstu odojčevu svjesnosti o autonomiji i njega i majke. Ona je smatrala da neki kasnije ulaze u fazu konstantnog objekta i da se čak dešava da se kod nekih poremećaja ne ostvari nikad, kao što su npr. zavisne ličnosti i granični poremećaji. Ova faza je jako bitna jer omogućuje kontinuitet pozitivnog odnosa bez obzira na to što je odnos sa majkom nekad i frustrirajući. Uspotavljanje konstantnog selfa i konstantnog objekta osnova je stabilnog integriteta ličnosti (Mahler et al., 2000).

Libidinalna konstantnost objekta pretpostavlja konstantnost u Pijaževom smislu, ali nije identična zbog toga što podrazumijeva ujedinjenje i dobrih i loših reprezentacija

objekta, te fuziju libidinalnog i agresivnog nagona koji ih katektiraju². Od konstitucionalnih sposobnosti nagona i prve tri subfaze separacije–individuacije zavisi šta će se dogoditi u četvrtoj fazi i da li će se uspješno uspostaviti stabilan odnos između selfa i druge osobe (Vukosavljević Gvozden, 2002).

Empatija, reciprocitet i „zajednička subjektivnost“ oslanjaju se na simbiozu i poistovjećivanje roditelja sa odojčecom, te na nesvjesnu fantaziju o stopljenosti s njim. Malerova smatra da je majci teško da se odrekne simbioze ukoliko u fantaziji ne dođe do regresije na sopstvenu separaciju od majke (Brazelton, Kramer, 2002).

Prema Pineu (1979), patologija separacije–individuacije može se podijeliti na patologiju nižeg i višeg reda u zavisnosti od nivoa self-drugi diferencijacije. Iz razloga što ne postoji jasna granica između selfa i drugog smanjen je osjećaj za razdvojenost.

Iz svega navedenog može se zaključiti da je uloga porodice od izuzetnog značaja za uspostavljanje zrelog Ego – identiteta koji je neophodan za proces adaptacije. Sekundarna psihološka separacija omogućuje održavanje porodičnih veza i osjećaja povezanosti sa roditeljima, ali, uz taj osjećaj, i potvrdu autonomije bez koje je nemoguć proces individuacije koji oslobađa individuu od zavisnosti od infantilnog objekta.

Udaljavajući se od internalizovane predstave objekta, tj. roditeljske figure, adolescent nastoji izgraditi osjećaj selfa koji će smanjiti simbiozu, tj. psihološku zavisnost od roditelja.

Pojava autonomije umanjuje mogućnost majke da predvidi ponašanja bebe, zbog čega se ona može osjećati napušteno i odbačeno. Ovaj problem se može prevazići svjesnošću o značaju odojčecove autonomije i potkrepljivanjem bebine kompetencije raznim priznanjima i zadovoljstvom. S obzirom na to da u periodu autonomije majka ima osjećaj da je napuštena i odbačena, ona pojačava napore kako bi vratila bebu u interakciju, ali njeni odgovori sad bebi postaju predvidljivi. Stvaranje autonomije u vezi je sa umirenjem koje daju predvidljivi roditeljski odgovori. Manje sigurna odojčad

²Kateksa se odnosi na zaposijedanje nekog predmeta, osobe, čina ili mentalnog procesa izvjesnom količinom nagonске energije. Libinalno zaposijedanje naziva se katektiranjem objekta. Prvobitnim kateksama (autoerotskim i incestnim), suprotstavljene su kontrakatese, daljim razvojem ega (Trebješanić, 2008)

kasnije dostižu ovaj nivo nezavisnosti. Prezaštićena djeca ne ulaze u stadijum autonomije prije sedam–osam mjeseci (Als & Brazelton, 1981, Brazelton, Kramer, 2002).

Proces individuacije omogućuje adolescentu da prevaziđe infantilne introjekcije roditelja u smjeru izgradnje selfa nezavisnog od uticaja drugog. U okviru koncepta autonomije implicitno je prisutna osobina zdrave rane interakcije – fleksibilnost. Posmatrajući odnos između roditelja i odojčeta, može se zaključiti da li je previše sputan ili je spontan. Sam sistem komunikacije trebalo bi da je stabilan ali fleksibilan kako bi se izbjegla simbioza između odojčeta i jednog od roditelja, koja sputava proces autnomije i odvajanja (Brazelton, Kramer, 2002).

Autonomija omogućuje odojčetu da otkrije kapacitete za emocije i kogniciju, dok autonomiju adolescenata prate sljedeće kognitivne promjene: mišljenje postaje više apstraktno, razvija se sposobost multiplog sagledavanja odnosa između ideja i akcije, šire se perspektive, traže se uzročno-posljedične veze u događajima i situacijama, ulaže se manji napor prilikom diferencijacije bitnog od nebitnog, pojavljuje se opšta predvidljivost stvari (Kukolj, Drašković, Cakić, 2004).

Paralelno sa odvajanjem od infantilnog objekta povećava se obim autonomije ega (Blos, 1975).

Separaciju rani teoretičari smatraju nužnim preduslovom uspješne adaptacije u adolescenciji.

Adolescenti već u predadolescenciji počinju tražiti lične ideale izvan porodice, a poslije se traže i osobe prema kojima će usmjeriti ljubav. Dolazi do emocionalnog odvajanja od roditelja i do diferencijacije svojih od roditeljskih sudova i ponašanja. Taj proces pruža mogućnost da se riješe neki konflikti iz prve faze individuacije.

Dok izgrađuje svoj pogled na svijet i nezavisno djelovanje, adolescent to čini odvojeno od roditelja, ali paralelno potrebi za odvajanjem adolescent želi da ostane u kontaktu sa roditeljima, što pokazuju udovoljavanjem nekim njihovim očekivanjima i potrebom da informiše roditelja o onome što se dešava izvan porodice.

Da bi se postigla emocionalna autonomija neophodna je separacija od roditelja. Dezidealizacija roditelja u ovom periodu slična je primarnom procesu separacije–individuacije, jer mladi tad prvi put vide da njihovi roditelji imaju i dobre i loše strane i da nisu svemogući, a sve to smanjuje zavisnost od roditeljskih figura (Kukolj i sar, 2004).

Proces separacije je neugodan zato što stvara osjećaj praznine i usamljenosti koji se kompenzuje okretanjem ka vršnjacima.

Adolescenti se ostvarivanjem bliskosti u grupi vršnjaka uče kontroli emocija, upotpunjuju sliku o sopstvenoj vrijednosti, što je važno za razvoj samopoštovanja.

Proces individuacije predstavlja svjesnu spoznaju i integraciju svih mogućnosti koje su urođene kod pojedinca (Kukolj i sar, 2004).

U periodu od 14 do 17 godina moguća je regresija, tj. vraćanje na ranije stadijume u obliku rekapitulacije preedipovskih i edipovskih iskustava. Procesi i primarne i sekundarne individuacije imaju bitnu ulogu za razvoj ličnosti. Ove strukturne promjene ojačavaju konstantnost samopoštovanja i raspoloženja, sve više su nezavisne od spoljašnjih uticaja, a sve više zavise od sopstvenih uticaja. Povlačenjem iz internalizovanih objekata ljubavi i mržnje u adolescenciji se otvara put za stvaranje vanporodične ljubavi i mržnje.

Ono što je izlijevanje iz simbiotske membrane, prema Malerovoj, to je u adolescenciji odbacivanje zavisnosti od porodice, gubljenje infantilnih veza u cilju postizanja autonomije. Odvajanje od internalizovanih objekata otvara put adolescentu za pronalaženje spoljašnjih objekata ljubavi i mržnje izvan porodice, što je u suprotnosti sa infantilnom fazom separacije–individuacije, u okviru koje dijete stiče psihološku odvojenost od konkretnog objekta – majke. Psihološka separacija, koja se dešava u periodu od četiri–pet mjeseci do tri godine, dešava se zahvaljujući procesu internalizacije, ali i drugih funkcija ega npr. autonomnih funkcija motorike, percepcije i kognicije. Kad je u pitanju separacija u periodu adolescencije, koja se dešava radi postizanja autonomije, tu se odvija proces pseudoodvajanja jer se traženjem novih objekata traže zamjene za stare.

Dok je djetetu u infantilnom periodu potrebna pomoć majke da bi se odvojilo u smislu formiranja njegove unutrašnje reprezentacije, u adolescentnom periodu dešava se okretanje vršnjacima radi ostvarivanja kontakata, bez kojih se ne može dovršiti proces individuacije. U grupi se dešavaju procesi koji stvaraju osjećaj pripadanja, izvor su stimulacije, empatije i rezonance (Ćeranić, 2005).

U adolescenciji se javlja fenomen idolizacije koji predstavlja tranziciju od infantilnih idealizovanih objekata ka zrelijim objektnim vezama. Taj prelazni period je

zamijenjen idolima kojima se adolescent divi, a to može da se vidi po zidovima soba koji su oblijepljeni posterima ličnosti kojima se adolescenti dive. To se dešava iz razloga što adolescentni Ego, koji je sam po sebi sklon regresiji, nastoji da održi narcističku ravnotežu uz pomoć idealizacije novih objekata – idola kakvi su bili roditelji. Blos (1967) smatra da se ovaj tranzicioni fenomen završava kada se objektni libido angažuje u pravim odnosima.

Predmet divljenja adolescenata postaju odrasle osobe, uglavnom starije i istog pola, mada postoje izuzeci. U ovom periodu adolescenti se svjesno odriču roditelja, ali ih nesvjesno još vole i mrze i njihovi izbori objekta i figura sa kojima se identifikuju nesvjesno su formirani kompromisi (Ćeranić, 2005).

Proces individuacije vezan je za dva motiva koja su u dijelektičkom odnosu, s jedne strane je motiv kojim adolescent teži ka sopstvenoj autonomiji, a s druge motiv koji ga usmjerava da ostvaruje vezu i jedinstvo sa drugima. Osnovna uloga ova dva motiva je pokretačka i oni kroz proces sazrijevanja omogućuju osobi da napravi sintezu između potreba za samodovoljnošću i pripadanjem drugima (Kukolj i sar, 2004).

Dijete kroz identifikaciju sa umirujućom majkom biva u stanju da reguliše svoje postupke i raspoloženje, bez obzira da li je majka prisutna ili ne, jer je ono interanlizovalo i integrisalo predstave selfa i objekta u stabilne reprezentacije.

Proces identifikacije može se definisati kao postojanje nekog nevjesnog elementa zajedničkog osobama koje su uključene u taj proces. Rani mjeseci života omogućuju razvoj nekih Ego funkcija kao što su: anticipacija, tolerancija na frustracije, sposobnost za odlaganje potreba i neki stepen kontrole impulsa. Ovo rano iskustvo stvara put za razvoj sljedećeg stadijuma i kapacitet za objektivne odnose, te razvijanje osjećaja za razvoj ličnog identiteta (Edward et al, 1991).

1.1. Separacija

Kad su u pitanju efekti separacije od roditelja na mentalno zdravlje djeteta, mora se uzeti u obzir dužina trajanja separacije, razvojni period, kao i karakteristike djeteta, jer ne dovode sve separacije do psihičkih poremećaja. Kratkotrajne efekte odvajanja Bolbi je ispitivao kod hospitalizovane djece. Kad je riječ o dugotrajnim efektima, od njih se

navode prolazne i stalne sepracije kao što su zaposlenost majke, smrt roditelja i sl. (Klark i Klark, 1967).

Separacija od majke u slučaju smrti lakše se prevaziđe ako je dijete bilo sigurno vezano i ako je u interakciji sa majkom osjećalo dovoljno ljubavi i sigurnosti, pa veza nije bila prožeta anksioznošću. Dijete postepeno počinje graditi novu vezu sa figurom koja mu je na raspolaganju, a sa kojom je ono ranije uspostavilo neku vrstu emocionalne veze. Ako se desi gubitak roditelja, a ne postoji odgovarajuća zamjenska figura, dijete može uspostaviti niz kratkotrajnih veza koje se lako prekidaju (Malinić, 2011).

Potreba za održavanjem bliskosti i reakcije djeteta na situacije odvajanja od figure sa kojom je afektivno vezano dominantni su u uzrastu između šest mjeseci i četiri godine, te je zbog toga ovaj period i posebno osjetljiv. Kad spominjeno osjetljivost na separaciju i posljedice koje ona može ostaviti na dijete, treba uzeti u obzir sljedeće faktore: uzrast djeteta, kvalitet prethodnog odnosa majke i djeteta, postojanje drugih emocionalnih veza kao što su one sa ocem, braćom i sestrama, i raspoloživost zamjenske figure za majku, kao i kvalitet tog odnosa. Pokazalo se da djeca koja su socijalno inhibirana, nekomunikativna i agresivna teže podnose efekte separacije. S druge strane, efekti separacije bivaju ublaženi ako dijete ima na raspolaganju druge poznate figure kao što su braća i sestre, te ako ostane u porodičnoj sredini nakon separacije. Anksioznost zbog separacije manjeg je intenziteta ukoliko je dijete imao stabilan odnos sa majkom prije separacije. U vezi s tim može se navesti i značaj postizanja konstantnosti objekta na kraju treće godine, što znači da je majka kao cjeloviti objekat intrapsihički na raspolaganju djetetu i u njenom odsustvu. Ovo znači da je unutrašnja majka na raspolaganju djetetu za ljubav i sigurnost kao zamjena za realnu, iako je djetetu i dalje potrebna majka u ulozi pomoćnog ega i tokom čitavog života reagovala na separaciju (Ćeranić, 2005).

Kad je riječ o procesu separacije–individuacije, u period tranzicije od srednje škole do fakulteta studenti kroz razna iskustva oblikuju sposobnosti za osamostaljenje.

1.1.1. Separaciona anksioznost

Definišući separacionu anksioznost, možemo reći da se ona odnosi na strah od gubitka ili odvajanja od voljene osobe. Međutim, ako se etološki posmatra, može se

zapaziti da i ljudi i životinje reaguju strahom u određenim situacijama koje signaliziraju na povećan rizik, a ne zato što nose visok rizik od povrede ili opasnosti. Naša reakcija strahom na nagli pokret, izraženo povećanje zvuka, ili svjetla, što se dešava i kod mnogih životinja, značajna je za opstanak, pa tako i na odvajanje od značajne figure reagujemo na isti način (Bolbi, 2011).

Margaret Maler (Mahler, 1968) pravila je razliku između fizičke i separacije kao intrapsihičkog procesa koji vodi ka odvajanju selfa i objekta, i primijetila je da je najizražajnije reakcija na separacionu anksioznost kod one djece kod koje je simbioza bila parazitska i kod koje majka nije prihvatila djetetovu separaciju–individuaciju.

Separaciona anksioznost podrazumijeva reakcije na odvajanje koje su u vezi sa određenim načinom intrapsihičkog reprezentovanja situacije odvajanja. Ekstremnije reakcije na odvajanje imaće dijete nesigurno vezano, kao i ono koje nije riješilo simbiotski odnos sa majkom, i te reakcije odražavaju intrapsihički reprezentovanu prijetnju od gubitka simbiotskog objekta, tj. od uništenja vlastitog selfa, što znači da je anksioznost veća što je manje jasno napravljena granica self – objekt. Separaciona anksioznost je normalni razvojni fenomen, ali se može manifestovati u patološkom obliku. Proučavajući psihotične procese, Malerova je primijetila da na manje separacije, kao što je polazak u vrtić, djeca burno reaguju ako su osala intrapsihički simbiotski fuzionisana sa predstavom majke (Ćeranić, 2005).

Često susrećemo roditelje koji prijete djeci napuštanjem kako bi ih kontrolisali. Može se primijetiti naročito kod starije djece i adolescenata da to stvara snažnu anksioznost, ali i bijes, čija je uloga u odvrćanju figure vezanosti od napuštanja (Bolbi, 2011).

Ukoliko se dijete odvoji od majke u periodu kada se za nju vezuje, od šestog mjeseca, ono pokazuje znakove protesta prilikom odvajanja i kako dijete stari, a simbiotska opna labavi, spremnije je na duže odvajanje.

Bez obzira na to što postoje mnoge individualne razlike među djecom, kao i razni spoljni faktori, dijete koje ima više od šest mjeseci reagovaće na odvajanje od majke na uobičajen način, kako navodi Bolbi (1982) – prvo se javlja protest, pa očaj i na kraju ravnodušnost. Afektivna vezanost sa istom osobom može se ponovo uspostaviti ako razdvajanje nije trajalo isuviše dugo.

Bolbi (1969) je došao do zaključka da se individual stalno mora učiti da se izbori sa separacijom i gubitkom kao funkcijom maturacije.

1.2 Simbioza s majkom i separacija–individuacija

Termin „simbioza“ posuđen je iz biologije, ali u ovom slučaju ne znači apsolutnu uzajamnu zavisnost u okviru koje oba organizma to zahtijevaju do kraja života. Margaret Maler je pojam „simbioza“ koristila da objasni način na koji se odojče ponaša i funkcionira kao da je sa majkom dio onipotentnog sistema u kojem dvoje funkcionira kao jedno u okviru iste granice – simbiotske membrane (Mahler, 1961, Edward et al, 1991). Tokom trudnoće dešavaju se fantazije koje omogućuju majci da se poistovjećuje s odojčecom i stvara relacije srodne njenim relacijama sa sopstvenom majkom. Kada majka prepozna život svog ploda, postoji mogućnost ili da se identifikuje sa njim ili da ponovo odigra simbiozu sa svojom majkom. Sav taj proces omogućuje majci prorađivanje neispunjenih potreba za zavisnošću i simbiozom iz ranog odnosa sa svojom majkom, a sve to podsjeća na situaciju u kojoj se dijete okreće ka majci kako bi pronašlo energiju za nastavak razvoja ka individuaciji (Mahler, et al., 2000, Brazelton, Kramer, 2002). Sama simbioza podrazumijeva zajednicu najmanje dvije osobe koja je tako snažna da član simbioze misli da ne može da preživi bez ostalih članova veze. Smisao simbioze jeste u jedinstvu njenih članova, pri čemu jedan drugog obuhvataju svojom Ego granicom, proširujući svoj Ego na tu osobu. Prema Edvard i sar. (1991), tokom simbioze dijete počinje graditi unutrašnju predstavu o majci i ako dijete počinje da prepoznaje majku kao nekog ko mu pomaže i zadovoljava potrebe, ono će se osjećati spokojno čak i kad samo čuje glas majke u susjednoj sobi.

Pajnova smatra da u toku trudnoće majka ima priliku da proradi svoje separacione konflikte, ostvarujući novu fazu u procesu oslobađanja–individuacije od prvobitnih separacionih odnosa (Pines, 1981, prema Brazelton, Kramer, 2002).

Prorada majčinog separacionog konflikta, osim svojih dobrih strana, može imati i negativne efekte, kao i svaka regresija, jer može pokrenuti konflikt i patološke reakcije, te može biti doživljena kao prijetnja identitetu. Fantazija o ponovnom stapanju sa majkom pobuđuje snažna osjećanja i u zavisnosti od toga kakve su bile rane relacije, te da li su

potrebe za simbiozom snažne i neispunjene, postoji mogućnost da će ona svoj plod doživjeti kao rivala. Infantilna majka nije u stanju iz svoje strukture ličnosti privremeno isključiti potrebe svoga unutrašnjeg djeteta, što je vrlo bitno da bi se majka mogla brinuti o novorođenčetu. S druge strane, regresija na vlastita simbiotska iskustva može dovesti do obnavljanja psihičke energije i razvijanja empatije za bebine potrebe (Brazelton, Kramer, 2002).

Opisujući razvoj selfa iz ugla Ego psihologa, Malerova izjednačava self sa self reprezentacijom jer tokom procesa separacije–individuacije, koja je omogućena adekvatnom roditeljskom brigom, dijete postepeno odvaja predstavu vlastitog selfa od predstave objekta, čime se stiče osjećaj vlastite koherentnosti. Postoji mogućnost da dijete dobije nepouzdan referentni okvir ukoliko su majčine reakcije nepredvidljive ili hostile. Majka služi kao pomoćni Ego, a njen emocionalni odnos tokom brige o djetetu omogućuje procese neutralizacije, mada nije uvijek optimalno materinstvo garant pojavi adekvatne neutralizacije³.

Često se dešava da dijete ima toliko blizak odnos sa majkom da nije u mogućnosti da razvije socijalne odnose van porodice, a nerijetko se dešava i zamjena uloga u kojoj majka zbog vlastitih problema želi od djeteta napraviti figuru vezanosti, što vodi do inverzije normalnog odnosa, odnosno do simbioze (Bolbi, 2011). Razmatrajući self i integrišući sebi bliske teoretičare, posebno Špica i Malerovu, Kondić (1987) smatra da je simbiotsko iskustvo uslov za normalna razvoj jer ako postoji uslov za razvoj Ja, razvija se i slika o sopstvenom tijelu, početna sposobnost posredovanja između unutrašnjih i spoljašnjih opažaja, uticaj interakcije između instinktivnih pokretača i spoljašnje stvarnosti, mogućnost odlaganja tragova pamćenja u vezi sa majkom, i u osmom mjesecu dolazi do višeg nivoa objektnog odnosa sa majkom kao simbiotskim partnerom, koji se odvaja od drugih. Ona nadalje navodi da se u fazi separacije–individuacije dešava sve veća okrenutost ka spoljašnjoj sredini i poređenju različitih opažaja sa majčinim likom, a veća pokretljivost u posljednjoj četvrtini prve godne dovodi do većeg fizičkog odvajanja

³Neutralizacija je proces oslobađanja instinktivnih impulsa od njihovih seksualnih i agresivnih osobina u periodu djetinjstva, čime energija biva upotrebljena za Ego funkcionisanje i razvoj ličnosti i dešava se postepeno, zamjenom načina zadovoljenja motiva, te razvojem motivacije koja gubi svoju prvobitnu vezu sa seksualnošću i agresivnošću (Krstić, 1996).

od majke i boljeg razlikovanja predstave selfa i prethodno fuzionisane predstave selfa i objekta.

Ispunjenje izgubljenih ideala i mogućnosti potreba je roditelja da kroz djecu ostvare ono što oni nisu jer fantazirano dijete mora da bude savršeno zbog „grandiozne slike o sebi“, kako je to nazvao Kohut (1977). Želja da se obnove stari odnosi u vezi je sa potrebom za obnavljanjem starih veza i želje da se ponište ranije separacije, ili pak da se negira prolazak vremena i bol zbog smrtnosti i nestanka. Na kraju, Brazelton i Kramer (2002) navode i priliku za zamjenu i za odvajanje od majke kao želju da se ima dijete koje se doživljava kao dvostruko poistovjećivanje – i sa svojom majkom i sa bebom, i da se tako prorađuju uloge na osnovu prošlih iskustava sa svojom majkom i sa sobom kao bebom.

Zdrave narcističke potrebe i želje da se stvore stari odnosi utiče na kapacitet za materinstvom.

Kad je u pitanju simbioza, potrebno je razlikovati normalnu i patološku, pri čemu se o normalnoj simbiozi govori kad je jedan član simbioze nesposoban da se brine o sebi, na primjer o djeci dok ne postanu sposobna za samostalan život. Patološka simbioza se javlja kad su članovi simbioze sposobni da se brinu o sebi, a i dalje su u zajednici.

Da nije u simbiozi sa starateljem, novorođenče ne bi preživjelo i upravo od kvaliteta simbioze zavisi djetetov emocionalni razvoj i socijalizacija. Sposobnost majke da se na neko vrijeme odrekne vlastitih želja kako bi mogla uspješno zadovoljiti potrebe djeteta, obezbjeđuje joj adekvatan ulazak u normalnu simbiozu. Kad se rodi, dijete nije obuhvaćeno granicom majčinog tijela, ali ga majka obuhvata granicama svoga Ja, funkcionišući kao da je dijete dio nje i ta veza sada je psihološka.

Dijete se za majku vezuje tek od šestog mjeseca, iako je u stanju da je prepoznaje i ranije. Kad su u pitanju kriterijumi za izlazak iz simbioze, navodi se par njih: ako je u pitanju biološki kriterijum, smatra se da je riječ o periodu kada je jedinka spremna da rađa potomstvo, u dvanaestoj ili trinaestoj godini; ako je u pitanju pravni kriterijum, to je period punoljetstva, osamnaest godina; i treći kriterijum je psihološki i on je i nateži za određivanje, a smatra se da je to vrijeme kada je osoba sposobna za samostalni život u zajednici, a može se dostići i prije perioda punoljetstva, u zavisnosti od mnogih faktora kao što je na primjer kultura, društveno-ekonomski činioci i slično.

Tokom simbioze majka pomaže svom djetetu da oblikuje identitet tako što odgovara na njegove signale koji ukazuju da neku potrebu (Edward et al, 1991).

Kvalitet simbioze se mijenja vremenom. Po Malerovoj, primarna simbioza traje do treće godine, sa razvojem kognitivnih funkcija, njen kvalitet se mijenja, i smatra se da završava sa postizanjem dovoljnog stepena zrelosti za samostalni život.

U toku primarne simbioze majka bi trebalo da privremeno isključi svoje potrebe, kako bi se izbjegao ambivalentan odnos prema djetetu i problem infantilne majke koja dijete doživljava kao prepreku za ostvarenje vlastitih planova i potreba. S druge strane, može se desiti da majka trajno isključi svoje potrebe i da se javi sindrom „savršne“ majke. Takve majke se u potpunosti žrtvuju za djecu i potpuno odustaju od svojih ambicija i to sve do trenutka potpunog osamostaljivanja djeteta, a nekad i duže. Takve majke prezaštićuju djecu i onesposobljavaju ih jer ne paze na stvarne potrebe djeteta, nego na ono što one misle da je ispravno.

U tom procesu isključivanja vlastitih potreba bitnu ulogu igra otac koji bi trebalo da bude neka vrsta nadoknade za dio ličnosti koji je majka isključila kad je ušla u simbiozu s djetetom. On brine o njenim prigušenim potrebama, čineći to tako što pomaže majci prilikom nekih praktičnih radnji koji se odnose na brigu o djetetu, npr. kupovini pelena, spremanju hrane, presvlačenju i sl.

Strah od neadekvatnosti i anksioznosti u vezi sa ulogom majke mogu se smanjiti ako majka prepozna očevu ulogu u zadatku separacije i diferencijacije ploda od njenih fantazija, kao i od saznanja da odgovornost za uspjehe i neuspjehe u vezi sa novom ulogom nije samo njena (Brazelton, Kramer, 2002).

Ako se desi uskraćenje simbiotske veze, može doći do raznih problema koji su u vezi sa nedovoljnom interanlizacijom predstave majke, te nepotpunih iskustava, što se sve odražava na razvoj ličnosti.

Potvrda za tezu o simbiozi može se naći u studiji koju su sproveli Silverman, Lakman i Mili. Oni su zaključili da želja za sveprisutnim jedinstvom sa drugim doprinosi adaptivnom i maladaptivnom ponašanju (Silverman et al, 1982, prema Edward et al, 1991). Za razliku od normalne simbioze, čiji je cilj postepeno odvajanje u procesu labavljenja simbiotske opne, što je u službi stvaranja individuacije, dešava se fiksirana ili pretjerana simbioza, u kojoj majka blokira proces odvajanja. To je slučaj sa

prezaštićujućim majkama koje ne dozvoljavaju djetetu da se odvoji od nje, a što može dovesti do razvoja pasivno-zavisne ličnosti ukoliko se dijete adaptira u ovakvom odnosu. Takve majke imaju magijsko uvjerenje da će se djetetu desiti neka katastrofa ako prestanu da brinu.

Još jedan oblik patološke simbioze jeste inverzna simboiza, u kojoj se mijenja uloga i umjesto majke, dijete počinje da brine o majci i ostalima. Kad je u pitanju ovaj oblik simbioze, prividno izgleda da je majka isključila potrebe u primarnoj simbiozi. Dešava se da majka stvara odnos prema djetetu kao igrački koju je rodila da je zabavlja ili da ima zaštitnika kada je usamljena, i koja će ostvariti sve ono što je ona zamislila da bi njen život imao smisla. To su često problemi zbog kojih se mladi teško osamostaljuju jer patološka simbioza onemogućuje proces individuacije. Roditelji često iznuđuju osjećaj krivice, dužnosti i zahvalnosti, pri čemu dijete mora da brine o roditelju i u starosti. Ovakve osobe često nemaju partnere, ili ako imaju nekoga, ne znači im onoliko koliko roditelji sa kojima su u simbiozi. Ako i uđu u vezu sa nekim, dešava se da takve osobe ponovo grade simbiozu sa partnerom.

U ovakvoj patološkoj simbiozi javlja se lažna separacija–individuacija jer se dijete veoma plaši da se odvoji od roditelja, ne vjeruje u svoje sposobnosti i govori da bi se odvojilo da su mu roditelji nešto obezbijedili ili omogućili. Na takav način mladi prebacuju odgovornost na roditelje.

1.3. Individuacija

Individuacija predstavlja proces nastajanja individuom, posebnom, nedjeljivom, cjelovitom. To predstavlja spontan proces koji odgovara prirodnom toku jednog života, u kome individua postaje ono što je oduvijek bila (Jung, 2003). Pojam *proces individuacije* prvi put se pojavljuje u Jungovoj knjizi *Psihološki tipovi*, mada se o tom procesu moglo zaključivati i ranije u njegovoj doktorskoj disertaciji *O psihologiji i patologiji takozvanih okultnih fenomena*.

Individuacija se može objasniti i kao proces psihološkog izdvajanja pojedinca iz kolektivne psihe, odnosno saznavanja sebe samog kao jedinstvenog bića i samoispunjavanja vlastitih nesvjesnih, ličnih i arhetipskih potencijala. Suština procesa

individuacije jeste da ličnost kroz samospoznaju dođe do uvida u one nepoznate, tamne strane svoje ličnosti i da postane svjesna sebe same kao jedinstvene, ličnosti različite od svih drugih (Trebješanin, 2011).

Individuacija se može definisati i kao proces pri kome dio jedne cjeline postaje progresivno distinktivniji i nezavisniji. Prema zakonu individuacije, do prepoznavanja ili ostvarivanja dijelova cjelina dolazi samo ako je to nastalo iz cjeline (English & English, 1966). To je proces psihičkog sazrijevanja i transformacije i opisuje se često pojmovima samoostvarenja i otjelotovorenja ličnosti (Hark, 1998).

Jolanda Jakobi kaže da individuacija predstavlja „svjesnu spoznanju i integraciju svih mogućnosti koje su svojstvene pojedncu“ (Jakobi, 2011: 93).

Individuacija je spontan, nesvjestan, autonoman i mukotrpan proces samorazvoja pojedinca, čiji je cilj dostizanje jedinstvenosti i cjelovitosti ličnosti. „Smisao i cilj procesa je ostvarivanje one ličnosti koja je prvobitno začeta u embrionalnoj klici sa svim njenim aspektima. To je uspostavljanje prvobitne, potencijalne cjeline“ (Jung, 1984: 118).

Tokom individuacije upravlja Sopstvo ili Jastvo, a sam proces se odvija mehanizmima kompenzacije i transcendencije.

Individuacija je proces nastajanja psihološke individue kao posebne. Psihička integracija važna je za uspostavljanje individuacije i samoostvarenja jer parcijalni aspekti ličnosti, koji egzistiraju nepovezano, mogu dovesti do disocijacije ličnosti (Hark, 1998).

Proces samorazvoja ličnosti nastaje iz žestokog konflikta svjesnog i nesvjesnog, a jedan od njenih glavnih mehanizama je kompenzacija. Ovaj proces se odvija u dvije, bitno različite faze. U prvoj fazi (prva polovina života) pojedinac izgrađuje i jača svoje Ja, formira Personu i razvija dominantnu funkciju. Tada je usmjeren na socijalno prilagođavanje i na obračun sa nesvjesnim kompleksima. U drugoj fazi individuacije (druga polovina života) pojedinac se posvećuje vlastitoj unutrašnjosti, okreće se subjektivnom svijetu, nastoji da osvjetli što više arhetipskih, tamnih strana svoje ličnosti, poboljšava uvid u sebe samoga, što ga vodi ka potpunijoj ličnosti. Jung često individuaciju koristi da označi drugu fazu života, u okviru koje je pojedinac usmjeren na pronalaženje smisla života i neunuštivih temelja duhovnih vrijednosti.

Cilj individuacije je da se razjedinjeni i suprotstavljeni dijelovi nas samih ponovo ujedine, da ličnost postane potpuna i jedinstvena, „ono što zapravo jeste“ (Jung, 1984:

273). Cilj je dostizanje Sopstva, stožera ličnog identiteta, ali i cjelokupnog psihičkog života, svjesnog i nesvjesnog. Krajnja svrha individuacije nije ni „sreća“ ni „savršenostvo“, već stanje sklada i potpunosti (Jakobi, 2011).

Individuacija ima za cilj razvoj samosvojne ličnosti, što u isti mah ne podrazumijeva razvoj sebične, samožive, asocijalne ličnosti jer je neophodno postojanje drugih ljudi, tako da proces individuacije ne vodi usamljenosti, već intenzivnijoj kolektivnoj povezanosti (Jung, 2013).

Individuacija često započinje kao odgovor na neku kriznu situaciju. Tipičan početak individuacije jeste i osjećanje da smo dospjeli u ćorsokak, karakterističan doživljaj zastoja, stagnacije, praćen osjećajem praznine. Čovjek koji osjeća da se „zaglavio“, da ne može dalje da napreduje, pita se: „Šta da radim?“.

Postoje dvije glavne forme procesa individuacije:

- prirodni proces individuacije, koji bez učešća svjesnog raščlanjivanja teče gotovo autonomno, i
- vještački proces podstaknut npr. analitički, razvijen prema određenim metodama, svjesno doživljen i prorijeđen (Hark, 1998).

Eksploracija kao zaseban aspekt individuacije kontinuirano raste, pa je oslonac koji adolescent vidi u roditeljskim figurama važan i u poznoj adolescenciji (Meeus, Jurjen, Maasen, Engels, 2005).

Jedan od važnijih aspekata individuacije je proces diferencijacije koji treba da dovede do razvoja individualne ličnosti. Individuaciju je najbolje posmatrati kao proces izrastanja individualnosti iz kolektivnih normi (Hark, 1998).

Na osnovu Blosove i teorije Margaret Maler, Džoselson (Josselson, 1980) smatra da je osnovni zadatak adolescencije formiranje jedinstvenog identiteta koji je različit od roditeljevog. Kao i Blos, ona smatra da proces psihološke separacije od roditelja vodi formiranju identiteta i navodi faze procesa individuacije, kao što je to činila i Malerova: fazu diferenciranja, fazu praktikovanja sopstvene nezavisnosti, fazu u kojoj se javlja osjećaj izgubljenosti i na kraju fazu konsolidacije.

U fazi diferencijacije adolescent zauzima kritički stav prema roditeljima, njihovim ubjeđenjima i stavovima, pa se javlja potreba odbacivanja njihovog uticaja, savjeta, što nekada dovodi do jakih otpora i odbacivanja svega što dolazi ili podsjeća na roditelje.

U fazi praktikovanja (vježbanja) nezavisnosti adolescent se osjeća nepogrešivim i isprobava sopstvene odluke i usmjerenja, odbija upozorenja da bude oprezan i umjeren u svojim postupcima. Često se to manifestuje i u namjernom nerviranju i izazivanju roditelja. Zamjenu za dotadašnje emocionalne veze sa roditeljima predstavljaju novoformirane veze sa vršnjacima, koje doprinose udaljavanju od roditelja. Tome najviše doprinose heteroseksualne veze.

Nakon osjećaja odvojenosti od roditelja, koji karakterišu osjećaj izgubljenosti, te strah od novostečene nezavisnosti i od potpunog gubitka roditelja, kulminira potreba adolescenata, ali sada kao nezavisnih i samostalnih ličnosti, za ponovnim zbližavanjem sa roditeljima. U ovom novom odnosu očekuje se sloboda odlučivanja i dobrovoljna saradnja, a ne više jednostrana poslušnost.

U posljednoj fazi dešava se konsolidacija u kojoj adolescent gradi osjećanje identiteta uz doživljaj nezavisnosti i individualnosti, uzimajući elemente iskustva iz detinjstva i onoga stečenog u prethodne tri faze, kao i neka nova kao osnovu za gradnju vlastitog. Rezultat svega je nezavisnost, ali i prihvatanje oslanjanja na roditelje do određene mjere. Veza novog kvaliteta ne ugrožava viđenje sebe kao samostalne ličnosti, niti se adolescent osjeća ugroženim ili povrijeđenim roditeljskim uticajima. Očevi podržavaju onaj dio procesa koji se ogleda u osamostaljivanju, dok majke svojim uticajem pospješuju ono što se odnosi na težnju da se ostane blizak sa roditeljima. Ovim je cilj procesa individuacije postignut.

Tokom procesa individuacije dešavaju se neke promjene u odnosu između adolescenta i roditelja u smislu uspostavljanja saradnje sa roditeljem, uz postojanje autoriteta koji nije više jednostran, što omogućuje veći stepen nezavisnosti, a sve to mijenja percepciju adolescenta koji roditelja sada posmatra kao ličnost.

Odvajanje od infantilnih veza dovodi do sazrijevanja ega i doprinosi jasnijem razlikovanju sebe od drugih. Formiranje psiholoških granica i odvajanje od roditelja omogućuje adolescentu pravljenje granice između sebe i drugog.

1.4. Identitet

Formiranje čvrstog identiteta psihosocijalni je zadatak adolescentnog perioda jer podrazumijeva organizovanje iskustva o sebi kao i svog odnosa prema okolini, a sve to može nositi i mnoge krize jer očekivanja društva od adolescenta zahtijevaju redefinisane vidjenja sebe i svog odnosa prema okolini. Razvoj kognitivnih sposobnosti omogućuju adolescentu da formira sopstveni pogled na svijet. Pojam identiteta često se prepliće sa pojmovima selfa, zrelosti i integriteta. Prilikom definisanja identiteta ne bi se smjela zanemariti subjektivna svjesnost o sebi. Integritet se odnosi na usklađenost sposobnosti i funkcija, a zrelost znači uspostavljanje ravnoteže između potencijala ličnosti i zahtjeva situacije, odnosno u ravnoteži su identitet i integritet.

Erikson (2008) je smatrao da kroz individualnu psihopatologiju možemo najbolje razumjeti Ego identitet osvrćući se na njegova oštećenja koja su posljedica konstitucionalnih nedostataka, ranog emocionalnog lišavanja, neurotičnog konflikta i djelovanja traume. Pojam identiteta odnosi se na jedinstvo razvoja jedinke u smislu dostizanja najvećeg što ta jedinka doživljava, a smatra se i da se za definisanje identiteta uzimaju razne konotacije tipa: svjestan osjećaj individualnog identiteta, nesvjesna težnja ka kontinuitetu ličnog karaktera, rad Ego sinteze, kao i održavanje unutrašnje solidarnosti sa idealima i identitetom grupe.

U Eriksonovoj teoriji Ego dobija status autonomne strukture koja je odlučujuća za socijalno prilagođavanje pojedinca. Razvoj ličnosti povezuje se sa odnosima sa porodicom i socijalnom sredinom, uključujući i društveno-istorijske činioce.

Kao znake oformljenog identiteta navodi se prihvatanje sebe i svojih akcija, zadovoljstvo i odobravanje u vezi sa sobom, osjećanje dobrog psihološkog stanja, jer se smatra da je osoba svjesnija svoje jedinstvenosti ali i sličnosti s drugima, te da je svjesna svojih slabosti i snaga što je struktura stabilnija. Slabija struktura je konfuznija i mora se oslanjati na spoljašnje izvore da bi sebe procijenila.

Identitet i identifikacija imaju zajedničke korijene i lingvistički i psihološki, ali se ne mogu izjednačiti jer je identitet nadređen svim identifikacijama. Identifikacije koje se dešavaju tokom razvoja ne znači da će proizvesti funkcionalnu ličnosti, dok je za finalni identitet koji se formira krajem adolescencije bitna svaka identifikacija iz prošlosti (Erikson, 2008). Identifikacija se može posmatrati sa dva aspekta – kao mehanizam odbrane ako je u pitanju smanjenje napetosti ili anksioznosti, i kao razvojni proces. Ako se posmatra kao razvojni proces, identifikacija ima za cilj da trajno mijenja i obogaćuje ličnost u smislu integracije novih sadržaja u vlastitu strukturu u službi dugotrajnih potreba.

Mehanizmi projekcije i introjeksijske pripreme bazu za kasnije identifikacije, a integracija zavisi od adekvatne uzajamnosti djeteta i osobe koja ga odgaja (Erikson, 1950a, Erikson, 2008). Kvalitetna interakcija obezbjeđuje adekvatan osjećaj sebe, ali i odnosa prema objektu ljubavi. Erikson smatra da sudbina identifikacija iz djetinjstva zavisi od adekvatne interakcije djeteta s pouzdanom i smislenom hijerarhijskom ulogom, što se može pratiti proučavajući više generacija koje zajedno žive u nekoj porodici. Ako se posmatra proces razvoja identiteta, može se zaključiti da formiranje identiteta počinje onda kad prestane korisnost od višestrukih identifikacija (Erikson, 2008).

Razvoj identiteta u vezi je sa otporom adolescent očevom autoritetu. Od početnog jednosmjernog autoriteta u ovom periodu javlja se dogovoreni autoritet koji ne prati idealizaciju roditelja, jer adolescent počinje realno sagledavati njihove karakteristike. Sve ovo prati i smanjen nivo emocionalnosti, veće izbjegavanje i konflikte, pa je bitno da roditelji adekvatno sagledaju potrebe svog djeteta. Smatra se da su topli odnosi, poštovanje granica, pravila, vrijednosti, umjeren nivo kontrole ali i autonomije u donošenju odluka, te podržavanje, razumijevanje i zainteresovanost za ono što misle i osjećaju ključni za kvalitetnu interakciju adolescent–roditelj.

Da bi se uspješno formirao identitet, neophodno je da se desi dezinvestiranje narcisitčke zavisnosti od primarnih objekata – roditelja. To se rješava ili na pasivno-zavistan način i upućuje na simbiotski način funkcionisanja, ili kroz pasivno-agresivni opstrukcionizam na sopstvenu štetu, koji se manifestuje bojkotom prema sopstvenim obavezama, odbijanjem partnerskih vezivanja i sl. (Dimitrijević, Milićević, 2004).

Kad su u pitanu ranija psihoanalitička razmatraja o aspektima Ego identiteta, koji su važni za razvoj samopoštovanja, navode se ostaci infantilnog narcizma, infantilna omnipotencija koju potvrđuje iskustvo i gratifikacija objekt libida. Erikson je smatrao da su analitičari polovično iznijeli značaj ovih aspekata osvrćući se samo na individualno i regresivno, jer je za očuvanje ostataka infantilnog narcizma neophodna majčina njega, ljubav i podrška koje bi djetetu stvorile osjećaj da je dobro biti živ u socijalnom kontekstu u okviru kojeg postoji (Erikson, 2008). Ta rana interakcija omogućuje kvalitetan kasniji razvoj, kada se infantilni narcizam transformiše u zreliju formu samopoštovanja, jer je osoba spremna da iskoristi prethodna iskustva s ciljem sticanja osjećanja važnosti u socijalnoj sredini.

U periodu adolescencije dešavaju se borbe sa mnogim krizama ranijih perioda, a može se primijetiti da adolescenti nikad nisu spremni za trajno uvođenje idola i ideala koji bi imali ulogu čuvara konačnog identiteta. Proces integracije koji se dešava u periodu adolescencije u formi Ego identiteta odnosi se na unutrašnji kapital stečen kroz iskustva svakog od ranijih stadijuma i mjeri se sposobnošću održanja istovjetnosti i kontinuiteta, što kod ličnosti stvara osjećaj da se razvija u okviru društvene stvarnosti koja se pri tom razumije. Narastajući osjećaj Ego identiteta ne stvara se praznim porukama nego iskrenim i dosljednim priznavanjem uspjeha koji nešto znače u njihovoj kulturi.

Realističan odnos sa djecom omogućuje autonoman razvoj identiteta i sposobnost za odbranu od pretjerane identifikacije sa jednim od roditelja. Erikson (2008) smatra da se trajan Ego identitet ne može ostvariti ako nije uspostavljeno povjerenje u prvom stadijumu. Za lakše formiranje identiteta bitno je da postoji topao i blizak odnos adolescenta i oba roditelja, kao i da roditelj istog pola pruža društveno prihvatljiv i efikasan model sa kojim će se dijete identifikovati.

Kriza identiteta dešava se krajem adolescencije, ali se i ne završava sa adolescencijom jer predstavlja nesvjestan proces koji se odvija tokom života, a počeci sežu od prvog samoprepoznavanja, čak i u najranijim razmjenama osmjehivanja odojčeta. Funkcija ega je integracija psihoseksualnih i psihosocijalnih aspekata u određenom stadijumu razvoja, te integracija relacija dodatnih elemenata identiteta u odnosu na već postojeće, pa se može reći da proces formiranja identiteta podrazumijeva sukcesivnu sintezu i resintezu ega tokom djetinjstva. Rastuće osjećanje identiteta doživljava se kao

osjećanje psihosocijalnog blagostanja, a manifestuje se osjećajem da se „zna kuda se ide“, te da je osoba sigurna u vezi sa očekivanim uvažavanjem od strane onih koji su joj važni, ali se taj osjećaj ne stiče i ne održava najednom i zauvijek, iako se u poznoj adolescenciji razvijaju trajniji načini održavanja i restauracije. Na kraju adolescencije identitet postaje fazno specifičan i tada bi trebalo da postigne izvjesnu integraciju u smislu psihosocijalnog sklopa koji je relativno slobodan od konflikata, ali postoji mogućnost da ostane oštećen ili opterećen konfliktima.

2. RANO ISKUSTVO

Prilikom definisanja ranog iskustva često se rano saznanje i iskustvo posmatraju kao sinonimi, upravo zbog toga što iskustva koja imaju prolazni efekat moraju obuhvatiti i procese sazrijevanja. Kad je riječ o istraživanjima ranog iskustva, interesovanja su se posebno razvila neposredno nakon Drugog svjetskog rata, kada su se pojavile i prve odvojene struje: jedna proizišla iz psihoanalize, kliničkoposmatračka Bolbijeve, i druga uglavnom eksperimentalna, koja se zasnivala na proučavanju uloge saznavanja tokom razvoja (Klar i Klark, 1976). Prva istraživanja bavila su se ispitivanjem efekata ranog lišavanja majčine njege.

Mnogi zapadni teoretičari isticali su značaj ranog iskustva za kasniji razvoj i uopšte mentalno zdravlje djeteta.

Psihološko iskustvo mora obuhvatiti učenje koje podrazumijeva promjenu ponašanja tokom vremena, a ne samo skup prolaznih učinaka. Klarkovi (1967) navode da rano učenje ima neposredan učinak i da obim i trajanje zavise od dužine i jačine iskustva i uzrasta djeteta, a posebno od količine i intenziteta narednih ojačavanja i ponavljanja. Iz ovoga se može vidjeti da efikasnost ranog učenja zavisi od ponavljanja, što će uticati na to da li će se efekat vremenom smanjiti, iako se ne može zanemariti njegovo prisustvo u okviru razvoja.

Rana iskustva s primarnom osobom sa kojom je dijete afektivno vezano omogućuje stvaranje unutrašnjih radnih modela koji predstavljaju kognitivne strukture,

što uglavnom funkcionira automatski, i grade ga očekivanja, osjećanja i interpretacije u odnosima s drugima i prema sebi.

Unutrašnji radni model teži konstantnosti i objašnjava načine na koje rani odnosi određuju doživljaj svijeta, upravljaju našim ponašanjem, način na koji biramo signale koje šaljemo, tumačimo odgovore, relacije i iskustva koja nas privlače i odbijaju, kako klasifikujemo životne događaje kao povoljne ili nepovoljne, organizujemo memoriju i usmjeravamo pažnju. Ovaj model upravlja filtriranjem i organizacijom svih raspoloživih informacija. Ovaj model postaje temelj budućih relacija u adolescenciji i kasnije jer omogućuje organizaciju našeg ponašanja u odnosu sa drugima. Prema Nekić, Golić (2006) rana iskustva afektivne vezanosti se internalizuju i služe kao prototip kasnijim odnosima u potpuno novom kontekstu s novim ljudima. S obzirom na to da je karakteristika unutrašnjeg radnog modela potreba za stabilnosti tokom razvoja, dešava se zaista da osobe obrađuju informacije tako da iz konteksta u kojem se nalaze traže upravo potvrdu vlastitog unutrašnjeg modela o sebi i drugima.

Najčešće korišćen primjer ranog učenja jeste fenomen utiskivanja kod ptica i predstavlja vezivanje urođene reakcije praćenja nekog objekta. Biološki smisao utiskivanja jeste da obezbijedi blizinu prisustva pripadnika svoje vrste radi pomoći u ishrani i fizičke zaštite, te radi socijalnog i seksualnog ponašanja u društvu pripadnika svoje vrste.

Djelovanje ranog iskustva na kasniji razvoj praćeno je u odnosima rezus majmuna i preko lišavanja mladunčadi normalnih socijalnih odnosa sa pripadnicima svoje vrste.

Negativna rana iskustva s roditeljima igraju važnu ulogu u nastanku kognitivnih smetnji, kao što je npr. distorzija opažaja i atribucija, ili pojava višetrake ličnosti, što se može dokazati s visokim stepenom pouzdanosti (Bolbi, 2011).

Postoje iskustva i scene koje isključujemo iz sjećanja i govorimo da smo to zaboravili, iako one i dalje imaju veliki značaj i uticaj na naša osjećanja, mišljenje i ponašanje. Prema Bolbiju (2011), postoje tri kategorije tih scena: a) one koje smo isključili zbog toga što roditelji ne bi voljeli da djeca nešto znaju o tome, b) scene u kojima su roditelji postupali sa djecom toliko loše da im je nepodnošljivo da misle o tome, i c) one zbog kojih djeca osjećaju krivicu i stid, bez obzira da li su samo pomislila

ili uradila nešto u vezi s tim. Ovo redukovanje utisaka se dešava principom stavljanja zabrane na njih.

Špic je isticao značaj 18. mjeseca za razvoj selfa, kada se razvija treći organizator psihe putem poistovjećivanja i dolazi do sazrijevanja i razvoja Ja (Kondić, 1987).

Istraživanje koje su sproveli Hol, Volkid i Poulbi (1977) pokazalo je da žene koje su doživjele separaciju u djetinjstvu slabije ulaze u interakciju sa svojim petomjesečnim odojčedom, dok su istraživači Former i O Ši (1973) došli do zaključka da su žene koje su imale iskustvo odvajanja od svojih roditelja prije jedanaeste godine imale psihološke i bračne problem nakon rođenja djeteta, a problem se javljao i prilikom hranjenja i uspavljivanja djeteta. Rađena je i studija koja je pokazala da žene koje su imale teško djetinjstvo imaju slabiju interakciju sa svojim odojčedom i to u peirodu kada kompletnu interakciju određuje majka (Hall, Pawlby i Wollkind, 1979, prema Bolbi, 2011).

Klarkovi navode da postoji mogućnost da rano iskustvo može proizvesti posebne kontraefekte u nekim slučajevima, što rezultira produženjem efekata ranog učenja jer npr. usvojeno dijete kod pomajke može izazvati neprijateljstvo koje podstiče djetetovu nestabilnost, što može imati produžene efekte upravo zbog ponavljanja i potkrepljenja lošeg ranog iskustva (Klark i Klark, 1976).

Da bi se zaista sagledali efekti ranog iskustva na kasniji razvoj, moraju se uzeti u obzir aspekti kao što su plastičnost osobina organizma i sredine, kritični period učenja ili razvoja, stabilnost psiholoških osobina tokom vremena.

Rano učenje uglavnom je važno za izgradnju karaktera i upravo se na osnovu toga mogu praviti predviđanja o stanju odrasle osobe, s tim što se moraju uzeti u obzir efekti okoline jer je pronađeno da djeca sa boljim ranim iskustvom pokazuju slabije funkcije i devijantno ponašanje tokom vremena ako je kasnija njega bila loša.

Prilikom proučavanja efekata ranog iskustva moraju se uzeti u obzir stabilnosti rane strukture, kontekst u okviru kojeg se jedinka razvija i kritični periodi razvoja, jer se postavlja pitanje prilagodljivosti promjenama struktura koje su oblikovane tokom prve tri godine.

Razumijevanju rane interakcije roditelj–dijete doprinijeli su pojmovi koji su izvedeni iz teorija učenja, kao što su imitacija, pozitivno i negativno uslovljavanje, te

potkrepljenje i pamćenje, iako je rana interakcija mnogo kompleksnija i uključuje mnogo više aspekata (Brazelton, Kramer, 2002).

Uslovljavanje i potkrepljenje javljaju se u najranijem periodu, a sposobnost prepoznavanja ranih potkrepljivača prisutna je već na rođenju. Rađene su brojne studije koje se potvrdile mogućnost učenja uslovljavanjem u najranijem periodu.

Sposobnost pamćenja dio je svih aktivnosti u kojima novorođenčad uče iz iskustva, npr. prilikom habituacije na stimulus, što to su pokazali i eksperimenti u kojima je pronađeno da odojčad imaju kapacitet i za kratkoročno i za dugoročno pamćenje (Cohen & Salapatek, 1975).

Bolbi (2011) navodi da iskustva iz djetinjstva imaju ogromnu ulogu u tome kako će roditelji postupati prema djeci kasnije i navodi da su to pokazala i istraživanja u kojima su učestvovali roditelji koji su fizički zlostavljali svoju djecu, a kojima je srodno to što su imali veoma lošu njegu od strane svojih roditelja, u kojima su često bili kritikovani i čiji su roditelji ili očuh ili maćeha bili nasilni jedni prema drugima ili prema djeci.

Brzo i efikasno učenje kod odraslih rezultat je uticaja onoga iz ranog djetinjstva (Malinić, 2005). Kad je riječ o transferu, rano učenje može ostaviti i pozitivne i negativne efekte, a to zavisi od uslova u kojima se dijete razvija. Rano iskustvo ostavlja trag kroz cio životni vijek i utiče na sve sposobnosti i osobine ličnosti. Odnos majke i djeteta odvija se putem kružne, taktilne, mirisne, verbalne i neverbalne razmjene, a osjećanja igraju ključnu ulogu. Majka posreduje i filtrira osjećanja, opažaje, akciju, kao i znanje i smatra se da su prva emotivna iskustva presudna za dalji psihički razvoj djeteta (Bolbi, 2011).

Brazelton i Kramer (2002) navode da je za izazivanje odgovora kod djeteta važan obrazac ponašanja majke koji prate njenu vokalizaciju i kapacitet da svojim ponašanjem formira omotač kako bi „kontejnirala“ bebu, održala pažnju i omogućila ritmove pažnja–povlačenje, što je naophodno za razvoj sposobnosti komuniciranja kod bebe.

Prema Brazelton, Kramer (2002), navode se četiri stadijuma kad je u pitanju rana interakcija: homeostatska kontrola, prolongiranje pažnje i interakcije, testiranje ograničenja i pojava autonomije. U okviru homeostatske kontrole navodi se da odojčad treba da budu sposobna da kontrolišu stimulse, tj. da ih primaju i odbijaju, te da

kontroliraju sopstvena stanja i fiziološke sisteme. Da bi bilo u stanju obratiti pažnju na stimulse koji dolaze od odraslih, odojče mora kontrolisati motornu aktivnost, stanje svijesti i odgovore autonomnog nervnog sistema. Kad steknu određeni stepen kontrole, odojčad mogu početi da prate i koriste socijalne signale kako bi produžila svoju pažnju i uključila složenije nizove poruka, što im omogućuje da produžuju interakciju sa značajnim odraslim osobama. Nakon pojave produženog dijaloga i roditelji i odojčad pomjeraju ograničenja djetetovog kapaciteta za prijem informacija, što se dešava u periodu između trećeg i četvrtog mjeseca. Kada su roditelji u stanju da prepoznaju i ohrabre bebinu nezavisnu potragu za socijalnim pokazateljima oni jačaju odojčev osjećaj kompetentnosti i voljne kontrole nad okruženjem, čime se podstiče i razvoj autonomije odojčeta.

2.1. AFEKTIVNO VEZIVANJE

Džon Bolbi osnivač je teorije afektivnog vezivanja koja je nastala pedesetih godina prošlog vijeka. On je smatrao da je afektivno vezivanje urođeni mehanizam, tj. pripisuje mu biološku funkciju sigurnosti i zaštite, a beba je „opremljena“ ponašanjima kao što su plač, praćenje, osmjehivanje, vokalizacija, dozivanje, grljenje i privijanje, koji joj obezbjeđuju majčinu blizinu, a što ima funkciju preživljavanja. S druge strane, i odrasli, kao figure za koje se djeca vezuju, biološki su predodređeni da prepoznaju signale koje šalju djeca, kako bi im pružili brigu i zaštitu, a to čine putem dozivanja, hvatanja, nadgledanja, praćenja, umirivanja, ljuljanja i sl, i dok god su aktivna ova ponašanja dijete ne mora koristiti svoje kojima aktivira odraslog da brine o njemu.

Tokom rada na teoriji Bolbi (2011) se zanimao za Lorencov rad, koji se odnosio na praćenje pačića i guščića i koji je pokazao da se može razviti snažna veza sa pojedinačnom majčinskom figurom nezavisno od hranjenja. Prilikom pravljenja pojmovnog okvira svoje teorije, Bolbi je obuhvatio fenomene na koje je i Frojd skrenuo pažnju, kao što su ljubavni odnosi, separaciona anksioznost, tugovanje, odbrane, bijes, krivica, depresija, trauma, emocionalno odvajanje, senzitivni periodi u ranom životu, što predstavlja alternativu tradicionalnoj metapsihologiji psihoanalize. Svoj rad počeo je sagledavajući traume

djetinjstva i prateći njihove posljedice prospektivno, a istraživanje je vršio posmatrajući djecu u posebno definisanim uslovima.

Bolbi (1982) je definisao afektivnu vezanost kao dispoziciju za traženje blizine i kontakta sa specifičnom figurom, posebno u situacijama uplašenosti, umora ili bolesti.

U najranijem periodu dijete je potpuno zavisno od majke, dok sa dvije ili tri godine ono jeste vezano, ali nije zavisno od nje. Vezanost je sistem ponašanja, a zavisnost upućuje na to da jedna osoba egzistencijalno zavisi od druge.

Definišući afektivnu vezanost, Bolbi (2011) je naveo da je to bilo koji oblik ponašanja koji vodi ostvarivanju ili održavanju blizine jedne osobe s drugom, jasno prepoznatom i koju uzima kao nekog ko će biti u stanju da se bolje nosi sa životom. On je smatrao da se to ponašanje aktivira svaki put kada je osoba uplašena, premorena ili bolesna, a ublažava se kroz utjehu i njegu. Dijete se emotivno vezuje za majku zbog toga što je vezivanje njegova potreba. Od kvaliteta majčine reakcije zavisi kakav će obrazac afektivne vezanosti dijete razviti. Veliki je doprinos i djeteta u interakciji sa majkom jer podstiče određene oblike njenog ponašanja.

Ejnsvortova je pravila razliku između objašnjenja afektivne vezanosti kao organizacionog konstrukta i kao crte. Bolbijev koncept afektivne vezanosti uzima se kao osnova za posmatranja te pojave kao organizacionog konstrukta. S obzirom na to da je afektivnu vezanost objašnjavao pojmovima teorije sistema kao što su postavljeni ciljevi, korigovanje ciljem ili funkcije ponašanja, on je ovaj konstrukt oslobodio teškoća koje bi se dešavale ukoliko bi se pozivalo na redukciju nagona.

Prema Bolbiju, da bi se jedan odnos mogao odrediti kao odnos vezanosti, potrebno je prisustvo četiri komponente koje su manifestne u ponašanju odojčeta u odnosu sa roditeljima: traženje blizine, separacioni protest, sigurno utočište i baza sigurnosti (Ainsworth, Blehar, Waters i Wall, 1978, Bowlby, 2011). U teoriji afektivnog vezivanja naglašava se značenje što ga u odnosima adolescenata i roditelja imaju iskustva iz njihovih odnosa u ranom djetinjstvu. Nesigurna afektivna vezanost podstiče razvoj unutrašnjih kognitivnih modela, u kojima nam drugi ljudi djeluju prijeteće i neprijateljski, a sebe vidimo kao nevrijedne ljubavi i pažnje. Kod adolescenata sa sigurnim stilom afektivne vezanosti zapaža se viši nivo samopoštovanja i socijalne kompetencije koje doprinose boljim odnosima sa drugima (Lacković-Grgin, 2006). Priroda zavisnosti djeteta od značaj-

nih odraslih osoba ispitivana je u situacijama odsutnosti od majke. Hartman je formulisao koncept Ja kod odojčeta, koji zavisi od kvaliteta vezanosti za roditelje. Malerova je proučavala interakciju male djece sa majkama, pridavajući posebnu pažnju simbiotskom procesu (Mahler, et al., 2000).

Špic (Spitz, 1965) je pisao o međurazmjeni majke i djeteta koji recipročno utiču jedan na drugog i ovakav odnos možemo nazvati interakcijom⁴.

Dijete će se ponašati na određeni način u odnosu na senzitivnost majke – ukoliko je ona neresponzivna, dijete će biti plašljivo i bolešljivo, uz toplu i adekvatnu majku ono će biti sigurno i opušteno, a ako ona ne reaguje ni u jednoj situaciji i dijete će prestati da šalje signale, postaće zatvoreno, oprezno i nepovjerljivo. Kvalitet roditeljske brige prati se kroz koncept senzitivnosti koja se odnosi na to koliko se dosljedno i uvremenjeno odgovara na potrebe djeteta.

Opisujući majčinu želju da ima dijete, Brazelton i Kramer (2002) navode motive i nagone kao što su poistovjećivanje, zatim želje – da se bude cjelovit i svemoćan, za stapanjem i jedinstvom sa drugim, za ogledanjem u djetetu, za ispunjenjem izgubljenih ideala i mogućnosti, da se obnove stari odnosi, te prilika i za zamjenu i za odvajanje od majke. Poistovjećivanje se odnosi na neki oblik materinskog iskustva koji je svaka žena imala, što se može zasnivati i na vaspitanju i fantaziji da se bude osoba koja odgaja, a ne obrnuto, gdje ona putem imitacije i razvoja autonomije stiče manire kako se to i odvija. Često kroz igru možemo zapaziti kako se potreba djevojčice za samostalnošću poklapa sa željom da je posmatraju kao bebu, jer nije rijetka pojava da na pitanje kako se zove beba sa kojom se igra ona navede svoje ime.

Potreba da se održi idealizovano gledanje na sebe kao na cjelovitu i svemoćnu osobu ispunjava se kroz trudnoću i dijete u smislu proširenja vlastitog selfa, odnosno kao dodatak vlastitom tijelu. Sljedeća potreba jeste ona za stapanjem i jedinstvom sa drugim, u

⁴Pojam „interakcija“ prvi je koristio Bolbi u tekstu *The Nature of the Child's Tie to His Mother*, objavljenom 1958. godine, smatrajući da postoje specifična ponašanja „komponentni nagoni odgovori“, koji su urođeni modaliteti interakcije sa majkom i vezivanja za nju, a nastaju kao odgovori na komunikacijskog partnera: sisanje, vješanje, hvatanje, plakanje i osmjehivanje (prema Brazelton, Kramer, 2002).

okviru koje uz to da se bude cjelovit ide i fantazija o simbiozi, tj. o stapanju sa djetetom, što podrazumijeva i potrebu za povratkom na jedinstvo sa sopstvenom majkom, a to je kasnije važno za održanje samopoštovanja i važan je segment ljubavnog života odraslih.

Želja za ogledanjem u djetetu je osnovna dimenzija narcizma, razvoja i održanja zdrave slike o sebi, što predstavlja dokaz produženog postojanja, uz još dodatno ideale i porodičnu tradiciju. Sam termin *ogledanje* odnosi se na funkciju majke da omogući djetetu da dobije vlastiti self (Winnicott, 1958).

Bolbi (2011) je smatrao da krajem prve godine ponašanje postaje kibernetски organizovano, što bi značilo da se pokreće pod određenim uslovima i prestaje pod nekim drugim. Sistem afektivne vezanosti pokreću bol, umor i sve ono što plaši dijete, kao i nedostupna majka ili ona koja tako izgleda. Prema kibernetском modelu, ovakvo ponašanje prestaje u zavisnosti od nivoa pobuđenosti sistema ponašanja, što znači da je dovoljan i signal kao što je osmijeh ako je intenzitet pobuđenosti nizak, dok je potreban dodir ako je u pitanju veći intenzitet.

Tokom prvih godina života afektivna vezanost se izražava putem jednostavnih oblika ponašanja, a kasnije postaje sve kompleksnija zahvaljujući kognitivnom i emocionalnom razvoju, posebno kad se proces internalizacije ustabili, jer je dijete u stanju da formira reprezentacije modela afektivne vezanosti, sebe i okoline (Guidano, Liotti, 1983).

Novi energetski model ponašanja izgrađen je zahvaljujući razvoju fiziologije i etologije. Kibernetски model se počeo razvijati kao alternativni hidrodinamički model. Lorenc i Tinbergen predložili su hidrodinamički model, ili model „rezervoara energije“, koji u mnogome podsjeća na Frojduvu teoriju nagona. Prema hidrodinamičkom modelu, specifična energija svakog instinkta nagomilava se i podsjeća na sistem sa ispusnim ventilom koji se otvori na odgovarajuću draž – signal kada pritisak poraste. Ono što je novo kod kibernetskog modela jeste saznanje o urođenom sistemu reakcija, koji se aktivira dejstvom unutrašnjih i spoljašnjih draži. Ovim sistemom moguće je objasniti uspostavljanje afektivnih veza (Zazo, 1980).

Teorija afektivnog vezivanja imala je uporište u teoriji objektnih odnosa, u psihanalizi, i koristila je pojmove iz teorije evolucije, teorije kontrolnih sistema i kognitivne psihologije. Glavne odrednice teorije afektivnog vezivanja su: a) primarni status i biološka funkcija intimnih emotivnih veza, koje se stvaraju i održavaju pod kontrolom kiber-

netkog sistema koji se nalazi u centralnom nervnom sistemu i koji koristi radne modele selfa i figure vezanosti u uzajamnom odnosu; b) način ophođenja roditelja prema djetetu, naročito majke ili njene zamjene, ima snažan značaj na razvoj djeteta; c) u skladu sa sadašnjim znanjem o djeci i odojčadi, teorija razvojnih puteva treba da zamijeni teoriju koja se poziva na specifične stadijume razvoja, a po kojoj bi osoba mogla da se fiksira ili regradira na neki od njih (Bolbi, 2011).

Kada se formira zaštitna funkcija ponašanja afektivne vezanosti, javlja se i strah od odvajanja koji je u vezi sa strahom od nepoznatih osoba i mjesta, od mraka i životinja ili naglih pokreta. Ako se posmatra iz etološkog ugla, može se zaključiti da je svim ovim strahovima zajednički povećan rizik od opasnosti (Zazo, 1980).

Intenzitet emocija koje prate ponašanje afektivne vezanosti zavisi od odnosa pojedinca i osobe za koju je vezan. Način na koji se dijete ponaša u majčinom prisustvu, a pogotovo u njenom odsustvu, može nam dati smjernice o tome kako će se odvijati lični razvoj (Bowlby, 1982).

Roditeljsko ponašanje ima snažne biološke korijene, te se s tim u vezi može objasniti i intenzitet emocija. Međutim, Bolbi (2011) ističe da ne može navesti preciznu formu ponašanja samo na osnovu tog zaključka jer je neophodno uključiti iskustvo iz djetinjstva, adolescencije, od prije i iz braka, te sa svakim pojedinačnim djetetom. Drugi primjeri roditeljskog ponašanja su ponašanja afektivne vezanosti, te seksualno, istraživačko i ponašanja u vezi sa ishranom, od kojih svaki ima biološku funkciju – zaštite, reprodukcije, ishrane i upoznavanja okruženja.

Harolu 1958. navodi da su potreba za kontaktom i traženje majčine blizine ispred zadovoljenja potrebe za hranom, što je zaključio posmatrajući rezus-majmune (Zazo, 1980).

S Bolbijeve tačke gledišta, sklonost da se održava blizina sa figurom vezanosti razvija se u odnos produžene bespomoćnosti i zavisnosti od staratelja jer jedinka ne može sama da se brani od predatora i drugih opasnosti (Mikulincer, Shaver, 2007).

Etološke studije su omogućile razumijevanje kapaciteta i prilagođavanja novorođenčeta na interakciju, te kompetentnosti odojčeta i njegovog uticaja na onoga ko brine o njemu, što govori u prilog tome da odojče nije pasivno, nego da aktivno učestvuje u oblikovanju odnosa sa roditeljem (Brazelton, Kramer, 2002).

Prema Bolbiju (1969, 1982) traženje blizine je prirodna i primarna strategija bihevioralnog sistema afektivne vezanosti, prema kojoj osoba ima potrebu da bude zaštićena ili da ima podršku.

Preplitanjem pojma utiskivanja kod etologa i gubitka veze sa majkom kod psihoanalitičara počinje da se stvara teorija afektivne vezanosti. Ispostavilo se da odojče pokazuje ponašanja afektivnog vezivanja (što može biti i osmijeh) kao ekvivalent oblicima reakcija (hvatanje za majku, kao što to čini npr. rezus – majmun, ili praćenje majke, kao što čini pile kvočke) (Zazo, 1980).

Razmatranje značaja ranog iskustva na osnovu teorije afektivnog vezivanja može se sagledati u okviru sljedećeg konteksta:

- rana iskustva djeteta sa majkom imaju specifičnu prirodu, porijeklo i razvoj;
- rana iskustva povezana su sa kasnijim kroz mehanizam unutrašnjih radnih modela;
- afektivne veze koje su formirane u djetinjstvu u odraslom dobu prenose se sa figure roditelja na ljubavnog partnera (Stefanović-Stanojević, 2008).

Česte promjene majčinske figure kao i hospitalizacije u ranim godinama života imaju negativan efekat na razvoj ličnosti (Bolbi, 2011).

Sigurna baza kojoj se s vremena na vrijeme vraćaju i dijete i adolescent i odrasli ključan je koncept za razumijevanje razvoja i funkcionisanja emocionalno stabilne osobe (Bolbi, 2011).

Bez obzira na to što postoje mnoge individualne razlike među djecom, kao i razni spoljni faktori, dijete koje ima više od šest mjeseci reagovaće na odvajanje od majke na uobičajen način – prvo se javlja protest, zatim očaj i na kraju ravnodušnost. Afektivna vezanost sa istom osobom može se ponovo uspostaviti ako razdvajanje nije trajalo isuviše dugo.

2.1.1. Sigurna baza

Bolbi (2011) je smatrao da oba roditelja treba djeci da obezbijede sigurnu bazu koja će im omogućiti da slobodno istražuju svijet i da se slobodno vrate znajući da će ih dočekati toplina i razumijevanje. Djeca i adolescenti tokom odrastanja imaju sve veću po-

trebu udaljavanja od baze, ali ako su sigurno vezana, baza iz koje istražuju je sigurna i svjesni su da koliko god daleko odu imaju gdje da se vrate.

U slučajevima kada se desi iznenadni gubitak jednog od roditelja uočava se značaj baze sigurnosti, ranije uspostavljene za emocionalnu stabilnost djeteta, adolescenta ili mlade odrasle osobe.

Djetetu je bitno da osjeti da ga roditelji podržavaju u istraživanju, a djeca kao mala ispituju roditeljsku pažnju u vezi sa opasnošću, pa što je sigurnije to je potreba za istraživanjem veća. Iz sigurne baze dijete slobodno istražuje. Od kvaliteta brige zavisiće koliko će se dijete osjećati sigurno i zaštićeno i kako će se ponašati prilikom istraživanja svijeta, tj. kako će biti izbalansirani kontrolni sistemi (kontrolni sistem afektivne vezanosti i kontrolni sistem istraživanja).

Ako je djeci dozvoljeno da eksperimentišu sa različitim stvarima, to znači da imaju dozvolu i za sopstvena gledišta i uvjerenja, odnosno da imaju dozvolu da misle. Osobe koje nisu uspješno ostvarile proces individuacije imaju problem u definisanju sebe i svrhe svog postojanja. Oni koji imaju slab osjećaj sebe kao individue skloni su stalnom postavljanju granica jer njihove nisu dovoljno stabilne. Ovakve osobe mogu imati česte probleme prilikom odvajanja svojih od osjećanja drugih.

Oba roditelja bi trebalo da omoguće sigurnu bazu „iz koje dete ili adolescent može da se otisne u spoljašnji svet i kojoj mogu da se vrate znajući da će sigurno biti dobrodošli, fizički i emocionalno nahranjeni i da će dobiti utehu ako su uznemireni, ohrabrenje ako su uplašeni“ (Bolbi 2011:22). Ako se dijete može pouzdati u svoju majku, moći će i u predvidljiv odnos sa njom, ali i u sebe.

Bolbi je govorio o tome da postoje razni razlozi zbog kojih uspomene djece i odraslih mogu biti uništene odbrambenim odnosom. Djeca su nekad svjedoci događaja, kao što je porodično nasilje, u kojima su osjetili mnogo emocionalnog bola, pa imaju problema prilikom podsjećanja na te događaje. Oni mogu da urade ili da misle da su učinili nešto zbog čega će se postidjeti. U tom slučaju, mehanizmi odbrane štite osobu od psihičkog bola, ali to zavisi i od mogućnosti radnih modela. Ova vrsta distorzije može predstavljati problem kasnije kad osoba aktivira uspomene i osjećanja koja ne može objasniti ili kad je ambivalentna prema osobi koju je posmatrala kao ljubaznu i dragu, a koja mu u

stvari pobuđuje osjećanje straha. Osim osjećaja sigurnosti osoba može posvetiti pažnju i pitanjima koja se ne odnose isključivo na samozaštitu, a to su npr. briga o drugima, zahvalnost za ljubav, a u nekim okolnostima mogu i rizikovati jer su unutar sebe uvjereni da je pomoć uvijek spremna i dostupna. Ako osoba pati ili je zabrinuta, korisno je tražiti podršku od drugih. Kad je patnja ublažena, moguće se angažovati u drugim aktivnostima. Ukoliko sistem afektivne vezanosti adekvatno funkcionira, osoba shvata da su distanca i autonomija u potpunosti kompatibilni sa blizinom i osloncem na druge (Mikulincer, Shaver, 2007).

Ponašanje afektivnog vezivanja predstavljaju svi oni oblici čija je uloga u održavanju blizine sa osobom koja ga njeguje. Postoje tri komponente ponašanja afektivne vezanosti: njegovanje, traženje njege i istraživanje sredine. Njegovanje i traženje njege posmatraju se kao komplementarne u okviru ponašanja afektivne vezanosti i smatra se da su one osnovne komponente ljudske prirode. Istraživanje sredine koje uključuje igru i druge aktivnosti sa vršnjacima komponenta je koja se uzima kao antiteza ponašanju vezanosti jer će se sigurno vezano dijete udaljavati od figure za koju je vezano, što predstavlja tipičan obrazac interakcije, poznat kao istraživanje iz sigurne baze. Međutim dijete nema samo potrebu da se udaljava jer postoje situacije u kojima se osjeća uznemireno, umorno i one u kojima želi biti u blizini figure (Bolbi, 2011).

Kvalitet afektivne vezanosti u ranom periodu utiče na formiranje kasnijih veza, a upravo je motivacija za održanje afektivne vezanosti u adolescenciji ista kao i u djetinjstvu, što podrazumijeva održavanje blizine i osjećaja sigurnosti, a praćeno je nelagodnošću prilikom odvajanja, s tim što se mijenja hijerarhija objekata vezanosti, te mladi postaju više usmjereni na vršnjake.

2.1.2. Stilovi afektivne vezanosti

Afektivnu vezanost Bolbi je objašnjavao oslanjajući se na nalaze koje su dobili etolozi i definisao ju je kao specifičan odnos koji se u najranijem djetinjstvu formira između majke i djeteta. Psihoanalitičari su taj rani odnos u kojem majka zadovoljava potrebe djeteta nazivali emocionalnom zavisnošću, dok je Bolbi ovu prirodu odnosa nazvao afektivna vezanost. S obzirom na to da je Bolbi bio zainteresovan za ljude (i druge prima-

te), on je došao do zaključka da djeca koriste figuru vezanosti u situacijama straha i tuge, posvećujući pažnju prirodi straha ili znacima opasnosti (Mikulincer, Shaver, 2007).

Prema teoriji afektivne vezanosti figura vezanosti ima tri svrhe ili funkcije. Prva funkcija podrazumijeva da su on ili ona meta za traženje blizine, što znači da, kada im je to potrebno, ljudi traže dobit od blizine sa figurom za koju su vezani. Druga funkcija ogleđa se u traženju sigurnog utočišta jer ta figura omogućuje pouzdanu zaštitu, udobnost, podršku i olakšanje. Treća funkcija figure afektivne vezanosti predstavlja stvaranje sigurne baze. Osjećaj sigurnosti ima osoba koja može posvetiti pažnju drugima, osjetljiva je za potrebe drugih više nego za vlastite, a u nekim situacijama može preuzimati rizike i biti sigurna da će pomoć uvijek dobiti (Mikulincer, Shaver, 2007).

Organizovani obrasci vezanosti ne razvijaju se sve do druge polovine prve godine, iako u prvim mjesecima života beba pokazuje neke komponente koje će kasnije prerasti u ponašanje vezanosti u šta spada socijalni osmijeh, koji se javlja tokom drugog mjeseca i koji snažno podstiče majku na njegovanje bebe (Bolbi, 2011).

Na formiranje obrazaca afektivnog vezivanja presudan uticaj ima odnos roditelja prema potomku u periodu odojštva, djetinjstva i adolescencije.

Meri Ejnsvort je prva opisala tri osnovna obrasca afektivne vezanosti: sigurni, nesigurni ambivalentni i nesigurni izbjegavajući. Kod sigurne vezanosti osoba je uvjeren da će figura afektivne vezanosti biti dostupna, responzivna i da će imati zaštitnu funkciju u situaciji ugroženosti. Ovakav obrazac rezultat je takvog odnosa majke u kojem ona odgovara na signale djeteta toplinom i ljubavlju.

Ambivalentni obrazac afektivne vezanosti odnosi se na takve karakteristike prema kojima je osoba nesigurna u dostupnost figure vezanosti kada je ugrožena. Ovakav odnos nesigurnosti stvara separacionu anksioznost, a dijete se počinje plašiti da istražuje okolinu. Očigledno je da postoji konflikt kod osoba koje su razvile ovaj obrazac vezivanja jer su roditelji nedosljedno odgovarali na potrebe djeteta, kontrolišući ga prijetnjom odvajanjem iako prisutni i dostupni u nekim situacijama kada je djetetu potrebna njega i zaštita. Zbog potrebe za kontrolom roditelji stvore konflikt kod djeteta i učine da se razvije ovaj obrazac vezanosti.

Izbjegavajući obrazac afektivne vezanosti karakteriše osobe koje često pokušavaju da žive same, emocionalno se odvajajući od drugih. Kod ovog obrasca konflikt je skr-

iveniji, a stvara se ako majka stalno odbija dijete kada se ono pokuša približiti radi utjehe, njege ili zaštite.

Opaženi obrasci afektivnog vezivanja podudaraju se u većini slučajeva, međutim mogu se uočiti i neka odstupanja na osnovu kojih je Meri Mejn zaključila da postoji dezorganizovana verzija jednog od tri stila vezanosti, i to obično anksiozno suprotstavljenih (Main, 1999).

Istraživanja su pokazala da su majke sigurno vezane djece osjetljivije na njegove potrebe. S druge strane, majke nesigurno vezane djece manje su osjetljive, a reakcije su im nekad nepredviđene i neusklađene sa trenutnom potrebom djeteta, te ga čak obeshrabraju kad mu je potreban podstrek.

Prospektivne studije ukazale su na trajnost jednom formiranih obrazaca afektivne vezanosti, a jedan od razloga za to jeste nepromijenjen način ophođenja roditelja prema djetetu. Obrasci teže da se održavaju i pored načina ophođenja roditelja. Procesi internalizacije omogućuju trajnost obrascima vezanosti.

Iz ugla unutrašnjih radnih modela, a u pogledu socio-emocionalnog funkcionisanja, djeca se mogu klasifikovati prema četiri osnovna tipa afektivne vezanosti:

- Djeca A tipa (izbjegavajući obrazac) imaju pozitivan model sebe i negativan model drugog. Dinamika nastanka ovog tipa u vezi je sa interakcijom sa majkom koja ne odgovara dosljedno na potrebe djeteta, što znači da se one ne bave djecom u režimu njihovih potreba, odnosno da nisu dosljedno responzivne. Takva djeca prolaze kroz simptome protesta, očaja i na kraju poriču da im je uopšte potrebna pažnja i naklonost drugih. Time odbrambeno grade uljepšanu sliku o sebi, a o drugima misle kao o osobama koje nisu vrijedne pažnje.

- Djeca B tipa (siguran obrazac) imaju pozitivan model i sebe i drugih. Majka je kod djece ovog tipa reagovala dosljedno na njihove signale i bila osjetljiva na njihove potrebe, pa iz tog razloga dijete formira sliku o sebi kao vrijednom pažnje i ljubavi, a o majci kao o nekome na koga se može osloniti, što znači da stiče povjerenje i u druge.

- Djeca C tipa (ambivalentni obrazac) imaju negativan model sebe, a pozitivan model drugih. Ovakav model se razvija u interakciji sa majkom koja selektivno odgovara na potrebe djeteta, pa ono strahuje da će izgubiti majku i sve čini ne bi li obezbijedilo njenu dostupnost. Dijete će biti onakvo kakvo je majci potrebno (trapavo, bolešljivo, slabog

apetita i sl.), a modaliteti vezivanja zavisice od toga na šta majka najdosljednije reaguje. S obzirom na to da dijete svu energiju koristi za prepoznavanje tuđih potreba, slika o drugima biće pozitivna, a o sebi negativna.

- Djeca D tipa (dezorganizovani obrazac) imaju negativan model i sebe i drugih. Ova djeca nisu razvila smislenu strategiju prevazilaženja problema i njihovo funkcionisanje teoretičari opisuju kao dezorijentisano, odnosno dezorganizovano, a dešava se zbog specifičnih iskustava (psihička bolest, fizičko zlostavljanje i drugo) s majkom (Stefanović, Stanojević, 2008).

Djeca koja imaju određene obrasce vezanosti proizvode i komplementarne reakcije roditelja, pa su tako sigurno vezana djeca srećnija i zahvalnija i manje zahtjevna za njegovanje. Anksiozno ambivalentna djeca „ljepljiva“ su i plačljiva, a anksiozno izbjegavajuća drže distancu i često su sklona maltretiranju druge djece, što proizvodi negativnu reakciju kod roditelja, čime se zatvara krug neadekvatnih reakcija s obje strane (Bolbi, 2011).

2.1.3. Aktiviranje sistema afektivne vezanosti

Bolbi (1962, 1982) je tvrdio da je bihevioralni sistem afektivne vezanosti aktiviran zbog prijetnje sredine i opasnosti u vezi sa ljudskim opstankom. Potreba za zaštitom automatski aktivira sistem afektivne vezanosti. Ako ne postoji opasnost, ne javlja se ni potreba za traženjem zaštite (Mikulincer, Shaver, 2007). Upravo je ovaj bihevioralni sistem afektivne vezanosti razvijen prirodnom selekcijom, čiji je cilj održanje blizine sa figurom afektivne vezanosti. Ovaj koncept bihevioralnog sistema u okviru teorije afektivne vezanosti omogućuje povezivanje sa etološkim modelima ljudskog razvoja, kao i sa modernim teorijama o regulaciji emocija i razvojem ličnosti. Ovaj sistem stalno pokreće pitanja u vezi sa blizinom i dostupnošću figure afektivne vezanosti, pa ukoliko su odgovori pozitivni proizvešće osjećaj sigurnosti i povjerenja prema okolini, što će omogućiti dalje istraživanje i stvaranje kontakata, dok će s druge strane negativni odgovori proizvesti osjećaje bespomoćnosti, očajanja i depresije (Nekić, Golić, 2006).

Kad je roditelj dostupan i osjetljiv na djetetove potrebe za blizinom, ono će se osjećati sigurno u tom odnosu, dobiće osjećaj da je svijet generalno sigurno mjesto. Ako

ovaj sistem funkcionise dobro, onda je i pouzdan sistem za traženje brige koji će omogućiti adekvatnu kontrolu i regulaciju emocija (Mikulincer, Shaver, 2007).

U odraslom dobu okidač za aktiviranje afektivne vezanosti u suštini je osjetljiviji nego u djetinjstvu jer većina odraslih razvija se suočavajući i osposobljavajući se za rješavanje problema koji predstavljaju vježbu za izgradnju autonomije, što im omogućuje da ojačaju kapacitet za razvoj simboličkog mišljenja. Sposobnost regulacije emocija omogućuje odraslima da ostvare stabilnu vezu sa figurom za koju su vezani ili da odlože potrebu za tražanjem kompromisa dok ta podrška ne bude omogućena (Mikulincer, Shaver, 2007). Sistem afektivne vezanosti zamišljen je u vidu oblika ponašanja koji se uzima kao pokušaj da se održi blizina sa osobom koja je obično zamišljena kao jaka i mudra. Iako ga najčešće pokazuju odojčad i mala djeca, ovaj sistem se nastavlja i dalje tokom života, a pogotovo u situacijama kada je osoba tužna, bolesna i usamljena (Bowlby, 1977).

Kad su u pitanju emocije negativno obojenog sadržaja, korisno je da osoba traži podršku od drugih jer lakše rješava problem i u stanju je da uživa u drugim aktivnostima. Ako afektivna vezanost funkcionise dobro, osoba zna da su distanca i autonomija kompatibilne sa blizinom i pouzdanjem (Mikulincer, Shaver, 2007).

Bolbi je rad na afektivnoj vezanosti počeo neposredno po diplomiranju na Kembridžu. Opservacije su ga dovele do zaključka da je odnos sa majkom presudan za funkcionisanje djeteta tokom njegovog razvoja. U saradnji sa Džejmson Robertsonom on je primijetio da djeca osjećaju intenzivan bol prilikom odvajanja od majke, čak i ako su hranjena i njegovana od strane drugih (Cassidy, Shaver, 2008).

Bihevioralni sistem afektivne vezanosti Bolbi je posudio iz etologije kako bi objasnio specifičnu vrstu ponašanja koje vodi određenom predvidljivom ishodu (Cassidy, Shaver, 2008).

2.1.4. Kontrolni sistem afektivnog vezivanja

Jedna od karakteristika teorije afektivnog vezivanja jeste ta da kontrolni sistem u centralnom nervnom sistemu organizuje ponašanje afektivnog vezivanja, analogno fiziološkom kontrolnom sistemu, te slično fiziološkoj homeostazi kontrolni sistem afektivnog vezivanja održava odnos sa figurom afektivne vezanosti. Kontrolni sistem afektivnog

vezivanja i njegova veza sa radnim modelima sebe i figure vezanosti centralne su odlike funkcionisanja ličnosti tokom cijelog života (Bolbi, 2011). Ovaj sistem aktivira se u situacijama koje su uznemirujuće, a funkcija mu je zaštita. Osim ovog aktivira se i kontrolni sistem istraživanja koji omogućuje razvijanje, a za kvalitetan rast i razvoj bitno je da su oba sistema, i traženja brige i istraživanja, u ravnoteži. Ova dva sistema funkcionišu kao komplementarni jer je jedan isključen kad je drugi aktiviran, a za to vrijeme dijete istražuje nesmetano, osjeća se sigurno i zaštićeno, i radoznalost se povećava.

Potpuna promjena hijerarhije afektivne vezanosti ukazuje na teškoće u procesu individuacije, odnosno može doći do izrazitog razmimoilaženja adolescenata i roditelja u pogledu važnih životnih pitanja. Adolescenti sa sigurnom vezanošću imaju unutrašnji otpor prema promjeni koja vodi ka bojažljivom ili preokupiranom obrascu afektivne vezanosti (Mikulincer, Shaver, 2007).

Bihevioralne strategije organizovane su kao bihevioralni sistem afektivne vezanosti i predstavljaju tipična ponašanja individue prema figuri radi dobijanja podrške i sigurnosti. Ovaj izraz Bolbi je posudio iz etologije kako bi opisao specifičan sistem ponašanja koji vodi predvidljivim ishodima (Cassidy, Shaver, 2008).

Prema Bolbiju (1979) emocije predstavljaju važan faktor u afektivnoj vezanosti. On je uvidio da su emocije važni regulatorni mehanizmi koji funkcionišu preko sistema afektivne vezanosti. Teoretičari afektivne vezanosti primijetili su da postoje individualne razlike u pogledu sigurnosti koje su prouzrokovane različitim načinima odgovora na emocionalne reakcije (Cassidy, 1994).

Oslanjajući se na kognitivnu teoriju informacija, Bolbi (1969, 1982) je predložio da u organizaciju sistema afektivne vezanosti budu uključene kognitivne komponente, posebno mentalne reprezentacije selfa i okruženja, i to one najviše bazirane na iskustvu. Bihevioralne strategije afektivne vezanosti mogu se u potpunosti shvatiti samo u smislu sadejstva sa drugim sistemima koji su biološki zasnovani. Bolbi je isticao dva takva sistema koja su u posebnoj vezi sa afektivnom vezanošću u ranom djetinjstvu – istraživački sistem ponašanja i onaj koji se odnosi na strah. Aktiviranje sistema straha suštinski povećava i aktiviranje sistema afektivne vezanosti. Nasuprot tome, aktiviranje istraživačkog sistema pod određenim okolnostima može smanjiti djelovanje sistema afektivne vezanosti (Cassidy, Shaver, 2008).

2.1.5. Unutrašnji radni modeli

Bolbi je iz kognitivne psihologije posudio naziv URM pretpostavivši da dijete internalizuje svoja iskustva sa figurama vezanosti i da ih čuva u dugoročnoj memoriji. Na osnovu kvaliteta odnosa roditelja prema djetetu formira se unutrašnji radni model sebe, koji predstavlja skup očekivanja i vjerovanja djeteta o sebi samom. S druge strane, model drugih predstavlja skup očekivanja i vjerovanja djeteta u odnosu na druge i takođe je zasnovan na opaženom ponašanju roditelja prema njemu (Stefanović, Stanojević, 2005).

Unutrašnji radni model kao kognitivno-afektivna struktura formira se u djetinjstvu, a održava tokom odrastanja i utiče na oblikovanje svih kasnijih relacija.

Jedna od ključnih Bolbijeve ideja jesu modeli unutrašnjih reprezentacija sebe i drugog, koji se formiraju u toku iskustva s drugim i odnose se na karakteristično mišljenje, osjećanja i ponašanja u bliskim relacijama (Mikulincer, Shaver, 2007). Model sebe je skup očekivanja i vjerovanja djeteta o samom sebi, koji se formira na osnovu kvaliteta odnosa sa roditeljima. Model drugih je skup vjerovanja djeteta u odnosu na druge, koji je zasnovan na opaženom ponašanju roditelja prema njemu. S obzirom na to da unutrašnji radni model odlikava doživljene interakcijske odnose između djeteta i roditelja, modeli sebe i značajnih drugih su komplementarni. Unutrašnji radni modeli funkcionišu automatski, što znači da nema potrebe za namjernim procjenama, i predstavljaju osnovu za akciju u situacijama afektivnog vezivanja, upravljaju ponašanjem u odnosima sa roditeljima i utiču na očekivanja, strategije i ponašanja u kasnijim vezama. Ovi modeli omogućuju osvrt na prošle i uvid u buduće situacije, a nastaju u interakciji sa majkom kao odgovor na primarnu potrebu djeteta za afektivnom vezom. Oni se ustaljuju krajem ranog djetinjstva i imaju funkciju regulacije, interpretacije i predviđanja ponašanja, misli i osećanja kako osobe koja je vezana tako i one za koju se vezuje.

Unutrašnji radni modeli predstavljaju internalizaciju odnosa sa značajnim drugim. Modeli su relativno stabilni i mogu da rade automatski bez potrebe za namjernim procjenama. URM sebe i model svijeta nastaju kroz interakciju s majkom kao odgovor na primarnu potrebu djeteta za afektivnom vezanošću.

Dijete na osnovu svakodnevnih ponavljanih iskustava sa majkom postepeno gradi unutrašnju predstavu o sebi i o njoj. Ta slika stvara se na osnovu detalja koji se ponavlja-

ju u vezi sa majkom. Dijete o sebi može stvoriti sliku kao o biću manje ili više dostojnom majčine ljubavi, a o majci kao osobi koja jeste ili nije tu kad mu je potrebna.

Osnovna karakteristika unutrašnjeg radnog modela jeste ta koliko je on prihvatljiv ili neprihvatljiv osobama koje se vezuju. „Svaka osoba gradi unutrašnji radni model svijeta i sebe uz pomoć kojih opaža svijet, događaje, predviđa budućnost i gradi planove“ (Bowlby, 1973: 158).

Ova kognitivno-afektivna struktura omogućuje osobi da donosi odluke o aktivnostima koje su u vezi sa situacijama afektivnog vezivanja. Smatra se da je URM stabilan i otporan na promjene, te da utiče na relacije i u odraslom dobu. Svaki URM je, prema Bowlbyju, odraz onoga što se stvarno događa u socijalnoj ravni. U radnom modelu svijeta, kako Bowlby (1973) navodi, ključna karakteristika je pojam o tome ko je figura vezanosti, gdje se može pronaći i kako se može očekivati da će reagovati. Slično se dešava i sa radnim modelom sebe koga interesuje koliko su dostupne figure afektivne vezanosti. On je smatrao da će kontinuirani osjećaj sigurnosti djeteta biti ugrožen ako radni model sebe i značajnih drugih ne prati razvoj fizičkih, socijalnih i kognitivnih sposobnosti. U okviru ovih modela dijete procjenjuje svoju poziciju i pravi planove. Vremenom djeca počinju da shvataju da se ciljevi i motivi osoba za koje se vezuju razlikuju od njihovih.

Aktiviranje sistema afektivne vezanosti u toku vremena može prizvati mentalne reprezentacije preko ponašanja i osjećanja koji su odraz interakcije sa prethodno dostupnom i responsivnom figurom, a dešava se putem mehanizma introjeksijske karakteristike figura koje brinu i daju podršku.

Putem mehanizma introjeksijske mentalne reprezentacije značajnog drugog kroz interakciju sa njim postaju dio vlastitog sistema i stvara se osjećaj sebe i drugog.

Kernberg je smatrao da rano Ja mora obaviti dva suštinska zadatka da bi se interiorizovali objektni odnosi, a to su:

- 1) diferenciranje slika o sebi i objektu, koje je dio ranijih introjeksijskih i identifikacijskih; ovaj zadatak djelimično se izvršava pod uticajem razvoja aparata primarne autonomije, koji su preduslov za rad procesa introjeksijske i identifikacijske; formiranju slike o sebi koja se razlikuje od one o objektu pomaže opažanje, ali i tragovi pamćenja i to onako kako su sačuvani i integrisani, što pomaže odvajanju početaka draži i diferencijalnih karakteristika opažanja;

- 2) integrisanje slika o sebi i objektu izgrađenih pod uticajem nagonских pokretača; u razvoju integracije Ja najvažnija je sinteza ranih i kasnijih introjeksija i identifikacija u postojani identitet Ja (prema Kondić, 1987).

Radeći na teoriji kognitivnih informacija Bolbi je predložio da u okviru kognitivnog bihevioralnog sistema budu uključene kognitivne komponente, posebno reprezentacije sebe i drugog koje su u uskoj vezi sa iskustvenim aspektima (Cassidy, Shaver, 2008). Prema Bolbiju, unutrašnji radni modeli omogućuju individui da anticipira budućnost, odnosno da planira. Razvoj ponašanja vezanosti podrazumijeva prethodno razvijen kognitivni kapacitet da se figura ima u umu i kad ona nije prisutna, a taj kapacitet razvija se u drugoj polovini prve godine. Kognitivni kapacitet omogućuje bebi da stvara reprezentacije, odnosno da joj radni model majke postane dostupan i kada ona nije fizički prisutna. Ovaj radni model majke dopunjuje se radnim modelom sebe (Bolbi, 2011).

Koncept unutrašnjih radnih modela sličan je konceptu kognitivnog skripta i socijalnih šema. Prema Mejnovoj (Main et al. 1985), rani unutrašnji radni modeli stvaraju se kroz interakciju sa roditeljima i povezani su sa kognitivnim, ponašajnim i emocionalnim aspektima. Unutrašnji radni modeli sebe i drugog reflektovani su kroz one aspekte osobe i partnera koji su trenutno aktivirani u njihovoj interakciji.

Unutrašnji radni modeli mogu da ostanu afektivno stabilni, reflektujući dosljedno sigurne ili nesigurne odnose. Prethodno adekvatni roditelji mogu se promijeniti iz mnogo razloga (npr. bolest, gubitak posla, rat i sl.). S druge strane, poboljšanjem životnih okolnosti može se steći kapacitet za senzitivnije reagovanje na djetetove potrebe, što može dovesti do promjene unutrašnjeg radnog modela.

Zahvaljujući reпреzentaciji drugog dijete rano formira unutrašnje modele onoga što se zbiva tokom uspostavljanja i održavanja afektivne vezanosti.

Bolbi je iz kognitivne psihologije posudio naziv *unutrašnji radni model* pretpostavivši da dijete internalizuje svoja iskustva sa figurama vezanosti i da ih čuva u dugoročnoj memoriji. Način na koji majka vidi svoje dijete i kako s njim postupa u velikoj mjeri uticaće na njegov model selfa. Sve ono što ona zanemari ili ne prepozna kao važno ni dijete vjerovatno neće prepoznati kod sebe, tako da veliki dijelovi ličnosti u razvoju mogu

da se otcijepe, odnosno da prestanu komunicirati sa onim koje majka nije prepoznala (Bolbi, 2011).

Unutrašnji radni model kao kognitivno-afektivna struktura formira se u djetinjstvu, a održava tokom odrastanja i utiče na oblikovanje svih kasnijih relacija.

Prilikom definisanja unutrašnjeg radnog modela Bolbi je krenuo od Krejkovih shvatanja koncepta mentalnog modela i slično opisao unutrašnju reprezenataciju svijeta, sebe, osoba za koje se afektivno vezuje i odnosa između tih reprezentacija. Unutrašnji radni model osmišljen je kao dio bihevioralnog sistema afektivnog vezivanja (Mejn, 2006).

Osoba često u okruženju pokušava da pronađe i osobine koje zapravo pripadaju njoj, te stoga svi oni koji su u kontaktu sa tom osobom bivaju prožeti odlikama koje ona generiše u sebi. Ovaj odnos omogućuje osobi da stvori osjećaj bliskosti, ali i da postane izvor strepnje ako projektuje „loše dijelove sebe“ jer će se kod drugih plašiti onoga što odbacuje u sebi (Brazelton, Kramer, 2002).

Djetetove averzije i želje koje se formiraju u najranijem periodu odraz su doživljaja razočaranja i zadovoljenja nastalih kroz socijalna iskustva. Na osnovu ovih iskustava stvaraju se mentalne reprezentacije interpersonalnih odnosa kroz proces interiorizacije stavova prema drugima (Zazo, 1980).

Konsolidacijom kompleksnih unutrašnjih reprezentacija stvaraju se i stabilnije kognitivne strukture koje postaju glavni uslov za razvoj selfa (Guidano, Liotti, 1983).

Pod uticajem roditeljskih očekivanja, ideala, naklonosti i averzija oblikuju se djetetove reprezentacije sebe samog, što znači da je od same interakcije bitnije pripisivanje značenja roditeljima i mišljenje o tom odnosu. Majka reaguje na pripisano značenje, a ne na objektivne aspekte koji su u vezi sa njenim djetetom ili na subjektivni odnos zasnovan na vlastitoj životnoj istoriji, zonama konflikta, vrijednostima i sl. (Brazelton, Kramer, 2002).

Pripisivanje značenja prema psihoanalitičkom tumačenju odnosi se na projekivnu identifikaciju, što znači da na druge prenosimo vlastita osjećanja i slike, čime razvijamo empatiju i osjećanje pripadnosti istoj vrsti. Snaga projekcija zavisi od toga koliko su roditelji u stanju prepoznati individualnost odojčeta jer postoji opasnost da oni projektuju

sopstvene hostile i agresivne aspekte selfa ili karakteristike koje nisu u skladu sa prirodom odojčeta.

Bion je smatrao da je projektivna identifikacija osnovni vid spajanja majke i djeteta i da se ovim mehanizmom eliminišu „nesvareni senzorni utisci”⁵. Kada postoji dobro slaganje između majke i djeteta, ono koristi projektivnu identifikaciju da bi u majci izazvalo ona osjećanja kojih samo želi da se oslobodi. Kada majka nije u stanju ili ne želi da bude „kontejner” za ovaj tip projektivne identifikacije, narušava se kapacitet za iskustvo i misao (Ćeranić, 2005).

Bolbi je pokušao objasniti nastanak odnosno transformaciju spoljašnjih interakcija u mentalne reprezentacije oslanjajući se na Pijažeeve nalaze i smatrajući da dijete o socijalnom svijetu saznaje zahvaljujući interakciji sa značajnim osobama po istom principu preko kojeg u senzomotornom periodu o fizičkom svijetu saznaje na osnovu manipulisanja s predmetima (Stefanović-Stanojević, 2006).

Prema nalazima Edit Džekobson (Jacobson, 1954), mentalna reprezentacija veze između selfa i objekta ključna je odrednica ponašanja. Ona je uvela koncept reprezentacije kako bi istakla značaj uticaja koji vrši doživljaj unutrašnjeg i spoljašnjeg svijeta (Fonagi, 2006).

Pojam o sebi može se shvatiti kroz unutrašnje radne modele sebe i drugih koji nastaju u interakciji sa majkom. Prema teoriji afektivnog vezivanja, rano formirana afektivna veza perzistira u obliku unutrašnjeg radnog modela u osobi do odraslog doba (Željeskov-Đorić, 2007).

Za razvoj pojma o sebi nisu podjednako važne sve osobe u okruženju, već značajni drugi. Slika koju roditelji imaju o djetetu gradi njegovu sliku o sebi i ne prenosi se samo roditeljskim postupcima, već i porukama koje su upućivali djetetu. Kad su jednom izgrađeni modeli roditelja i selfa, oni počinju da operišu na nesvjesnom nivou i upravljaju time kako će se osoba ophoditi prema sebi i drugima, kao i strahovima i željama djeteta (Lacković Grgin, 1994).

⁵Prema Bionu, „senzorni utisci“ ili beta elementi predstavljaju uskladištene „neobrađene činjenice“ koje se ne mogu spajati ni sa čim drugim jer nisu transformisani u simbole, a samim tim ne stoje na raspolaganju mišljenju i eliminišu se kroz projektivnu identifikaciju.

Kada je riječ o održivosti unutrašnjih radnih modela kroz životni vijek, postavljana su pitanja operacionalizacije jer se unutrašnji radni model ne procjenjuje na osnovu relacija majka–dijete. Osim toga, postavljano je pitanje šta bi bili indikatori unutrašnjeg radnog modela kod odrasle osobe. Na osnovu mnogih istraživanja unutrašnjih radnih modela izvučeni su njihovi sljedeći indikatori:

- uspomene iz djetinjstva,
- stavovi prema vezivanju,
- ciljevi i potrebe u odnosu na vezanost,
- strategije djelovanja u afektivnoj vezi (Collins & Read, 1990).

Unutrašnji radni modeli nisu apsolutno stabilni i navode se sljedeći aspekti promjena:

- unutrašnji radni model je najvažniji aspekt razvojnih promjena jer će djetetov kontinuiran osjećaj sigurnosti biti ugrožen ako radni modeli sebe i značajnih drugih ne prate razvoj njegovih fizičkih, socijalnih i kognitivnih sposobnosti;

- promjena afektivnih kvaliteta u radnim modelima može se desiti ako se npr. promijeni prethodno adekvatni roditelj zbog bolesti, rata, gubitka posla i sl, pa je moguće da se dijete počne ponašati agresivno ili prijetiti samoubistvom, nakon čega njegovo prethodno povjerenje biva poljuljano, te dolazi do rekonstrukcije modela roditelja (Bowlby, 1973). S druge strane, postoji mogućnost da se razvije senzitivniji roditelj usljed poboljšanja životnih okolnosti.

Zbog odbrambene organizacije unutrašnjih radnih modela ne dolazi jednostavno do promjene. Proces asimilacije, kako ga je Pijaže definisao, uslovljava izvjestan otpor promjenama jer reprezentacije interakcija koje su ranije formirane utiču na opažanje novih iskustava, tako da se na ustaljen način posmatraju i drukčije relaciju sa ljudima. S tim je povezan i odnos asimilacije i sigurne baze, što omogućuje djetetu da samo povremene propuste figure afektivne vezanosti u razumijevanju njegovih potreba ne dovedu do nepovjerenja u dostupnost te figure jer se asimiluju u postojeću sigurnu šemu. Stalna promjena ponašanja i nereagovanje na djetetove promjene dovodi do akomodacije i promjene postojeće šeme koja nosi poruku da toj osobi više ne treba vjerovati.

Bolbi smatra da će dijete formirati sliku o spoljašnjem svijetu na osnovu interakcije sa ljudima koji o njemu brinu, što će voditi formiranju unutrašnjih radnih modela.

Unutrašnji radni model određuje način na koji će se dijete adaptirati na druge ljude i prilagoditi svoje ponašanje kako bi dobilo ono što mu je potrebno za rast i razvoj: pažnju, ljubav i sigurnost. Taj model utiče i na odnose sa drugim značajnim osobama – sa prijateljima, djecom, partnerom.

U toku formiranja pojma o sebi dešavaju se složeni procesi u odnosu na značajnog drugog. Oni se svode se na borbu protiv drugog uz priznavanje istog, što omogućuje individui da shvati da svijet ne može u potpunosti biti savršen i po našoj mjeri. Potreba selfa za priznavanjem u koliziji je sa onom za apsolutnom nezavisnošću, jer se sukob temelji između potreba selfa za potvrđivanjem uz apsolutnu nezavisnost i za drugim.

Potreba selfa za drugim je paradoksalna zato što self pokušava da uspostavi sebe kao apsolutan, nezavistan entitet, a ipak mora da prihvati drugog kao sličnog sebi da bi sam bio priznat, što znači da je zavistan od prihvatanja drugog koji je isti kao i on. Self mora biti sposoban da pronađe sebe u drugom. Problem sukoba rješava se priznavanjem drugog, što se postiže procesom koji se bazira na osvajanju priznavanja drugog koje je bitno za uspostavljanje sebe, a što zauzvrat znači da mora da se prizna drugi koji je poseban entitet i koji ne postoji samo za mene (Bendžamin, 2006). Ja i značajni drugi imaju riva-lsku funkciju koja im omogućuje da se razvijaju. Smisao razvoja jezgrovitog selfa jeste u interakciji ova dva aspekta koji podrazumijevaju potrebu da se drugom pokaže da si bolji, što u isti mah ne znači umanjeње postojanja značajnog drugog.

Afektivna vezanost ranije je posmatrana kao relaciona karakteristika jer je proučavana kroz interakciju između djeteta i staratelja. Danas se afektivna vezanost posmatra i kao individualno svojstvo, ali je za definisanje ovih karakteristika neophodno opisati unutrašnje radne modele. Osim objašnjenja prirode i porijekla afektivne vezanosti kao osnove za postuliranje teorije, teži zadatak za njene osnivače bio je prevođenje opisanih, odnosno interakcijskih odnosa u mentalne reprezentacije individue i upravo je to predstavljalo uslov da se teorija afektivnog vezivanja nazove razvojnom teorijom. Tokom prvih mjeseci dijete na osnovu svakodnevnih i ponavljanih iskustava sa majkom gradi sliku o sebi i o njoj. Dijete gradi sliku o sebi na osnovu toga da li majka adekvatno odgovara na njegove signale, da li je dostupna i osjetljiva za njegove potrebe i na osnovu toga gradi sliku i o majci koja je tu ili nije tu kad je njemu potrebna. Ovakve slike ili reprezentacije s-

adrže lična uvjerenja o tome kako funkcioniše sistem afektivnog vezivanja i šta se može dobiti od njega. Unutrašnji modeli reflektuju očekivanja djeteta od sopstvenog i vjerovatnog roditeljskog ponašanja, pa u odnosu na te šeme koje su se rano stvorile u interakciji sa značajnim drugim dijete prilagođava svoje ponašanje radi dobijanja pažnje, kontakta i sigurnosti koji su mu neophodni za rast i razvoj (Bolbi, 2011).

Kim Bartolomju krenula je od Bolbijevih teorijskih pretpostavki o tome da postoje dva tipa unutrašnjih radnih modela vezanosti – radni model sebe i model drugih, i da svaki od njih može da se predstavi kao dihotoman – pozitivan ili negativan.

Smatra se da se unutrašnja predstava o majci formira u prvim mjesecima života i da od tih prvih iskustava u mnogome zavisi kakav će biti unutrašnji radni model. Ako majka adekvatno zadovoljava djetetove potrebe i ako je formiran siguran stil afektivne vezanosti, dijete postaje sigurno, pa će formirati sliku o spoljašnjem svijetu na osnovu odnosa koji ima sa primarnim starateljem. Bolbi smatra da osnov za formiranje ličnosti predstavljaju kontrolni sistem afektivnog vezivanja u vezi sa radnim modelima selfa i odnos sa figurom vezanosti koji se formira u umu tokom djetinjstva (Bolbi, 2011).

Konstantnost objekta znači da odojčće ima formirane odvojene radne modele majke i sebe koji se sastoje od slika, planova i šema događaja kojima ono može mentalno da operiše.

„Sigurno afektivno vezivanje omogućuje da se obezbedi relativno čvrsta baza za usvajanje punog razumijevanja tuđih misli, što govori u prilog tome da se takvo dete osjeća bezbedno dok razmišlja o mentalnom stanju roditelja. S druge strane, dete sa izbjegavajućim stilom afektivne vezanosti kloni se mentalnih stanja drugih, dok se dete sa odbijajućim stilom usredsređuje na sopstvenu uznemirenost sve do prekida intersubjektivne razmene“ (Fonagy et al 1991, prema Fonadži 2006: 236).

Stvaranje vlastite predstave o sebi dešava se pomoću funkcije ogledanja u kojoj presudnu ulogu igra majka. Ova funkcija pomaže i njoj da sazna koliko je uspješna u ulozima majke jer snovi o savršeno prijemljivoj bebi udvostručuju njen self majke (Brazelton, Kramer, 2002).

2.1.6. Mentalizacija

Mentalizacija je pojam koji je posebno važan za razumijevanje odnosa sa drugim i predstavlja specifičnu simboličku funkciju ogledanja, koja omogućuje djeci da shvate tuđa uvjerenja, osjećanja, želje, namjere, itd. Istraživanje značenja postupaka drugih povezano je sa sposobnošću djeteta da imenuje svoj doživljaj i u njemu pronade smisao. Postoji mogućnost da ova funkcija doprinese regulaciji afekta, kontroli impulsa, samoposmatranju i doživljavanju sopstvene inicijative (Fonagy & Target, 1997, prema Fonagi, 2006). Funkcija ogledanja povezana je sa afektivnim vezivanjem jer, kako istraživanja pokazuju, učestalost pozivanja roditelja na mentalna stanja prilikom objašnjavanja sopstvenog doživljaja afektivnog vezivanja u djetinjstvu predstavlja snažan prediktor vjerovatnoće da će i djeca ostvariti sigurnu afektivnu vezu sa njima (Fonagy et al, 1991). Sigurno afektivno vezivanje omogućuje da se obezbijedi relativno čvrsta baza za usvajanje punog razumijevanja tuđih misli, što govori u prilog tome da se takvo dijete osjeća bezbjedno dok razmišlja o mentalnom stanju roditelja. S druge strane, dijete sa izbjegavajućim stilom afektivne vezanosti kloni se mentalnih stanja drugih, dok se dijete sa odbijajućim stilom usredsređuje na sopstvenu uznemirenost sve do prekida intersubjektivne razmjene.

„Razvoj se normalno kreće od doživljaja psihičke realnosti u kome mentalna stanja nisu povezana sa reprezentacijama, do sve složenijeg pogleda na unutrašnji svijet, čije je glavno obilježje sposobnost mentalizacije“ (Fonagi, 2006: 237). Nastanak mentalizacije duboko je ugrađen u vezu djeteta sa primarnim objektom, a pogotovo u odnos ogledanja sa roditeljem. Doživljaj afekta predstavlja začetak iz koga se na kraju može razviti mentalizacija, ali samo u kontekstu najmanje jednog neprekidnog, sigurnog afektivnog vezivanja. Roditelj koji ne može da razmišlja o mentalnim doživljajima djeteta lišava ga osnove za postojani osjećaj selfa (Fonagy & Target, 1995).

Kod procesa mentalizacije, poruke koje dijete dobija od roditelja treba da budu takve da potomak povjeruje u njih i da ih poštuje, kako bi ih internalizovao. Unutrašnji radni modeli formiraju se upravo internalizacijom iskustava regulacije, koji kasnije upravljaju ponašanjem djeteta. Prema Fonadžiju (Fonagy, 2001), kapacitet za mentalizaciju ključni

je aspekt unutrašnjih radnih modela i predstavlja sistem za procesiranje informacija o sebi i o značajnim drugim osobama. Reflektivna funkcija mentalizacije omogućuje da se ponašanje drugih objašnjava njihovim mentalnim stanjima (stavovima, namjerama, planovima, osjećanjima).

Bion je slično opisao da za dijete „kontejner“⁶ obezbjeđuje ponovljena internalizacija slike o njegovim mislima i osjećanjima koje je preradila majka (Bion, 1962). U okviru sigurnog ili kontejnirajućeg odnosa bebine afektivne signale tumači roditelj koji je sposoban da razmišlja o mentalnim stanjima koja su razlog njene uzemirenosti, i to na način suptilne kombinacije ogledanja i komuniciranja afekta suprotnog onom koji beba osjeća.

Fonagi i saradnici došli su do zaključka da reflektivna funkcija kod djece korelira sa sigurnom afektivnom vezanošću (Hanak, 2012). Sigurna afektivna vezanost suštinski doprinosi pojavi ranog kapaciteta za mentalizaciju, što za bebe predstavlja mogućnost da otkriju psihološki self u okviru socijalnog svijeta.

2.1.7. Afektivna vezanost u adolescenciji

Analizirajući afektivnu vezanost u periodu adolescencije, istraživači se vraćaju na Bolbijev koncept *ciljem korigovano partnerstvo*. Odnos adolescent–roditelj podrazumijeva obostranu korekciju koju prati visoka senzitivnost i fleksibilnost roditelja za izmijenjene potrebe adolescenta. Ako se adolescent pobuni to znači da roditelj nije korigovao i prilagodio svoje ponašanje njegovim potrebama.

Kako ovladavanje verbalnom komunikacijom raste, novonastale sposobnosti vode u značajne promjene kojima je za posljedicu imaju ciljem korigovano partnerstvo. Ciljem korigovano ponašanje ima težnju da održi blizinu sa figurom sa kojom je adolescent afektivno vezan. Aktivacija sistema afektivne vezanosti i traženje blizine ima važnu ulogu u oblikovanju regulacije emocija.

⁶ „Container“ prema Melceru odnosi se na prostor u koji se može prodrijeti i intrusivnom i projektivnom identifikacijom. U okviru toga dešava se detoksikacija koja je moguća onda kada je kontejner dovoljno kvalitetan da primi i obradi projekciju. Majka pomoću ove funkcije preraduje sadržaje koje dijete u novom obliku može ponovo da pounutri.

Ako se adolescenti bune, to je znak da roditelj nije korigovao svoje ponašanje afektivnog vezivanja u skladu sa njegovom potrebom (Bolbi, 2011). Rani adolescenti počinju ulagati velike napore kako bi smanjili nezavisnost od primarne figure afektivne vezanosti. Kasniji adolescenti imaju potencijal za stvaranje potpune nezavisnosti od roditelja i čak da postanu sami figura afektivne vezanosti svojim potomcima. To je period velike transformacije emocionalnih, kognitivnih i bihevioralnih aspekata. U toku razvoja adolescent od osobe o kojoj se brinu postaje onaj koji je sebi dovoljan, koji se brine za druge – roditelje, partnere, potomke. Psihosocijalni razvoj u adolescenciji nosi duboke promjene u pogledu značenja procesa afektivnog vezivanja. Kognitivni i emocionalni razvoj omogućuju adolescentu da modifikuje svoj odnos prema vezanosti (Cassidy, Shaver, 2008).

Adolescencija je za afektivnu vezanost prelazni period. Postavlja se pitanje da li je afektivnu vezanost najbolje sagledavati u smislu odnosa sa roditeljima ili u pogledu odnosa sa vršnjacima i ljubavnim partnerima.

U adolescenciji se dešava prekretnica u pogledu sistema afektivne vezanosti. On može biti ocijenjen kao sveobuhvatna organizacija koja je razvijena i pokazuje stabilnost tokom vremena, pa se na osnovu toga mogu predviđati budućnost i relacije kako unutar tako i izvan porodice (Hesse, 1999, prema Cassidy, Shaver, 2008).

Kognitivni i emocionalni razvoj koji karakteriše period adolescencije omogućuje adolescentu da održava i mijenja svoje stavove u pogledu afektivne vezanosti, kao i da pravi jasniju razliku između sebe i drugih, te da stvara konzistentniju sliku o sebi. Sve ovo omogućuje adolescentu da deidealizuje roditelja, posmatrajući ga i kao dobrog i kao lošeg.

Razvoj formalnih operacija omogućuje adolescentu da apstraktno razmišlja o mogućnostima i upoređuje veze sa raznim figurama afektivne vezanosti. Ono što je posebno važno jeste da adolescent stiče kapacitet za deidealizaciju roditelja, koji mu omogućuje da ih sagleda sa više aspekata.

Svi teoretičari afektivne vezanosti slažu se da posljedice sigurne ili nesigurne vezanosti proističu iz interakcije između rane vezanosti i kontinuiranog kvaliteta roditeljske njege.

Kako se poboljšava komunikacija u relaciji roditelj–adolescent, stvara se mogućnost za projekcijom odnosa afektivne vezanosti kada je to potrebno. To je u vezi i sa razvojem ciljem korigovanog partnerstva između roditelja i adolescenata, koji omogućuje razvoj najvažnijih promjena u adolescenciji i smanjivanja oslanjanja na roditelje kao figure vezanosti (Cassidy, Shaver, 2008). Partnerstvo sa korigovanim ciljem odnosi se na djetetovu novoformiranu sposobnost da u svoj obrazac afektivne vezanosti uklopi i potrebe značajnih drugih. Za nastanak ovog partnerstva zaslužan je razvoj govora i hodanja jer olakšava dogovor, a povjerenje u stabilnost međusobnog razumijevanja ugrađuje se u djetetov unutrašnji radni model odnosa s majkom i omogućuje mu veći stepen tolerancije na razdvajanja od nje. U ovom periodu partnerstvo između roditelja i djeteta dostiže najintenzivniju korekciju ciljeva i veoma je važno da je roditelj, pored visoke senzitivnosti i responzivnosti, i adekvatno restriktivan (Bolbi, 2011).

Osobe koje su sigurno afektivno vezane sa kapacitetom za ciljem korigovano ponašanje imaju manje konflikata sa roditeljima jer je komunikacija adekvatnija, pa je bezbolniji i prelazni period adolescencije. Potreba za zavisnošću smanjuje se u periodu adolescencije, kada se razvija istraživački sistem. Sistem afektivne vezanosti je homeostatičan i balansira između sigurnosti i istraživanja, stvarajući kod adolescenata osjećaj da kroz razvoj raste i sigurnost. Promjene koje se dešavaju u sistemu afektivne vezanosti kod adolescenata odnose se i na ponovnu procjenu prirode takve vezanosti sa roditeljima. U ovom periodu afektivna vezanost premješta se sa roditelja na vršnjake. Razvojem kognitivnog kapaciteta u adolescenciji raste i fleksibilnost ponašanja afektivne vezanosti (Cassidy, Shaver, 2008).

Tenzije koje se dešavaju između adolescenata i roditelja javljaju se zbog potrebe za autonomijom, pri čemu sistem afektivne vezanosti stvara individualne razlike u pogledu prevladavanja tih tenzija. Sigurna baza je u osnovi kvalitetne autonomije. Ciljem korigovano partnerstvo omogućuje i adolescentu i roditelju da prepoznaju potrebu za autonomijom. Da bi ovo partnerstvo funkcionisalo potrebna su dva uslova: kapacitet za komunikaciju i spremnost roditelja da dozvoli autonomiju, i spremnost adolescenta da je traži, dok se nastavljaju relacije u pravcu roditelj–tinejdžer. Stvaranje autonomije može biti problematično za sve porodice, ali posebno za one koje imaju razvijene nesigurne obrasce afektivne vezanosti. Promjene raspoloženja, relacija, povećanje emocionalne i bihejvio-

ralne nezavisnosti od roditelja karakterišu adolescentni razvoj, što može da utiče na sistem afektivne vezanosti tako što se povećava uticaj njene nesigurne organizacije na ponašanje adolescenta (Ibid).

Prema Bolbiju, djeca koja percipiraju viši nivo otuđenja od roditelja razvijaju nesiguran stil vezanosti. Adolescenti sa nesigurnim stilom vezanosti imaju veće teškoće u psihičkoj i socijalnoj prilagodljivosti. Rizik za adaptaciju je veći kada je podrška mala. Dvosmjerna komunikacija između roditelja i djeteta neophodna je za zdrav emocionalni razvoj.

Cilj završne faze razvoja afektivne vezanosti u adolescenciji jeste veća dostupnost nego blizina figure. Dostupnost se reflektuje kroz otvorenu komunikaciju između roditelja i djeteta, odnosno kroz odgovor roditelja na potrebe djeteta. Kada dostupnost postane osnovni cilj sistema afektivne vezanosti, tada su očekivanja djeteta od figure važni faktori afektivne vezanosti (Kernsisar, 2004). Ipak, način na koji adolescenti i odrasli reaguju na poremećaj afektivne vezanosti u suštini se ne razlikuje od dječje reakcije (Bowlby, 1980; Hazan, Shaver, 1994). Kada osoba zna da je figura vezanosti dostupna i responzivna, to joj stvara osjećaj sigurnosti i podstiče je da nastavi taj odnos, što će trajati cijeli život, a pogotovo se zapaža u kriznim situacijama (Bolbi, 2011).

2.1.8. Afektivna vezanost i separacija-individuacija

Prilikom objašnjavanja procesa separacije–individuacije posebno se ističe značaj ranih iskustava sa figurom za koju je dijete vezano.

Rani proces separacije omogućuje lakše odvajanje od majke. Malerova spominje separacionu anksioznost koja se dešava u periodu od dvije godine i koja je intenzivnija što je odnos između majke i djeteta hladniji i više distanciran. Majke koje su prezaštićujuće imaju problem da usklade svoje sa potrebama djeteta za emocionalnom bliskošću i samostalnošću. Prilikom pravljenja razlike između primarne i sekundarne psihološke separacije–individuacije navedeno je da je u primarnoj separaciji važan djetetov osjećaj postojanja kao odvojenog bića, odnosno diferenciranja sebe od okoline, dok je u sekundarnoj istaknut osjećaj indentiteta koji se odnosi na doživaljaj selfa, čiji je cilj odvajanje

od internalizovane slike roditeljske figure. Redukujući afektivnu vezanost, dijete razvija osjećaj sebe kao individue. Ako se process individuacije ne odvija uspješno, onda nema ni uspješnog odvajanja od primarnog objekta afektivne vezanosti (Blos, 1967).

Prilikom odvajanja od majke dijete počinje da se ponaša prema njoj skoro kao da je stranac, iako nakon nekog vremena počinje da joj se intenzivno približava zbog straha da ga ponovo ne napusti. To udaljavanje, kako navodi Bolbi, rezultat je odbrambenog procesa i deaktivira čak i ponašanja vezanosti koja se očekuju u određenim okolnostima, što jasno onemogućuje funkcionisanje osjećanja i želja koji prate afektivnu vezanost. Zato je Bolbi tražio objašnjenje u kognitivnoj psihologiji i našao uporište u selektivnom isključivanju informacije određene vrste, tako da osoba nije svjesna da se to događa, ističući da se kod emocionalno udaljene djece, ali i odraslih koji imaju „lažni self“, prema Vinnikotu (1960), ili „narcistički“, prema Kohutu (1977), blokira posebna vrsta informacija koja se odnosi na signale iz osobe i spolja, a koji bi pokrenuli ponašanja vezanosti (Bolbi, 2011).

Ako dijete može da definiše sebe kao nezavisnu figuru koja se može slobodno odvojiti od roditelja, znajući pri tome gdje ide i da se ima gdje vratiti, individuaciju je moguće ostvariti.

Sekundarna separacija uspješno se odvija ako je u okviru primarne dijete steklo nezavisnost od objekata i postavilo jasne granice sebe. Od jasno postavljenih granica zavisi i odnos prema drugima, a samim tim i stepen individuacije. Adekvatan doživljaj sebe koji vodi kvalitetnoj individuaciji zavisi od toga koliko adolescent prilikom identifikacije pravi granice i koliko čini da ne postane zavistan od njih.

U skladu sa pretpostavkom o ulozi sputavanja autonomije djeteta u razvoju osjećaja lične neefikasnosti, Smojver-Ažić (1998) u svom istraživanju utvrdila je da postoji značajna razlika u psihološkoj adaptaciji sigurno i nesigurno afektivno vezanih studenata. Dimenzije separacije–individuacije mogu se objasniti na osnovu percepcije prošlih odnosa s majkom i ocem, uz različitu strukturu prediktora kod mladića i djevojaka. Najboljim prediktorom dimenzija separacije–individuacije pokazala se roditeljska kontrola, što potvrđuje pretpostavku da je u uslovima gdje roditelji prezaštićuju i sputavaju razvoj autonomije djeteta veća vjerovatnoća razvoja neodgovarajućih oblika separacije. Uz kontrolu negativni emocionalni odnos s roditeljima značajan je za dimenzije negiranja potrebe za

drugima i sputanosti zbog roditeljske kontrole, dok se zdrava nezavisnost može objasniti manjom roditeljskom kontrolom, a kod djevojaka i percepcijom očeve brige. Kvalitet ostvarene separacije–individuacije značajno je povezan sa posmatranim dimenzijama pojma o sebi, te se može smatrati važnom odrednicom adaptacije. Negiranje potrebe za drugima, separacijska anksioznost, sputanost zbog roditeljske kontrole i čežnja za djetinjstvom povezani su sa negativnim aspektima pojma o sebi. S druge strane, zdrava nezavisnost povezana je sa pozitivnim aspektima pojma o sebi. Dobijene rezultate moguće je interpretirati u kontekstu teorije afektivne vezanosti i teorije separacije–individuacije (Smojver-Ažić, 1998).

Put do nezavisnosti u vezi je sa kvalitetom internalizacije koji najviše zavisi od kvaliteta interakcije sa majkom. Za oba procesa psihološke separacije–individuacije bitan je odnos sa figurom afektivne vezanosti, ali i kvalitet simbioze od kog zavisi stepen autonomije.

Ono što doprinosi razvoju autonomije u adolescenciji jeste kapacitet za testiranje realnosti, koji ide paralelno sa odbacivanjem infantilne Ego pozicije, pa svako odvajanje od infantilnog objekta podrazumijeva razvoj ega. Neuspjeh individuacije može se vidjeti na osnovu poremećaja Ego funkcija koje se manifestuju kroz negativizam, neraspoloženje, nedostatak smisla, odugovlačenje, probleme sa učenjem. Odvajanje od infantilnog objekta u vezi je sa rješavanjem simbioze sa majkom, a njegov cilj je stvaranje autonomije i razvoj Ego funkcija koje su neophodne za proces individuacije.

Psihološka separacija odnosi se na izgradnju autonomije, što povlači negiranje jednostranog autoriteta i oslobađanje zavisnosti od roditelja. Separacija se može sagledati kao kritični razvojni zadatak adolescenata i jedna je od najvažnijih za uspješan razvoj i prelazak u period kasne adolescencije.

Dešava se da mladi i u periodu odraslog doba i dalje žive sa svojim roditeljima koji nisu riješili problem separacije, te samim tim ne omogućuju adekvatnu individuaciju adolescenata koja je neophodna za razvoj zrele ličnosti. Zrelost se odnosi na sve aspekte ličnosti, a rani odnos sa roditeljima može se uzeti kao ključan u složenom procesu njene izgradnje. Period adolescencije obilježavaju velike turbulencije, emocionalna ambivalencija, te kontradiktorne težnje. Završna faza adolescencije podrazumijeva formiranu sliku o sebi, usvojen vrijednosni sistem, izbor životnih uloga i ciljeva. U periodu adolescencije

mladi pokušavaju izgraditi sebe, osamostaliti se i formirati identitet s ciljem postizanja potpune zrelosti.

Tokom adolescencije dešava se kriza koja podrazumijeva proces u kojem se ponuđene roditeljske vrijednosti i ranije identifikacije sa njima preispituju s ciljem formiranja identiteta. U ovom periodu uloga roditelja izuzetno je važna za adolescente, iako se često može zapaziti da oni protestuju što ih roditelji isuviše kontrolišu. Iako im često smeta kontrolisanje i stalno prisutvo roditelja koji žele odlučivati za njih, može se zapaziti da adolescent često protestuje kako je odbačen, zanemaren, što govori u prilog tome da on i dalje ima potrebu da bude pažen i voljen od strane svojih roditelja i da mu je značajno da osjeća da ga oni prihvataju i vole. Percipiranjem pozitivnog roditeljskog ponašanja adolescenti mogu eksperimentisati sa novim ulogama i vrijednostima, te donositi važne odluke i postati samostalniji. Sigurna baza omogućuje djetetu da formira zrele i samostalne stavove prema stvarima i pojavama bez straha da će biti odbačeno i neshvaćeno. Djeca koja su stvorila adekvatnu sliku roditelja koji ga razumije i osjeća njegove potrebe imaće i manje straha od odvajanja, jer nose sa sobom sliku roditelja koji ga voli i koji je uz njega kad mu je potrebno. Često se očekivanja roditelja i djeteta mimoilaze, a to može negativno uticati na razvoj identiteta. Djeca koja bespogovorno slušaju svoje roditelje, ne vodeći brigu o svojim potrebama, upadaju u moratorijum koji podrazumijeva zastoj u razvoju identiteta.

Istraživanja pokazuju da je odnos sa roditeljima jedan od najvažnijih faktora koji utiču na razvoj djeteta. U periodu prelaska iz djetinjstva u adolescenciju dešava se intenzivan razvoj koji je praćen snažnim emocionalnim i ponašajnim fluktuacijama. To su neki od razloga zbog kojih se odnosi sa roditeljima tokom adolescencije mijenjaju i postaju važan činilac raznih područja razvoja mladih. Rane interakcije sa roditeljima ili adekvatnim zamjenskim figurama od izuzetne su važnosti i za adolescente. Iz tih razloga važno je to kako adolescent zapaža ponašanje svojih roditelja i koje su to dimenzije roditeljstva koje su adekvatnije za njegov razvoj.

Blos (1979) je smatrao da za adolescenciju nije od suštinskog značaja polno sazrijevanje kako je to Frojd smatrao, već interpersonalne promjene u odnosu sa roditeljima i vršnjacima.

Bazična sigurnost koja se formira u najranijoj interakciji majka–dijete značajna je za formiranje unutrašnjeg radnog modela sebe i drugih, a samim tim je i proces odvajanja jednostavniji. Koncept povratka bazi radi ponovnog „punjenja“ koje je navodila Margaret Maler sličan je konceptu sigurne baze, iako su ključni pojmovi, na kojima su zasnovana ova dva okvira, veoma različiti (Bolbi, 2011).

Bolbi je smatrao da djeca lakše eksperimentišu sa ulogama kada su sigurno vezana jer im bazična sigurnost omogućuje da bez straha provjeravaju, ispituju granice, stvarajući samim tim više mogućnosti za pronalaženje sebe i razvoj autonomnih granica selfa. Istraživanja su pokazala da autoritativni stil vaspitanja najviše koriste roditelji sigurno vezane djece, što znači da ta djeca imaju postavljene granice i sigurnost, pa znaju da će biti shvaćena kad im je to potrebno, da imaju pravo na mišljenje i da mogu i sami da odlučuju. U toj interakciji poštuje se dvostruki autoritet – i adolescenta i roditelja, čime se smanjuju konflikti a poboljšava izgradnja kvalitetne autonomije adolescenta bez straha od patološke simbioze.

Postoji razlika između majčinog i očevog autoriteta jer su očevi više zainteresovani za školski uspjeh, planove za budućnost, znaju šta je dobro za dijete i imaju jasna očekivanja, dok majka, s druge strane, obuhvata sva ostala interesovanja u vezi sa socijalnim i emocionalnim vezama, određuje pravila ponašanja, pa sam odnos sa njom predstavlja kombinaciju autoriteta i saradnje, bliskosti i poštovanja. Gubitak kontakta sa jednim od roditelja, od kojih svako ima određenu funkciju, prijetnja je individuaciji adolescenta.

Istraživanja su pokazala da su i vezanosti separacija važne za adaptivno funkcionisanje (Vukelić, 2006). Osim toga, pokazano je da postoji uslovljenost između sigurnog stila vezanosti i uspješne adaptacije (Goldberg, 1991; Kerns i sar., 1996; Mikulincer, Shvaer, 2007; Sroufe, 2001, Vivona, 2000).

Roring (2012) je u svom istraživanju pokazao da su roditeljska afektivna vezanost, disfunkcionalne kognitivne šeme i stilovi prevladavanja značajni prediktori osjećaja za separaciju-individuaciju.

Istraživanja su pokazala da su roditelji adolescentima i dalje važni i da im je bitno njihovo mišljenje, kao i da žele učestvovati u porodičnim aktivnostima i planovima, bez obzira što se sam kvalitet odnosa mijenja. Iako je uloga roditelja značajna, ne smije se zanemariti uticaj vršnjaka, koji se u ovom periodu povećava, samo je pitanje kako se us-

aglašavaju uticaji s jedne i s druge strane. Taj uticaj najbolje je pratiti prema primanju savjeta roditelja i vršnjaka, gdje adolescent prihvata roditeljev savjet u oblasti izbora profesionalnog opredjeljenja, važnih životnih odluka, a, s druge strane, poslušaće vršnjake u savjetima koji se odnose na slobodno vrijeme.

Adolescenti su često primorani da prekidaju bliske veze sa roditeljima jer im je ugrožena autonomija i nemaju drugi način da izbjegnu simbiozu koja onemogućuje pravljenje distinkcije između ega i objekta.

Separacija i individuacija jesu povezane jer bez separacije nije moguće uspostaviti individuaciju. Ovaj proces specifičan je i težak za adolescenta, a pogotovo za one koji su u simbiozi jer se i prilikom prinudne separacije osjećaju loše, upravo zbog nemogućnosti da se odvoje od internalizovanog objekta. Investiranje u simbiozu sa roditeljima troši mnogo energije i onemogućuje uspostavljanje kvalitetnih vršnjačkih veza, te često podrazumijeva razvijanje simbioze i sa vršnjacima i sa partnerima. Rješavanje primarne simbioze vodi razrješavanju svih ostalih, a samim tim i autonomiji. Upravo se značaj ranog iskustva vidi u periodu adolescencije i sposobnosti adolescenta da se nosi sa zadacima ovog razvojnog doba, što će mu omogućiti da se odvoji od infantilnog objekta i kvalitetno dovrši proces individuacije.

U adolescenciji kao turbulentnom periodu dešavaju se često suočavanja sa separacijom, ali se najkompleksnijom čini ona koja se dešava intrapsihički jer se osoba suočava sa separacijom od internalizovane, a pri tome idealizovane, predstave o sebi. Razvoj selfa i proces prilagođavanja praćen je regresijom, što znači da je u ovom periodu regresija u službi razvoja ega, a ne njegove stagnacije ili nazadovanja.

Istraživanja Miusa i saradnika (2005) pokazala su da se roditeljska podrška smanjuje s godinama, te da postoje povezanosti između socijalne podrške i emocionalne prilagođenosti u zavisnosti od uzrasta u smislu smanjivanja značaja roditeljske podrške za emocionalno prilagođavanje adolescenata. Kad je u pitanju identitet, rezultati su pokazali da se sa uzrastom povećavaju obaveze koje su u vezi sa relacionim i socijalnim identitetom, pa će od razvijenosti tih obaveza zavisiti i emocionalna prilagođenost (Meeus, Jurjen, Maasen, Engels, 2005).

Rajh i Segal zaključili su da je veći razvoj Ego identiteta snažnije pozitivno povezan sa bliskošću i zavisnošću, a negativno sa anksioznošću. Prema kategorijalnom modelu Bartolomjua i Horovica, sigurno vezani u odnosu na preokupirane i bojažljive više su povezani sa razvojem Ego identiteta (Reich, Siegal, 2002).

Sigurna baza u osnovi je kvalitetne autonomije koja je suština procesa separacije–individuacije. Potreba za autonomijom omogućena je putem ciljem korigovanog partnerstva, a da bi ono funkcionisalo potreban je kapacitet za komunikaciju i spremnost roditelja da dozvoli autonomiju, kao i spremnost adolescenta da je traži, dok se odnosi između njih nastavljaju (Cassidy, Shaver, 2008).

Stvaranje autonomije može biti problematično za sve porodice, ali je to posebno uočljivo kod onih koji imaju nesigrune obrasce afektivne vezanosti.

2.2. DISFUNKCIONALNE KOGNITIVNE ŠEME

Termin *šema* koristi se u mnogim naučnim poljima i u suštini se odnosi na strukturu, okvir ili obrazac. Ovaj izraz posebno se dugo upotrebljava u psihologiji, a najviše u oblasti kognitivne psihologije (Young, Klosko, Weishaar, 2003). Šema se u psihologiji uobičajeno dovodi u vezu sa Pijažom, koji je detaljno opisao šeme u okviru različitih stadijuma kognitivnog razvoja. Unutar kognitivne psihologije šeme predstavljaju kognitivne reprezentacije aktivnosti kroz koje dijete u početku razumije svijet, a vremenom taj kognitivni plan omogućuje informaciju i rješavanje problema. Kognitivni razvoj jeste proces koji je sistematizovan i razvija se neprekidno tokom života, ali i pored te sistematičnosti može doći do rekonstrukcije glavnih linija kognitivnog razvoja, koje dovode do potencijalnih kognitivnih disfunkcija (Guidano, Liotti, 1983).

Jang (1990, 1999) je osmislio novu integrativnu psihoterapijsku školu Šema terapija, koja se razvijala na temeljima tradicionalnih kognitivno-bihevioralnih tretmana i koncepata, ali i drugih terapijskih škola i teorija. Terapija je bila namijenjena pacijentima sa hroničnim problemima kojima nije pomagala tradicionalna kognitivno-bihevioralna terapija. Bazični konstrukt šema terapije je šema. Prema Jangu (2003), šeme su apstraktne reprezentacije karakterističnih događaja i vrste kopija najistaknutijih elemenata.

Rane disfunkcionalne kognitivne šeme nastaju tokom ranog razvoja i učestvuju u stvaranju i održavanju vulnerabilnosti na različite poremećaje (Mirović, 2010). Kognitivna teorija koja govori o postojanju disfunkcionalnih kognitivnih uvjerenja pretpostavlja da postoje iskrivljena uvjerenja o sebi, svijetu i svom odnosu sa drugima, pa se u njoj navodi da to utiče na samopercepciju i odnose sa drugima. Bek je šeme opisao u svojim ranim radovima, smatrajući da se kognicija zasniva na stavovima koje pojedinac izgradi kroz prethodna iskustva. Uzevši kao primjer da osoba interpretira sva svoja iskustva u terminima koji se odnose na njene kompetencije i adekvatnost, kognitivnim aspektima te osobe dominiraće šema: „Ako ne uradim sve perfektno, ja sam neuspješan“. Posljedica takvog uvjerenja pokazaće da će ta osoba reagovati na sličan način čak i u situacijama u kojima se ne zahtijeva njegova kompetentnost (Beck, Rush, Shaw, Ernery, 1979).

U kontekstu psihologije i psihoterapije šema se može shvatiti kao bilo koji široko organizovani princip smisla nečijeg životnog iskustva. U psihoterapiji takođe je vrlo važan koncept šema koje se formiraju rano, grade vremenom i nadograđuju tokom životnih iskustava, pa čak i onda kada više nisu primjenjive. Pretpostavlja se da se to dešava zbog potrebe za kontinuiranim stabilnim pogledom na svijet, čak i ako je on pogrešan (Young et al, 2003). Šeme mogu biti pozitivne i negativne, adaptivne i maladaptivne, te mogu biti formirane u djetinjstvu ili kasnije tokom života.

Za razliku od Bekove koncepcije šema, Jang pretpostavlja da su disfunkcionalne šeme interpersonalne prirode i da one opisuju osnovna uvjerenja o relacijama među ljudima. Takođe misli da one ne nastaju kao produkt izraženih već kao efekat produženih traumatskih iskustava i trajnih obrazaca koji su formirani u relacijama sa primarnim starateljem (Young, et al., 2003). On je smatrao da se neke od šema (posebno one koje su formirane kao rezultat „toksičnih“ iskustava u djetinjstvu) mogu biti u osnovi poremećaja ličnosti, blažih karakternih problema i mnogih hroničnih poremećaja. Kako bi objasnili sve šeme, Jang i sar. (2003) dali su sljedeću sveobuhvatnu definiciju disfunkcionalne kognitivne šeme, koja je:

- široka, prožeta tema ili obrazac;
- sastavljena od uspomena, emocija, saznanja i tjelesnih senzacija;
- u odnosu prema sebi i prema drugima;

- razvijana tokom djetinjstva ili adolescencije;
- razrađena tokom života;
- disfunkcionalna u značajnoj mjeri.

Šeme se ispoljavaju u kognitivnom funkcionisanju tokom cijelog života, a ponašanje osobe razvija se kao odgovor na aktivaciju šeme i nije dio nje same (Young et al., 2003).

Upoređivanjem ovakvih koncepata sa konceptima teorija afektivne vezanosti može se napraviti paralela između unutrašnjih radnih modela afektivne vezanosti, koji učestvuju u organizaciji iskustava i ponašanja osobe, i kognitivnih uvjerenja ili šema koje je ponudio Bek. Jedna od osnovnih pretpostavki kognitivne teorije jeste ta da osnovna negativna uvjerenja o sebi i drugim ljudima, označena kao maladaptivne šeme, razvijaju i održavaju emocionalne poremećaje. Disfunkcionalne šeme razvijaju se rano kroz negativnu interakciju sa primarnim starateljem i čine da su ljudi podložniji psihološkim problemima kad su suočeni sa stresom.

Kada se javi stresni životni događaj, aktiviraju se negativne kognitivne šeme koje utiču na to kako će osoba interpretirati događaj, što često vodi depresivnim simptomima, a sličan je i proces nastanka i anksioznosti (e.g., Hankin & Abell, 2005, prema Hawke, Provencher, 2011). Glavni dio kognitivnih šema jesu rane disfunkcionalne šeme koje se definišu kao karakterne crte razvijane tokom djetinjstva kao reakcija na „toksično“ rano iskustvo (Young et al., 2003).

Jang tvrdi da rana iskustva koja su nastala u prvim bliskim vezama, a koja pružaju osjećaj sigurnosti, bezbijeđenosti i brige, čine bazu za razvoj zdravih relacija u odraslom dobu, dok, s druge strane, iskustva zanemarivanja, zlostavljanja ili trauma u djetinjstvu stvaraju rizik za pojavu nepovjerenja i osnov su za pojavu disfunkcionalnih uvjerenja da će sve buduće relacije donijeti slična iskustva napuštanja, uskraćivanja, iskorištavanja i sl.

Šeme se formiraju u djetinjstvu, zahvaljujući interakciji dva faktora – karaktera i spoljašnje sredine. Traumatska iskustva u ranom djetinjstvu, kao i negativni spoljašnji uticaji (agresivni roditelji, hladni i nezainteresovani za potrebe djeteta, te oni koji su pre-

tjerani zaštitnici i sl.) povezani su sa razvojem disfunkcionalnih kognitivnih šema (Mihić, Zotović, Petrović, 2008).

Iako su rana traumatska iskustva značajna za razvoj disfunkcionalnih kognitivnih šema, one se ipak sve ne razvijaju na ovaj način. Osoba može, na primjer, razviti šemu *zavisnost/nekompetentnost* bez traumatskih iskustava iz perioda djetinjstva jer će se ova šema prije formirati u slučaju kada je osoba bila možda prezaštićena tokom djetinjstva. Iako sve disfunkcionalne kognitivne šeme ne vode porijeklo od traumatskih iskustava, one su sve destruktivne, a većina ih je prouzrokovana škodljivim iskustvima koja se ponavljaju tokom djetinjstva i adolescencije, pa se efekti svih ovih povezanih iskustava sabiraju i zajedno vode formiranju šema.

Pojam *šema o sebi* predstavlja njegovu kognitivnu reprezentaciju koja se gradi na prošlim iskustvima i koja usmjerava obradu informacija o sebi, posebno u socijalnim interakcijama (prema Ibid). Pristalice psihologa koji zagovaraju model obrade informacija u kognitivnom razvoju smatraju da svako od nas razvija kognitivnu šemu o tome ko smo i ta šema o sebi je „unutrašnji autoportret“, koji uključuje različita obilježja i osobine koje pripisujemo svojoj ličnosti (Markus, 1977). Šeme se mogu prepoznati jednostavno jer ih aktiviraju slični za njih relevantni događaji, a karakteriše ih pretjerana reakcija na isti tip situacije. Sam naziv *rane* upućuju na to da nastaju rano tokom razvoja i rezultat su loših iskustava u interakciji sa roditeljima, braćom, sestrama ili vršnjacima. Šeme su otporne na promjene i same se održavaju zahvaljujući kognitivnim distorzijama – ljudi izbjegavaju ponašanja koja bi mogla testirati ili negirati određenu šemu.

Ako osoba smatra da su odnosi u njenoj porodici bili hladni tokom njenog djetinjstva, obično je to tačna percepcija, iako u tom periodu nije mogla da razumije zbog čega njeni roditelji teško pokazuju emocije. Pripisivanje značaja roditeljskom ponašanju može biti pogrešno, ali osjećaj djeteta za emocionalnu klimu je i te kako tačan (Young, 2003).

Aktivaciju kognitivnih šema prouzrokuju situacije slične onima koje su preživljene u djetinjstvu, a disfunkcionalna priroda šema obično postaje najočiglednija kasnije kada osoba nastavi da opaža svoje šeme.

Iskrivljena uvjerenja o sebi i relacijama sa drugima formiraju se rano i zato se i nazivaju rane i maladaptivne, zbog čega učestvuju u kreiranju i održavanju osjetljivosti

na različite poremećaje. To su bezuslovna uvjerenja o sebi u odnosu sa okolinom, koja su disfunkcionalna na značajan i ponavljajući način i prepoznaju se po istoj pretjeranoj reakciji na isti tip situacije, aktiviraju ih slični događaji koji su povezani sa određenom šemom i uglavnom su rezultat trajnih loših iskustava sa roditeljima, braćom, sestrama, vršnjacima (Stefanović-Stanojević, Nedeljković, 2013). S obzirom na to da šema obuhvata sve ono što osoba zna i na šta je navikla, iako to prouzrokuje patnju, poznata je i čini se ispravnom, pa osoba predosjeća i događaje koji je aktiviraju i stiče se osjećaj kontrole, a to je jedan od razloga što se šeme teško mijenjaju. Šeme se prihvataju kao potpuno istinite, pa se zbog toga njihov uticaj prenosi na kasnija iskustva. Prema Jangu i sar. (2003), šeme su ključne za pitanja osjećanja, razmišljanja, ponašanja, kao i odnosi sa drugima.

Na našoj populaciji ovaj koncept je sagledavan u smislu potencijalnih efekata ratnih dejstava kao traumatskog događaja na adolescente koji su rođeni u ratu i čiji su roditelji bili direktno izloženi ratnim dejstvima. Budući da se disfunkcionalne kognitivne šeme formiraju pod uticajem produženih, trajnih obrazaca u relaciji sa primarnim starateljem, moguće je pratiti efekte traumatskih događaja na razvoj iskrivljenih uvjerenja.

Prema Jangu (1994), šeme su strukture u okviru kojih su obrađene informacije o uvjerenjima o sebi i drugima (Roelofs, Lee, Ruijten, Lobbestael, 2011).

Disfunkcionalne kognitivne šeme u vezi su sa afektivnom vezanošću jer u organizaciji ranog iskustva učestvuju unutrašnji radni modeli afektivne vezanosti na sličan način kao što su organizovana kognitivna uvjerenja koja je opisao Bek. Negativni kognitivni obrasci, kao što su nisko samopoštovanje, samokritičnost, disfunkcionalni stavovi i negativni kognitivni stilovi, u vezi su sa varijablama koje se odnose na roditeljstvo i depresiju.

S obzirom na to da je pojava disfunkcionalnih kognitivnih šema rezultat nezadovoljenih bazičnih emocionalnih potreba u djetinjstvu, Jang, Klosko i Vejšar (Young, Klosko, Weishaar 2003) izdvojili su pet osnovnih potreba svakog djeteta da bi se ostvario normalan psihološki razvoj:

- za sigurnom povezanošću sa drugima, koja obuhvata sigurnosti, stabilnost, brigu i prihvatanje;
- za autonomijom koja obuhvata samostalnost, kompetentnost i identitet;
- slobodom u izražavanju osjećanja i potreba;

- za spontanošću i igrom, i
- za spoznavanjem granica vlastitih mogućnosti.

Jang (1990, 1993) je u ranim radovima opisao sljedeće bazične potrebe: sigurnost, autonomija, kompetencija i osjećaj identiteta, povezanost, vrijednosti i razumna očekivanja, realistične granice i samokontrola. Ukoliko nije zadovoljena neka od ovih potreba dolazi do razvoja ranih disfunkcionalnih šema koje predstavljaju osnovu za kasnije psihološke poremećaje. Interakcija ranog okruženja i urođenog temperamenta djeteta rezultuje češće frustracijom nego gratifikacijom ovih osnovnih potreba. Cilj šema terapije upravo je to da pronađe adaptivne načine za suočavanje i zadovoljenje bazičnih emocionalnih potreba.

Prema Jangu (Young, 2003), rane disfunkcionalne šeme predstavljaju безусловna uvjerenja osobe o sebi u odnosu sa okolinom. One funkcionišu tako da nismo svjesni njihovog prisustva, ali ih osjećamo i prepoznajemo po pretjeranoj reakciji na isti tip situacija i po zastoju u istoj sferi života. Istraživanja su pokazala da su psihosomatski poremećaji, bolesti zavisnosti te depresivni i anksiozni poremećaji direktno ili indirektno u vezi sa disfunkcionalnim kognitivnim šemama i da vode ka usamljenosti ili odnosima koji su konfliktni, zavisni, a prouzrokuju i druge emocionalne probleme. Šeme se same održavaju i otporne su na promjene, a aktiviraju ih slični događaji i isti tip situacije koji je relevantan za određenu šemu i što je ona jača to je i veći broj situacija koje je aktiviraju. One su uglavnom rezultat trajnih loših iskustava sa roditeljima, braćom, sestrama, vršnjacima, što kumulativno ojačava šemu. Budući da su formirane rano, predstavljaju osnov slika o sebi i o svijetu, pa ih je zato teško mijenjati. Taj osjećaj sigurnosti u poznato čini da ljudi iskrivljuju realnost.

Osobe koje su sigurno afektivno vezane imaju pozitivne unutrašnje radne modele sebe i drugih. S obzirom na to da nije bilo potrebe razvijati sekundarne strategije, može se pretpostaviti da će zastupljenost ranih maladaptivnih kognitivnih šema biti niska. Rani maladaptivni oblici značajno su više prisutni u grupi ispitanika s nesigurnom privržennošću (Stefanović-Stanojević, Nedeljković, 2012).

Osobe koje su preokupirano afektivno vezane imaju viši ukupni skor na ranim disfunkcionalnim kognitivnim šemama, dok najniži ukupni kao i najniže skorove na svim ranim disfunkcionalnim kognitivnim šemama postižu ispitanici koji su sigurno afektivno vezani (Mihić i sar., 2008). Tendencija ka kontinuitetu unutrašnjih radnih modela tokom životnog vijeka može prethoditi razvoju maladaptivnih kognitivnih stilova u slučaju negativnih iskustava afektivne vezanosti.

Ako su funkcionalne, šeme pružaju mogućnost adaptacije na okruženje u okviru kojeg su i stvorene.

Prema Jangu i sar. (2003), postoje četiri tipa ranih životnih iskustava koja pokreću disfunkcionalne kognitivne šeme: frustracija potreba, traumatizacija i viktimizacija, pretjeranost u „dobrim” stvarima, te selektivna identifikacija i internalizacija.

I tip, koji se odnosi na „toksičnu” frustraciju potreba, javlja se kad su dječja iskustva veoma malo prožeta dobrim stvarima i u takvom okruženju formiraju se šeme kao što su emocionalna deprivacija ili osjećaj napuštenosti. Ove šeme formiraju se kroz uskraćivanja koja su nastala u ranom okruženju kome obično nedostaje stabilnost, razumijevanje ili ljubav.

II tip ranog životnog iskustva, koji stvara disfunkcionalne šeme, jesu traumatizacija i viktimizacija. U ovom slučaju dijete koje je povrijeđeno ili viktimizirano razvija šeme kao što su nepovjerenje/zloupotreba, nesposobnost/defektnost, osjetljivost na povrede.

III tip podrazumijeva iskustva koja su prepuna „dobrih” stvari koje takođe štetno djeluju, kao na primjer ukoliko su roditelji prebrižni, pa tako oduzimaju sposobnost svom djetetu, i ono razvija šeme kao što su *zavisnost/nekompetentnost* ili *grandizonost/pravo* zbog nerealnih poruka i pohvala za sposobnosti koje njihova djeca nemaju. Roditelji su ili potpuno uključeni ili potpuno nezainteresovani i daju previše slobode bez postavljanja ikakvih granica, te tako djeca postaju ili prezaštićena ili zanemarena, ali su rijetko maltretirana. U okviru ovog tipa narušena je osnovna potreba djeteta za samostalnošću i postavljanjem granica.

IV tip životnog iskustva jeste selektivna internalizacija ili identifikacija sa značajnim drugim. Dijete se selektivno identifikuje sa internalizovanim roditeljskim osjećanjima, iskustvima, mišljenjem i ponašanjem. Ako je, na primjer, dijete koje je preživjelo zl-

ostavljanje bilo u ulozi žrtve, kada ga je npr. otac zlostavljao, a ono nije uzvraćalo na isti način, nego je reagovalo pasivno i submisivno, postalo je žrtva oćevog ponašanja i neće internalizovati agresivne nego submisivne aspekte, jer je doživjelo osjećanje žrtve i sa tim se i identifikovalo. S druge strane, postoji mogućnost da se desi da isto dijete u istoj situaciji uzvratí zlostavljaću istim osjećanjem, te da se identifikuje sa ocem, internalizujući osjećanja zlostavljaća, kao što su agresivne misli, osjećanja i ponašanje. Ova dva primjera su ekstremi, a u realnosti većina djece upije osjećanja žrtve, a preuzme dio aspekata onog ko ih zlostavlja.

Prema Mirović (2010), različite vrste odgovora na šemu formiraju specifične stilove prevladavanja, odnosno oblike ponašanja koje osoba razvija tokom djetinjstva, a čiji je cilj adaptiranje na šemu i izbjegavanje snažnih emocija koje ta šema kreira. U djetinjstvu funkcija tih stilova prevladavanja je adaptivna jer pomaže u borbi sa snažnim emocijama u trenutku kada su ugrožene bazične potrebe, ali ti isti stilovi odrastanjem postaju maladaptivni jer nastavljaju da održavaju šemu čak i u situacijama u kojima osoba ima i druge mogućnosti za suočavanje. U takvim situacijama, umjesto da promijeni šemu, osoba joj se obično predaje, izbjegava je ili maskira, što u stvari održava i ojaćava određenu šemu. Postoje tri maladaptivna stila: predaja šemi (zaleđenost), izbjegavanje šeme (bijeg) i kompenzacija šeme (borba).

Predaja šemi (zaleđenost) odnosi se na ponašanje koje je potvrđuje u smislu da je osoba doživljava kao taćnu, osjeća emocionalnu bol, ali se ne bori protiv nje, pa upravo takav odnos vodi osjećanju bespomoćnosti i izbjegavanju ponašanja koja opovrgavaju ili testiraju šemu. Ponašanja koja su u vezi sa ovim stilom predstavljaju svi pasivno zavisni oblici, kao što su oslanjanje na druge, pasivnost, zavisnost, submisivnost, izbjegavanje konflikata, pristajanje na sve kako bi se udovoljilo drugima, popuštanje.

Izbjegavanje šeme (bijeg) podrazumijeva izbjegavanje emocija i misli u vezi s njom i sva ponašanja kojima se eskivira kontakt sa okidaćima koji izazivaju šemu. Kako bi izbjegle suočavanje sa šemom, osobe koriste razne oblike ponašanja kao što su povlaćenje, traženje uzbuđenja ili bijeg u aktivnosti poput kupovine, kockanja, opsesivnog čišćenja, preterane fizićke aktivnosti, iscrpljujućeg rada, izbegavanja kroz zavisnosti koje uključuju tijelo (alkohol, droge, prejedanje, pretjerano masturbiranje) ili kroz psihološko povlaćenje – disocijaciju, zaleđenost, negiranje, fantaziju.

Kompenzacija šeme (borba) jeste stil koji se odnosi na ponašanje kojim osoba pokazuje suprotno od onog što je u skladu sa šemom, kao da ona i ne postoji. Osoba kojoj, na primjer, nedostaje samopouzdanje jer je u djetinjstvu bila zanemarena može se ponašati nadmeno i privilegovano, što može biti funkcionalno do određenog stepena – ako zadovoljava potrebe, ali se dešava obrnuto jer se okolina zbog nadmenosti okreće protiv osobe. Osobe sa ovim stilom prevladavanja imaju potrebu da direktno kontrolišu druge kroz agresivnost i hostilnost, prikriveno kontrolišu druge putem manipulacije i iskorištavanja. One su dominantne i pretjerano ističu sebe, traže potvrdu i ispoljavaju pasivnu agresivnost i buntovništvo.

Jang (2003) je šeme, prilikom objašnjenja njihovog nastanka, podijelio na *bezuslovne* ili *šeme prvog reda* i *uslovne* ili *šeme drugog reda*. Bezuslovne šeme se javljaju ranije i održavaju ono što je učinjeno djetetu koje nije imalo izbor, pa ono ima uvjerenje da se neće ništa promijeniti šta god da uradi i osjeća se nekompetentno, neprikladno, stopljeno s drugima. Uslovne šeme pak nastaju kao pokušaj rasterećenja od bezuslovnih – formiranjem novih uslovnih šema osoba mijenja negativan ishod tako što se podređuje, samožrtvuje, traži podršku, teži visokim standardima ili inhibira emocije, što znači da osoba razvija šeme: *podređivanje*, *žrtvovanje*, *emocionalnu inhibiranost* i *nepopustljive standarde*. U zavisnosti od toga kakva je interakcija porodične sredine, roditeljskih stilova, socijalne sredine, te individualnih, bioloških faktora poput temperamenta, zavisi i koja će se od pomenutih šema razviti. Navedeni faktori mogu uticati na formiranje šeme, ali mogu biti i protektivni jer sprečavaju njenu pojavu i održanje. U nekim slučajevima drugi roditelj može pomoći djetetu da zadovolji bazične potrebe, kod neke djece temperament ne dozvoli formiranje disfunkcionalnih šema, a neka od rođenja postaju imuna na neadekvatne roditeljske postupke.

Klasifikacija šema prema Jangu (Young)

U svojoj teoriji Jang navodi 18 ranih disfunkcionalnih kognitivnih šema, koje je grupisao u pet domena:

– odvojenost i odbacivanje (*emocionalna deprivacija*, *osjećaj napuštenosti*, *nepovjerenje* i *zloupotreba*, *socijalna izolacija* i *otuđenost*, *neadekvatnost* i *sram*),

- narušena autonomija i sposobnosti (*nesposobnost, zavisnost i nekompetentnost, vulnerabilnost/ranjivost, simbioza*),
- narušene granice (*grandioznost, nedovoljna samokontrola i samodisciplina*),
- usmjerenost na druge (*potčinjavanje, žrtvovanje*), i
- pretjerana kontrola (*emocionalna inhibiranost, nedostižni standardi*) (Young et al., 2003).

Empirijskim istraživanjima u kojima je primenijavana faktorska analiza konstruisana je verzija sa petnaest šema raspoređenih u tri domena (Stefanović-Stanojević, Nedeljković, 2013):

1. domen *diskonekcija* odnosi se na očekivanja osobe da neće biti zadovoljene njene potrebe za sigurnošću, bezbjednošću i povezanošću sa drugima; kad su u pitanju porodice osoba sa ovim domenom, šemu *napuštanje* imaju osobe koje potiču iz nestabilne porodice, šemu *nepovjerenje i zlostavljanje* one koje potiču iz porodica u kojima su zlostavljani, šemu *defektnost* imaju osobe iz odbacujućih porodica, šemu *emocionalna deprivacija* one iz hladnih i šemu *socijalna izolacija* osobe koje potiču iz porodica koje su bile izolovane od spoljašnjeg svijeta (Mirović, 2010);
- *emocionalna deprivacija* (eng. emotional deprivation) jeste šema prema kojoj osobe imaju uvjerenje da niko nikada neće odgovoriti na njihove potrebe za toplinom, pažnjom i podrškom, da ih niko ne voli, a i osjećaju se neshvaćeno, usamljeno; postoje tri forme deprivacije: deprivacija njege, koja se odnosi na nedostatak njege, pažnje, ljubavi, topline i partnerstva, deprivacija empatije, u okviru koje nedostaje razumijevanje, slušanje, dijeljenje osjećanja sa drugima, i deprivacija zaštite u okviru koje nedostaje usmjerenost ili vođstvo od strane drugih; osobe sa ovom šemom smatraju da ih niko ne razumije, da nikada neće naći osobu koja može da im pruži dovoljno ljubavi i pažnje i da je bolje da ostanu same, iako je to njihova najveća kazna; doživljaj usamljenosti često je pojačan i zato što osobe koje imaju ovu imaju i šemu *žrtvovanje*, od koje osobe sve čine za druge, ne pokazujući da je njima nešto potrebno, predstavljaju se jačim nego što jesu, pa drugi ne mogu da prepoznaju njihove stvarne potrebe, što pojačava razočaranost u druge; ovakve osobe ponekad taj osjećaj emocionalne praznine kompenzuju prezahtjevnošću i burnim

reagovanjem na znak da neće biti ispunjeni njeni zahtjevi; kao djeca ove osobe nisu bezuslovno voljene, nego su bili uvažavani zbog nekog talenta i sl; za razliku od drugih šema, koje se aktiviraju kad roditelji rade nešto na štetu djeteta, kod ove roditelj, a pogotovo majka, ne čini ono što bi trebalo, pa je, na primjer, hladna, ne mazi i ne drži dijete u prvim godinama, ne pruža dovoljno pažnje i vremena djetetu, nije povezana s njim, što čini da neuvremenjeno i neadekvatno reaguje na djetetove potrebe, ne umije umiriti dijete na pravi način, ono ne zna kasnije umiriti samo sebe, a ni prihvatiti brigu drugih, pa iz tog razloga raste osjećaj da nije voljeno, prihvaćeno, vrednovano; čak i kad postoji emocionalno deprivirajuća majka, otac može ublažiti posljedice ako ima senzibilnost koju majka nema, tako da ne treba zanemariti ulogu oca;

- šemu *napuštanje* (eng. abandonment, instability) imaju osobe sa uvjerenjem da će se veza sa važnim drugim ljudima iznenada prekinuti; oni koje imaju aktivnu ovu šemu smatraju da je prisustvo osoba koje su im važne neizvjesno jer će umrijeti ili sa drugima uspostaviti kvalitetnije veze, pa zbog toga imaju neprestani osećaj da će biti napušteni od strane prijatelja i porodice, te se iz tog razloga pretjerano vezuju za osobe iz okruženja, a to često uzrokuje napuštanje; separacije poput razvoda, smrti i slične aktiviraju ovu šemu, iako nije neophodno da postoji realna separacija; ovu šemu možemo vidjeti kod djece koja su pretrpjela pretjerana odvajanja od jednog ili oba roditelja ili trajno napuštanje; ako osjete da će biti napuštene, pa bilo to i trenutno, ukoliko se, na primjer, osoba sa kojom su u vezi posveti nečemu drugom, u tom trenutku one osjećaju najveću privlačnost ka nedostupnom partneru, pa postaju „ljepljive”, posesivne ili ljubomorne i počinju kontrolisati drugog; prema Mirović (2010), ovakve osobe mogu razviti šeme kao što su *podređivanje* i *žrtvovanje* jer imaju ideju da neće biti napuštene ako učine sve što se traži od njih; oni koji su skloniji izbjegavanju rjeđe ulaze u bliske odnose jer tako eskiviraju gubitak i bol; tip roditeljskog ponašanja koji utiče na razvoj ove šeme jeste prezaštićivanje djeteta, pa se osim ove razvija i šema *nekompetentnost* i *zavisnost*, tako da djeca grade uvjerenje da neće preživjeti ukoliko ih roditelji napuste; s druge strane, šemu

napuštanje mogu aktivirati i odnosi sa roditeljima koji su nedosljedni i emocionalno nestabilni;

- *nepovjerenje/zlostavljanje* (eng. mistrust, abuse) jeste šema u okviru koje osoba ima uvjerenje da će ih drugi iskoristiti za svoje interese, poniziti i prevariti, pa imaju neprestani strah da ne budu fizički ili psihički povrijeđene ili prevarene; cjelokupni kognitivni sistem zaokupljen je proučavanjem ponašanja drugih ljudi i njihovih namjera; u ovom slučaju osobe su pod neprestanim pritiskom da ih opasnost može stići u bilo koje vrijeme i da moraju biti spremne da brane sopstveni život; s obzirom na to da ne vjeruju u dobronamjernost drugih, one se drže odstojanja, izbjegavaju intimnost i otvaranje pred drugima; osobe s ovom šemom ponekad povređuju druge kako bi se zaštitili i spriječili da drugi povrijede njih, ali često dozvoljavaju da budu žrtve; neki čak preuzimaju ulogu spasilaca onih koji su žrtve nasilja; ova šema nastaje kod djece koja su žrtve zlostavljanja, ponižavanja, vrijeđanja, odnosno one koja su rasla pod prijetnjom i prislom, a vaspitavana su tako da ne vjeruju nikome;
- šemu *socijalna izolacija/otuđenost* (eng. social isolation/alienation) imaju osobe koje se osjećaju usamljeno zbog inferiornosti u odnosu na druge; kada je ova šema aktivirana, osoba se oseća usamljeno, različito od drugih i na distanci; osobe sa ovom šemom osjećaju se usamljeno i kada su u društvu, jer precjenjuju razlike, a potcjenjuju sličnosti sa drugima; ovim osobama mnogo je stalo do tuđeg mišljenja i imaju veliki strah od kritike i negativne ocjene, pa pretjerano brinu da ne kažu nešto što će biti iskritikivano, zbog čega uglavnom ćute, ali i oko toga kako će i to ćutanje biti protumačeno; kao mehanizam prevladavanja ova osoba najčešće koristi bijeg, izbjegava društvena okupljanja baveći se nekim individualnim aktivnostima u kojima postavljaju visoke standarde koji služe kao kompenzacija sopstvenih nedostataka; ove osobe održavaju neke socijalne kontakte i nekad pripadaju nekoj grupi; ova šema nekad se javlja samostalno, a nekad u paru sa šemom *defektnost*, uz koju osoba postaje sklonija izolaciji;

- šemu *defektnost* (eng. defectiveness) imaju osobe sa uvjerenjem o sopstvenoj nižoj vrijednosti i inferiornosti u odnosu na druge i pretjerano su osjetljive na kritiku i odbacivanje; ova šema uključuje osjećanje stida koje je u vezi sa percepcijom vlastitih nedostataka; često se dešava da ovakve osobe izvrću tuđe riječi i naklonost drugih, pripisujući te gestove sažaljenju; one imaju osjećaj nekog trajnog nedostatka i stalni strah da će to biti otkriveno i da će ih zbog toga drugi odbaciti; da se to ne bi desilo izbjegavaju bliskost; osobe koje imaju ovu šemu često sebe omalovažavaju i potcjenjuju, ali dozvoljavaju i drugima da ih iskorištavaju i maltretiraju jer se osjećaju nesigurno, posebno u krugu osoba koje su agresivne i koje ostavljaju utisak samopouzdanosti; postoji mogućnost da ove osobe nekad djeluju veoma samopouzdana, pa i narcistično, jer osjećaj defektnosti kompenzuju kroz grandioznost, rigidne standarde, pretjerano kritikovanje drugih; roditelji često kritikuju djecu zbog sopstvene šeme *defektnost* i upravo iz tog razloga djeca usvajaju uvjerenja kojima ovu šemu; njihovi roditelji često su hladni i odbacujući, upućuju djeci kritike na njihovo biće i ono dobija poruke da je bezvrijedno i da je razočarenje za porodicu, kao i da je krivo za loše što se dešava;
- 2. domen *oštećenje autonomije* obuhvata one šeme koje se odnose na doživljaj jedinstva s nekom osobom u smislu nemogućnosti da se odvoji i funkcionira nezavisno od nje; formiranju ovih šema doprinose porodični odnosi u okviru kojih postoji pretjerana povezanost, prezaštićivanje i onemogućavanje djeteta da samostalno funkcionira, što smanjuje samopouzdanje i čini da dijete zanemaruje sopstvene potrebe kako bi zadovoljilo roditeljeve; posljedica ovakvog odnosa roditelja najviše se zapaža onda kada djeca ulaze u period odraslog doba, jer nisu u mogućnosti formirati sopstveni identitet i definisati autentične životne ciljeve, nezavisne od želja drugih;
- *neuspjeh* (eng. failure) je šema koja podrazumijeva uvjerenje o vlastitoj neuspješnosti u oblastima kao što su karijera, status, škola, sport; osobe sa aktiviranom ovom šemom imaju stalan osećaj da su svi bolji od njih i često misle o sebi da su ograničenih mogućnosti, nesposobni, da ne poseduju nikakav talenat i da će drugi sa mnogo manje rada uspjeti bolje nego oni; s obzirom na to da je ovakva osoba

ubijedena da neće biti dovoljno dobra i prije nego što počne nešto raditi, ona često izbjegava teške životne situacije, što dovodi do neuspjeha i omogućuje joj da potvrdi loše mišljenje o sebi; ako osim ove osoba ima i šemu *defektnost*, onda ona procjenjuje sebe kao gluplju i nesposobniju od drugih i odustaje od pokušaja da nešto promijeni, pa tako propušta prilike, odlažući i izbjegavajući obaveze; takve osobe nekada taj osjećaj kompenzuju napornim radom koji može prikriti osjećaj da su manje sposobne od drugih, iako i dalje zadržavaju osjećaj da su nekompetentne i da ni veliki uspjeh nije dovoljan da se to promijeni; za nastanak ove šeme zaslužni su roditelji koji su djetetu postavljali visoke standarde i zahtjeve, upoređivali ih sa braćom i sestrama u negativnom kontekstu, ili je ono možda steklo utisak da nikad neće dostići roditelja koji je uspješan i poznat; s druge strane, postoji mogućnost da su roditelji previše popustljivi, pa dijete nije steklo vještine samodisciplinovanja;

- šemu *zavisnost/nekompetentnost* (eng. *dependence/incompetence*) imaju osobe sa uvjerenjem o vlastitoj bespomoćnosti i nesposobnosti nošenja sa svakodnevnim životnim teškoćama; one u svakom pogledu zavise od drugih osoba i nesposobne su da donesu sopstvenu odluku, pa zato stalno traže savjete od drugih ili nalaze jednu osobu koja će o njima brinuti; što je veća zavisnost osoba će manje razvijati životne vještine, tako da nekompetentnost postaje realnost a ne samo doživljaj, pa ona prezire sebe što je toliko zavisna od drugih i što pristaje na sve da ne bi bila sama; ne podnosi promjene jer se slabo snalazi u novim situacijama; bježanje od odgovornosti je strategija koju često koristi, što dovodi do učvršćivanja patološke šeme; neke osobe razvijaju strategije natkompenzacije jer se toliko plaše zavisnosti da preuzimaju veoma mnogo obaveza na sebe; to se obično dešava kod osoba koje su kao djeca bile emocionalno deprivirane, zanemarene i nezaštićene; osobe sa ovom šemom rasle su u porodici koja je donosila odluke umjesto njih; postoje i varijante u kojima su roditelji, zanemarujući dijete, učinili da se ono mora brinuti o sebi i donositi odluke koje nisu u skladu sa njegovim uzrastom; s druge strane, postoji mogućnost da su roditelji zanemarili i svoje potrebe očekujući da dijete preuzme brigu o njima, pa se javlja inverzna simbioza, pri čemu dijete stavlja njihove

potrebe u prvi plan i tako raste opterećeno, priželjkujući nekoga od koga bi zavisilo i ko bi preuzeo bar dio odgovornosti, ali ono strahuje i od mogućnosti da bude zavisno jer vjeruje da će poslovi biti urađeni jedino ako ih ono uradi;

- *vulnerabilnost na povredu* (eng. vulnerability to harm or illness) je šema koja podrazumijeva postojanje uvjerenja da će se dogoditi neka iznenadna katastrofa, kakve su prirodne nepogode, bolesti, kriminal, nesreća, gubitak novca, slom živaca i slično, i zbog toga se osoba nikada i nigdje ne osjeća sigurnom; svi događaji kojih se ona plaši mogu se podijeliti na četiri tipa vulnerabilnosti: zdravlje i bolest, opasnost, siromaštvo i gubitak kontrole, koji se mogu pojaviti odvojeno ili u kombinaciji; ako postoji vulnerabilnost u vezi sa bolešću, osoba će se ponašati slično nekome ko ima hipohodriju; ako je pak u pitanju vulnerabilnost na opasnost, ona će se brinuti kako za svoju tako i za bezbjednost bližnjih, smatrajući da je svijet opasno mjesto; vulnerabilnost na siromaštvo imaju osobe koje stalno misle da će odjednom izgubiti sav novac i završiti na ulici; zajedničko svim tipovima vulnerabilnosti su katastrofične misli; osobe sa ovom šemom potiču iz porodica koje su imale takve strahove ili u kojima su previše štitili djecu i potcjenjivali njihove sposobnosti da se sami zaštite, ili se pak desilo neko traumatično iskustvo zbog kojeg dijete svijet vidi kao opasno mjesto;
- šemu *umreženost/simbioza* (eng. enmeshment) imaju osobe sa uvjerenjem da se povezanost sa drugima ostvaruje po cijenu individualnosti i normalnog socijalnog razvoja i neprestano su u potrazi za pažnjom, ljubavlju i pohvalama; one imaju potrebu da žive u neposrednoj blizini osoba koje vole; sa životnim partnerom žele da postignu savršeno spajanje u svakom pogledu i nikad ne uspijevaju da se osamoštale; umrežene osobe imaju doživljaj da su kao jedno i vjeruju da je njihova veza toliko snažna i duboka da bi bilo nemoguće nastaviti život ako bi se ta veza prekinula, te stoga osjećaju strah svaki put kad neko iz nekog razloga postavi granicu jer se tada osjećaju odbačeno; ovakva stopljenost sa drugom osobom podrazumijeva žrtvovanje identiteta zbog bliskosti koja prija, ali izaziva osjećaj praznine i nezadovoljstva jer osoba ima osjećaj da je izgubila sebe i često ne zna ni ko je ni šta stvarno želi; takve osobe nikad ne razviju posebna interesovanja jer kopiraju osobu

sa kojom su u simbiozi, te ih obuzima osjećaj krivice ako poduzmu nešto u smislu svojih potreba jer tako osjećaju da gube drugu polovinu sebe i često se zbog tog preplavljujućeg osjećaja vraćaju u simbiozu;

- *subjugacija/podređivanje* (eng. subjugation) je šema koja podrazumijeva uvjerenje o neophodnosti prepuštanju kontrole nad sopstvenim životom drugima radi izbjegavanja njihovog bijesa, odbacivanja; osobe sa ovom šemom pretjeruju u prepuštanju kontrole drugima jer se osjećaju prisiljenim i podnose to kako bi izbjegle ljutnju i osvetu; dva oblika podređivanja su ono koje se odnosi na potrebe (potiskivanje sopstvenih želja, odluka, izbora, uz praćenje tuđih) i ono koje podrazumijeva emocije (potiskivanje sopstvenog emocionalnog izraza, posebno ljutnje, zbog straha od osвете); osobe sa ovom šemom vjeruju da nemaju kontrolu nad sopstvenim životom i da im je život u rukama nekog autoriteta kome se ne mogu protiviti; svoje potrebe zanemaruju i uzimaju kao nebitne, rijetko ulaze u konflikte i sebe vide kao vrlo fleksibilne, iako osjećaju bijes koji ne znaju ispoljiti i često imaju doživljaj da su bez izbora i da su primorane konformisati se, a taj osjećaj bespomoćnosti, primoranosti i zarobljenosti u vezi je sa strahom od odbacivanja, kazne i osude; osobe sa šemom *podređivanje* potiskuju emocije i potrebe jer smatraju da to moraju, a ne što bi tako trebalo; takav odnos nije u vezi sa željom da se drugom pomogne, već je povezan sa strahom od odmazde; zbog nemogućnosti postavljanja granica drugima one imaju problem sa samopoštovanjem i često izbjegavaju situacije u kojima postoji mogućnost da ih drugi kontrolišu i „zarobe“, štiteći se tako od loših osjećanja, zbog čega izbjegavaju i bliske emocionalne odnose; kod ovih osoba postoji mogućnost i natkompenzacije u smislu pretjerane kontrole nad nekom od oblasti života, a mogu početi i da ispoljavaju buntovničko ponašanje, što je u potpunosti suprotno onom što autoriteti očekuju; ova šema razvija se u porodicama koje su kažnjavale i odbacivale svoju djecu u smislu da su svoje potrebe uvijek stavljali ispred dječjih i pokušavali kontrolisati svaki segment njihovih života, ne dozvolivši nikakav vid autonomije; upravo podređivanje u tom periodu predstavlja jedini način da se izbjegne kazna i uskraćivanje ljubavi;

- šema *žrtvovanje* (eng. self-sacrifice) odnosi se na uvjerenje o neophodnosti zadovoljavanja tuđih potreba na račun sopstvenih, slično šemi *subjugacija/podređivanje*; osobe kod kojih je aktivirana ova šema izlaze u susret potrebama drugih i svoju žrtvu doživljavaju dobrovoljno, za razliku od onih kod kojih je dominantna šema *subjugacija/podređivanje*, koji smatraju da nemaju izbora; kad zanemaruju svoje potrebe, ove osobe smatraju da to čine zbog drugih jer bi drukčije ponašanje bilo sebično; gradeći odnose u kojima drugi zavise od njih, oni izbjegavaju osjećaj krivice, smatrajući da su drugima potrebni jer bi doživjeli veliki bol da im oni ne pomažu svojim žrtvovanjem; oni od ovog ponašanja imaju sekundarnu dobit u vidu bolje slike o sebi jer osjećaju zadovoljstvo zbog pomaganja drugima koji je doživljavaju kao jaku, humanu, sposobnu, nesebičnu i osobu od povjerenja; zbog toga se drugi brzo vezuju za njih, pa su rijetko bez prijatelja, što je dodatna sekundarna dobit; iako su uvijek u okruženju drugih, ove osobe se često osjećaju usamljeno jer rijetko dobijaju nešto za sebe, pa naizgled izgledaju srećno, a u suštini kriju osjećaj nezadovoljstva zbog neostvarenih potreba i nerecipročnog davanja u odnosu; zbog toga osim ove često imaju i šemu *emocionalna deprivacija*, koja može nastati i kao posljedica, ali i kao uzrok šeme *žrtvovanje*; ovaj drugi oblik nastaje kada osoba misli da će je drugi voljeti i da će zadovoljiti njene potrebe ako ona zadovoljava njihove, pa osobe koje su sklone samožrtvovanju često slušaju tuđe probleme, tu su uvijek za druge i brinu o njima, a teško se sami otvaraju i uvijek stavljaju druge u centar pažnje; one često ne znaju direktno tražiti nešto za sebe i očekuju da to drugi sami osjete i prepoznaju, a dešava se upravo obrnuto jer drugi ne mogu čitati misli i često o takvim osobama steknu utisak da su dovoljno jake da brinu o sebi, budući da se nikad ni na šta ne žale, a kad toliko pomažu drugima, sigurno pomažu i sebi; takav odnos kod ovih osoba stvara osjećaj bijesa koji, ako eskalira, može dovesti do natkompenzacije koja se ogleda u potpunom prestanku brige o drugima; ovakav odnos može dovesti i do „izgaranja” koje je praćeno fizičkim simptomima kao što su gastrointestinalni problemi, glavobolja, hronični bolovi i umor, što može predstavljati i nesvjestan način skretanja pažnje na sebe jer ovako osoba može steći uvjerenje da drugi brinu o njoj jedino kad je bolesna i da tada ona može smanjiti brigu o drugima, šaljući jedino tada poruku da nije uvijek

tako jaka i da je i njoj potrebna briga i pomoć; kao djeca ove osobe imale su obrnutu ulogu u porodici u smislu inverzne simbioze, u okviru koje djeca brinu o roditeljima koji su slabi, zahtjevni ili bespomoćni, i zanemarivali su svoje potrebe i činili sve što se traži od njih samo da roditelji ne bi bili zabrinuti;

- šema *emocionalna inhibiranost* (eng. emotional inhibition) podrazumijeva uvjerenje o neophodnosti kontrole sopstvenih emocija i impulsa, otvorene komunikacije i spontanosti; pretjerana kontrola u vezi je sa emocijama bijesa i agresije, kao negativnih, i radosti, ljubavi, seksualnog uzbuđenja i igre kao pozitivnih impulsa; ove osobe mogu se prepoznati po tome što su uzdržane, djeluju emocionalno stegnuto i mnogo racionalizuju i izbjegavaju da pokazuju emocije i da razgovaraju o svojim osjećanjima, jer za njih otvoreno pokazivanje emocija predstavlja znak slabosti, te više vrednuju samokontrolu od intimnosti; oni smatraju da svaki gubitak kontrole nad emocijama može dovesti do kazne i stida, pa se štite time što koriste veoma rigidne, kontrolisane i isplanirane oblike ponašanja koji smanjuju spontanost i vode kompulzivnom održavanju rituala; potreba za kontrolom pomaže ovim osobama da kontrolišu strah od subjektivnih i objektivnih grešaka koje bi dovele do kazne; roditelji ove djece postavljali su rigidna pravila, isticali samokontrolu i spuntavali spontanost i individualnost;
- 3. domen *oštećenje granica* podrazumijeva one šeme koje se odnose na dugoročne ciljeve i specifičan odnos prema drugima; kad je riječ o odnosu prema ciljevima, uglavnom se postavljaju previsoki standardi ili ne postoji dovoljna samokontrola; s druge strane, i odnos prema drugima odlikuje davanje manjeg prava i kompetencija u korist svojih kvaliteta, pa zato te osobe djeluju sebično, razmaženo, neodgovorno ili narcistično; osobe sa šemama iz ovog domena imaju roditelje koji su postavljali neprimjeren stepen zahtjevnosti (bili su pretjerano zahtjevni ili popustljivi), neadekvatno odgovarajući na potrebe djeteta; pri provođenju ekstremnih vaspitnih stilova dijete ne može da razvije adekvatnu samokontrolu, koja kasnije može biti ili pretjerana ili može da se nikako ne razvije; u odnosu prema drugima pak dešava se nepoštovanje tuđih potreba i pravila ponašanja;

- *nepopustljivi standardi* (eng. unrelenting standards, hypercriticalness) je šema koja se odnosi na uvjerenje o neophodnosti postavljanja previsokih standarda; osobe sa ovom šemom okupirane su uspjehom; zahtjevnost prema sebi i stalna težnja da se da maksimum odnosi se i na ljude koji ih okružuju; osobe sa ovakvim ponašanjem ne podnose ljude koji ne postižu iste rezultate, ponašaju se arogantno sa drugima i, u slučaju da počine neku grešku, kažnjavaju ih bez oklijevanja; ovakvo ponašanje dovodi do odbacivanja i nedostatka tolerancije od strane okoline, pogotovo što standardi koje postavljaju osobe sa ovom šemom drugima izgledaju preambiociozno i čini se da bi one težile visokom postignuću čak i kad niko ne bi znao za njih; postoje tri tipa ove šeme, koji podrazumijevaju orijentisanosti na red, i to kompulzivnu, na uspjeh i na status; osobe koje su kompulzivno orijentisane na red sve održavaju u perfektnom stanju i vode računa o svim detaljima, onima koji su usmjereni na uspjeh prioritet je uspjeh na poslu i spadaju u radoholičare, dok oni koji su orijentisani na status prioritet daju materijalnom bogatstvu i priznanju; bez obzira na tip svi oni ponašaju se slično perfekcionistički i nikad se ne zadovoljavaju postignutim; osobe sa visokim standardima često se osjećaju opterećeno i pod pritiskom jer su pritisnuti zahtjevima koje su sami postavili, a nikad nemaju dovoljno vremena da sve stignu, pa rade do isrpjenosti, bez predaha i mogućnosti da uspore, što često vodi psihosomatskim poremećajima; osim ovih osobe sa visokim standardima imaju probleme i u profesionalnim i u intimnim odnosima, jer drugi često nisu u mogućnosti zadovoljiti sve postavljene standarde, a one u tim situacijama postaju kritički nastrojene, što dovodi do sukoba; ove osobe su kao djeca dobijale poruku da sve što urade nije dovoljno dobro, a roditeljska ljubav bila je uslovljena djetetovim zadovoljavanjem visokih standarda, pa postoji mogućnost da je tom šemom dijete kompenzovalo osjećaj inferiornosti u odnosu na okolinu;
- šema *grandioznost/pravo* (eng. grandiosity/entitlement) razvijena je kod osoba sa uvjerenjem da drugi imaju manja prava i kompetencije i da su bolji od drugih, pa vjeruju u svoju superiornost, te zahtijevaju ispunjavanje sopstvenih ne brinući o potrebama drugih pa i bliskih osoba; one se ne obaziru na društvene norme jer sebe doživljavaju kao superiorne; njihova ponašanja često karakterišu odusustvo empat-

ije, sebičnost i grandioznost, snobizam, dominacija nad drugima, nametanje sopstvene tačke gledišta, izbjegavanje odgovornosti manipulisanjem situacije i demonstriranje moći na povređujući način, a smatraju i da imaju pravo da kažu, učine ili dobiju šta žele, čak i kad to nije realno, humano ili razumno; često koriste druge osobe u postizanju sopstvenih ciljeva, a u slučaju da se oni usprotive ili prekidaju kontakt ili postaju agresivni; nemaju razvijen kapacitet za samokritičnost, pa vjeruju da su uvijek u pravu; na razvoj ove šeme utiče porodično okruženje u kome ne postoji stabilnost i red; potrebno je napraviti razliku između tri tipa šeme *grandioznost*, koja se ne ogleda u manifestaciji nego u načinu nastanka; prvi tip je čista šema *grandioznost*, drugi je kombinacija ove i šeme *zavisnost*, a treći je narcistični poremećaj ličnosti; ako osoba ima narcistični poremećaj ličnosti, onda se ponaša po šemi *grandioznost* jer time kompenzuje osjećaj emocionalne depriviranosti; ovaj tip reagovanja kod njih je u djetinjstvu imao adaptivnu funkciju radi održavanja samopouzdanja; ovakav odnos nakon djetinjstva dovodi do toga da osoba postane zahtjevna, narcistična i kontrolišuća; ovim osobama u djetinjstvu nisu postavljene adekvatne granice; tip koji karakteriše kombinacija šema *grandioznost* i *zavisnost* formira se kod pretjerano zaštićivane djece, koja se stavljaju u poziciju nemoći i smatraju da imaju pravo da budu zavisni od drugih; ove osobe smatraju da su drugi dužni zadovoljiti njihove potrebe, pa ukoliko se to ne učini, osjećaću bijes i reagovaće pasivno-agresivno; budući da su veoma slabe i da misle da nisu posebne i superiorne, ove osobe smatraju da imaju pravo tražiti pomoć od drugih; šema *grandioznost* nastaje zbog slabo postavljenih granica i kontrole ili ukoliko su roditelji previše popuštali djeci i podsticali njihovu razmaženost, ili pak radili sve umjesto njih, pa im tako oduzimali mogućnost za razvijanje sposobnosti i činili ih nesamostalnim;

- šema *nedovoljna samokontrola/niska tolerancija na frustraciju* (eng. insufficient/self-control/self discipline) podrazumijeva uvjerenje da je na putu ka cilju dozvoljena netolerancija, što znači da im nedostaju samokontrola i samodisciplina; za ove osobe karakteristični su impulsivnost, kašnjenje, dekoncentrisanost, dezorganizovanost i nespremnost da se istraje u dosadnim i rutinskim zadacima; teško us-

postavljaju granice sopstevnim emocijama i impulsima i imaju intenzivne napade bijesa i nisku toleranciju na frustracije; zbog svega navedenog ove osobe izbjegavaju konflikte, odgovornosti, neprijatnosti i teško odlažu kratkoročna zadovoljstva na račun dugoročnih ciljeva, pa se kod njih često razvijaju razne vrste zavisnosti kao što su prejedanje, pušenje ili alkoholizam; osobe koje imaju ovu šemu odrasle su u porodici u kojoj su postavljane slabe granice i kontrola, pa djeca nisu naučila da tolerišu frustracije jer unutar sebe nemaju granice; ta djeca nisu dobijala ni obaveze obavljanja kućnih poslova, tolerisana su im ispoljavanja bijesa, pa ni u tom smislu nisu naučila kontrolisati impulse.

Rane disfunkcionalne kognitivne šeme slične su skriptnim uvjerenjima nastalim u djetinjstvu, koje su roditelji potvrdili, naknadni događaji opravdali i koji su kulminirali odabranim izborom. Upravo zato rade sve kako bi opravdali svoja uvjerenja, pa čak i realnost tumače u odnosu na okvire svojih uvjerenja (Stjuart, Džoins, 2011). Rane disfunkcionalne kognitivne šeme otporne su na promjene jer same sebe održavaju i upravo to je ono što je najbližije definiciji životnog skripta po transakcionoj analizi, odnosno osoba je spremna i iskriviti realnost u cijlu očuvanja šeme.

Koliko je šema snažna toliko je osoba osjetljiva, pa je sve više situacija koje je aktiviraju. U odrasloj dobi šeme aktiviraju događaji koji se doživljavaju sličnim traumatskim iskustvima koja su se desila u djetinjstvu. Kada se jednom aktiviraju ovakve šeme izazivaju snažne negativne emocije, kao što su tuga, stid, strah ili bijes (Young et al, 2003).

Disfunkcionalne kognitivne šeme u vezi su sa interpersonalnim relacijama jer iskripljena uvjerenja o sebi onemogućuju osobu da funkcionise izvan primarne porodice, u kojoj se podstiče iskripljeno mišljenje. Ako u porodici postoji zabrana na ispoljavanje emocija ili na bliskost, *emocionalna inhibiranost* kao disfunkcionalna kognitivna šema funkcionalna je za tu porodicu, ali ne i u drugim socijalnim relacijama. Iako se šeme u primarnoj porodici formiraju uglavnom rano, postoje neke od njih koje su formirane kasnije, kao na primjer socijalna izolacija, na koju se ne mora reflektovati dinamika koja se odvija u primarnoj porodici. Osobe koje su formirale šemu *emocionalna deprivacija* kao djeca rasle su uz hladne roditelje i vjerovatno su se osjećala usamljeno i nevoljeno, ali nije nužno da će takva djeca kasnije biti hladna kao što su bili njihovi roditelji jer postoji

mogućnost da se taj osjećaj prevaziđe tako što se umjesto deprivacije počnu razvijati brižnost ili pak šema *prava/grandioznosti*.

Ako, na primjer, neko ima jednu od najštetnijih šema, među kojima su osjećaj *napuštenosti/nepovjerenja*, *emocionalna deprivacija* ili *nesposobnost*, kao dijete ova osoba je bila napuštena, zanemarena, zloupotrebljavana ili odbačena.

Iz navedenog se može zaključiti da djeca ne internalizuju sva iskustva sa roditeljima, već se selektivno identifikuju sa nekim od tih iskustava koja postanu ili šeme ili modeli i načini prevazilaženja. Temperament dijelom determiniše individualne identifikacije i internalizacije karakteristika značajnog drugog jer te razlike omogućuju selektivno reagovanje na različite životne okolnosti.

U porodičnom okruženju u kome ne postoje osjećaji sigurnosti, stabilnosti, brižnosti, empatije, emocionalne razmjene, te prihvatanja i poštovanja, razvijaju se odnosi u kojima vlada hladnoća, odbacivanje, uskraćivanje, usamljenost, nepredvidivost, eksplozivnost, što je presudno za razvoj disfunkcionalnih kognitivnih šema.

Nakon identifikacije šema, Jang je uvidio da su obično neke šeme neaktivne dok su neke druge aktivne, pa je zato proširio teoriju ranih maladaptivnih konceptom šema modaliteta, koje je definisao kao „adaptivna i maladaptivna emocionalna stanja i stilove prevladavanja koje osoba ispoljava u datom trenutku“ (Mirović, 2010: 28). Promjene modaliteta kod poremećaja ličnosti, posebno graničnog, dešavaju se brzo i naglo. Ono što karakteriše ove promjene jeste to da su ove osobe u jednom trenutku bijesne, pa tužne, distancirane, uplašene su, impulsivne ili pune samomržnj, a dok su u nekom emocionalnom stanju, što je posebno interesantno, one nisu svjesne drugih, nedavno doživljenih modaliteta. Uz zdrav adaptivni model, koji Jang (2003) naziva *zdravi odrasli*, ostali postojeći modeli opažaju se kao neodvojivi, integrisani dio vlastitog identiteta, pa te osobe mogu prepoznati sopstvene modalitete. Osim zdravog u šema terapiji navodi se devet modaliteta grupisanih u četiri kategorije: dječji, koji obuhvataju prva četiri modaliteta (vulnerabilno, bijesno, impulsivno/nedisciplinovano te srećno/spontano dijete), peti, šesti i sedmi modaliteti, koji su u vezi sa maladaptivnim stilovima prevladavanja (uslužni popustljivko, distancirani zaštitnik (izbjegava), (nad)kompenzator - čini suprotno), te disfunkcio-

nalni roditeljski modaliteti koji se odnose na osmi i deveti (kažnjavajući i zahtjevni/kritikujući roditelj).

Kada je riječ o istraživanjima disfunkcionalnih kognitivnih šema na našem području, ono koje je sprovedeno na studentima Univerziteta u Novom Sadu (Mihic, Zotović i Petrović, 2008) pokazalo je da najviši ukupni skor postižu ispitanici preokupiranog obrasca afektivne vezanosti, a najniži sigurno afektivno vezani ispitanici, s tim što broj ispitanika sa dezorganizovanim obrascem afektivne vezanosti nije bio dovoljan, zbog čega to nije bilo moguće uključiti u analize. Slično istraživanje rađeno je na uzorku studenata Filozofskog fakulteta u Nišu, gdje je dobijen rezultat da se grupe ispitanika koje su formirane prema obrascima afektivne vezanosti značajno razlikuju u izraženosti ranih maladaptivnih kognitivnih šema, kao i da su disfunkcionalne kognitivne šeme zastupljene kod nesigurno afektivno vezanih ispitanika. Osim toga, potvrđeno je da su disfunkcionalne kognitivne šeme najzastupljenije kod grupe koja pripada dezorganizovanom obrascu afektivne vezanosti. Dosadašnja istraživanja, rađena na kliničkom uzorku, pokazala su da su kod dezorganizovanog obrasca afektivne vezanosti najzastupljenije disfunkcionalne kognitivne šeme.

Ono što je značajno napomeniti, a u vezi je i sa formiranjem nesigurnih obrazaca afektivne vezanosti, kao i sa ranim maladaptivnim šemama, jeste činjenica da je za njihovo formiranje neophodna izloženost dugotrajnim, intenzivnim stresnim iskustvima, a ispitanici koji su obuhvaćeni ovim istraživanjem su sa područja koji je bio zahvaćen ratom (svi oni su rođeni ili u ratu ili neposredno nakon ratnih dejstava). S obzirom na to da je područje Bosne i Hercegovine, gdje je sprovedeno istraživanje, bilo zahvaćeno ratom i da su roditelji adolescenata imali traumatska iskustva, pretpostavlja se da su djeca indirektno doživjela traumatizaciju koja može dovesti do formiranja ranih nefunkcionalnih kognitivnih šema. Istraživanja su pokazala da je reagovanje i ponašanje odraslih u stresnoj situaciji najvažniji činioc koji utiče na ishod traumatskog stresa kod djece jer se dječja procjena događaja zasniva na tumačenju ponašanja odraslih (Pynoos, 1993, prema Nikoloski Končar, Zotović, MarcHautekčete, 2006).

2.2.1. DISFUNKCIONALNE KOGNITIVNE ŠEME I SEPARACIJA–INDIVIDUACIJA

Kako šema podrazumijeva sve ono što osoba zna i način na koji je navikla da reaguje, a situacije stalno potvrđuju ta iskrivljena uvjerenja, šeme se teško mijenjaju. Sam osjećaj kontrole nad događajima kao i predviđanje situacija u kojima će se šeme pokrenuti onemogućuju sagledavanje iz drugog ugla, jer se one prihvataju kao potpuno istinite, pa se zbog toga njihov uticaj prenosi na kasnija iskustva.

Analiziranjem pojedinih ranih disfunkcionalnih kognitivnih šema može se primijetiti njihova veza sa psihološkom separacijom – individuacijom. Nedostatak autonomije kao kategorija ranih disfunkcionalnih kognitivnih šema odnosi se na nesposobnost osobe da se odvoji od svoje porodice i da funkcioniše nezavisno, što znači da je ona u simbiotskoj vezi koja onemogućuje separaciju, a samim tim i individuaciju adolescenta. Osobe kod kojih su razvijene šeme nisu u mogućnosti da funkcionišu nezavisno zbog očekivanja od sebe i drugih. Zavisnost, ranjivost, nerazvijenost i neuspjeh jesu kognitivne šeme koje se odnose na kategoriju nedostatka autonomije, što je u direktnoj vezi sa problemom psihološke separacije.

Svaka šema iz domena *oštećenje autonomije* u vezi je sa psihološkom separacijom–individuacijom sa aspekta neriješene simbioze i nemogućnosti separacije i autonomnog funkcionisanja. Na primjer, šema *neuspjeh*, gdje osoba ima zabranu na misaone funkcije, pa samim tim vjeruje da je nesposobna, da neće uspjeti, da je glupa i netalesovana i da je manje uspješna od ostalih, što je čini nesamostalnom, ili šema *zavisnost/nekompetentnost*, koja je u vezi sa prethodnom i čini da osoba doživi sebe kao nemoćnu da riješi bilo šta bez pomoći druge, povezane su sa nemogućnošću nezavisnog funkcionisanja. Ovakve osobe su nesamostalne i imaju doživljaj da su nemoćne donijeti ispravne odluke, preuzeti nove zadatke i slično, i zavise u svakom pogledu od drugih. Sve ove karakteristike upućuju na neautonomnu osobu koja bez drugih ne bi uspjela, što znači da je njoj nemoguće ući u proces separacije. Osobe sa šemom *vulnerabilnost na promjenu* nikad se ne osjećaju sigurno jer se u svakom trenutku može se dogoditi neka katastrofa koju neće moći da spriječe, što znači da unutar sebe nemaju mehanizme da se izbore sa takvim kognitivnim tokom i često su pesimistični, anksiozni i neodlučni, što takođe upućuje na problem sa autonomijom. *Umreženost/simbioza* jeste šema koja je tipična

prekretnica u separaciji–individuaciji, jer je osoba toliko zavisna od druge da nije u stanju ni fizički da se odvoji i osamostali i stalno je u potrazi za pažnjom, ljubavlju i pohvalama. Ona ima potrebu da živi u neposrednoj blizini osoba koje je vole i nikad ne uspijeva da se osamostale.

Dvije šeme koje su slične jesu *samožrtvovaje* i *podređivanje* ili *pokoravanje*. Osobe sa šemom *žrtvovanje* izlaze u susret drugima i zanemaruju svoje potrebe jer tako izbjegavaju osjećaj krivice koji bi uslijedio kada bi ih odbile. One misle da nemaju pravo na sreću i privilegije, što je slično osobama sa šemom *podređivanje*, koje imaju uvjerenje o neophodnosti prepuštanja drugima kontrole nad sopstvenim životom kako bi se izbjegao bijes tih drugih. Oba tipa potiskuju svoje potrebe. S obzirom na to da su zavisne od drugih, one nisu u stanju izgraditi autonomiju, pa je iz ovih šema jasno koje prepreke one imaju za ulazak u proces separacije–individuacije. Posljednja šema iz domena *narušene autonomije* jeste *emocionalna inhibiranost*, koju karakteriše izbjegavanje komunikacije radi izbjegavanja neodobravanja od strane drugih, ili gubljenje kontrole nad impulsima. Osobe sa ovom šemom nesposobne su da pokazuju kako negativne tako i pozitivne emocije. Sve ove karakteristike upućuju na iskrivljena uvjerenja koja su nastala u ranom djetinjstvu i koja su potvrđena kroz navedene šeme, što onemogućuje proces individuacije.

Čak i šeme iz domena *diskonekcija* i *oštećenje granica* upućuju na probleme odnosa sa drugim i nemogućnosti separacije od značajnog drugog. Na primjer, šema *napuštanje* iz domena *diskonekcija* karakteristična je za osobu koja je pretjerano vezana iz straha da bi veza sa važnim ljudima mogla biti iznenada prekinuta, zbog čega osoba ima neprestani osećaj da će je porodica i prijatelji napustiti. To upućuje na zaključke da osoba nije riješila simbiozu sa značajnim drugim, da ne može funkcionisati bez njih i da nije u stanju ući u proces separacije.

Roring je u svom istraživanju ispitivao odnos disfunkcionalnih kognitivnih šema i separacije–individuacije, s tim što je šeme pratio kroz pet domena zaključivši da su svi oni značajno pozitivno povezani sa dimenzijama separacije–individuacije. Korelacije sa separacionom anksioznošću kreću se od niske do visoke. Domen *odvojenost* i *odbacivanje* ostvaruje značajnu pozitivnu korelaciju sa dimenzijom *anksioznost zbog roditeljske kontrole*, visoku pozitivnu sa dimenzijom *negiranje zavisnosti* i umjerenu sa dimenzijom *separaciona anksioznost*. Domen *oštećena autonomija* i *sposobnosti* ostvaruje pozitivnu

nisku korelaciju sa dimenzijom *anksioznost zbog roditeljske kontrole*, a umjerenu pozitivnu sa dimenzijama *negiranje zavisnosti* i *separaciona anksioznost*. Domen *narušene granice* ostvaruje nisku pozitivnu korelaciju sa sve tri dimenzije: *anksioznost zbog roditeljske kontrole*, *negiranje zavisnosti* i *separaciona anksioznost*. Domen *usmjerenost na druge* nisko je pozitivno povezan sa dimenzijama *anksioznost zbog roditeljske kontrole* i *negiranje zavisnosti*, dok je umjereno pozitivno povezan sa dimenzijom *separaciona anksioznost*. Domen *pretjerana kontrola* ostvaruje nisku pozitivnu korelaciju sa dimenzijom *anksioznost zbog roditeljske kontrole*, te umjerenu pozitivnu sa dimenzijama *negiranje zavisnosti* i *separaciona anksioznost* (Roring, 2012).

Rezultati multiple regresione analize ukazuju na to da su afektivne vezanosti za oca i za majku statistički značajno povezane sa sve tri dimenzije separacije–individuacije. Afektivne vezanosti za oca i za majku ostvaruju značajnu negativnu predikciju dimenzije *anksioznost zbog roditeljske kontrole*, kao i dimenzije *negiranje zavisnosti* i *separaciona anksioznost*. Studenti koji imaju nesigurne obrasce afektivne vezanosti više osjećaju separacionu anksioznost, negiraju zavisnost u vezama i više su anksiozni u vezi sa kontrolom u relacijama. Rezultati su takođe pokazali da postoji statistički značajna linearna veza disfunkcionalnih kognitivnih šema i dimenzija separacije–individuacije. Domen *odvojenost i odbacivanje* značajan je prediktor *separacione anksioznosti*, ali nije značajan prediktor *anksioznosti zbog roditeljske kontrole*. Domeni *pretjerana kontrola* i *odvojenost i odbacivanje* značajni su prediktori dimenzije *negiranje zavisnosti*. Studenti koji imaju veću tendenciju da vide sebe u negativnom smislu, posebno u domenu *odvojenosti i odbacivanja*, pokazali su veći stepen *separacione anksioznosti* i *negiranja zavisnosti* (Roring, 2012).

2.3. SAMOPOŠTOVANJE

Samopoštovanje je evaluativni aspekt pojma o sebi koji je u psihologiju uveo Džejms (James, 1890). Dijelio ga je na egzistencijalni pojam o sebi ili *ja kao subjekt* i empirijski pojam o sebi – *ja kao objekt saznanja – mene ili me*. *Ja* se odnosi na subjektivni doživljaj postojanja, koji uključuje osjećaje ličnog identiteta i postojanja sposobnosti

da se nešto učini, a *mene* podrazumijeva objektivnije razumijevanje nečijih ličnih obilježja poput tjelesnog izgleda, osobina ličnosti ili socijalnog statusa.

Samopoštovanje je evaluativna komponenata pojma o sebi, koja osim ove obuhvata i deskriptivnu komponentu doživljaja sebe – samoopis; socijalnu komponentu-socijalni identitet. Pojam o sebi predstavlja kognitivnu šemu u kojoj se organizuju informacije o sebi, a samopoštovanje se može posmatrati kao središnji ili ključni aspekt čija je uloga suočavanje sa spoljašnjim informacijama (Tucak, Lacković Grgin, Penezić, Nekić, 2007).

Naš doživljaj sebe mijenja se sve vrijeme tokom razvoja. U djetinjstvu prvo pravimo razliku između sebe i svijeta koji nas okružuje, čime započinjemo konstruisanje i prikazivanje svih doživljaja drugima. Tokom ovog procesa neprekidno se suočavamo s izazovima i prolazimo kroz promjene sopstvenog pojma o sebi. U srednjoj školi i na fakultetu mladi se bore sa definisanjem svoga pojma o sebi. U tom periodu oni su posebno osjetljivi na događaje koji narušavaju njihov pojam o sebi. Pojam o sebi tokom adolescencije uključuje zauzimanje tuđe perspektive, tj. sposobnost decentracije, što podrazumijeva mogućnost empatije i viđenja sebe onako kako ih drugi vide. U tom periodu u stanju smo posmatrati sebe kao objekat tuđe pažnje. Adolescenti češće koriste apstraktne pojmove kada govore o sebi. Pojam o sebi sve se više temelji na osobinama ličnosti, stavovima, uvjerenjima i više nije isključiv već obuhvata nekoliko različitih uloga.

Samopoštovanje stvaramo tokom života. Ono je jedna od dimenzija koje se mogu pratiti kroz cijeli životni vijek i u vezi je sa raznim aspektima, a posebno sa temama koje su povezane sa ličnošću i identitetom (Mruk, 2006). Kroz aktivnosti dijete stiče prva znanja o sebi, počinje razlikovati sebe od drugog, itd. Između ranog djetinjstva i adolescencije djeca se počinju pitati kakva su ona zapravo. Ulaskom u adolescenciju sve češće koriste apstraktne pojmove kada govore o sebi, a za formiranje pojma o sebi posebno je karakteristično poređenje sa drugima, dok je za razvoj samopoštovanja važna interakcija sa značajnim drugima.

Kupersmit (Coopersmith, 1967) definiše samopoštovanje kao sposobnost pojedinca da vrednuje svoje mogućnosti i da uvidi svoju uspješnost, važnost i vrijednost. Wells i Marwell definisali su samopoštovanje na osnovu dva osnovna psihološka procesa – eva-

luacije, u okviru koje se sitiče uloga kognicije, te afekta, gdje se prioritet daje osjećanjima. Oni su takođe definisali odnos ta dva procesa, te njihov uticaj na samopoštovanje. U zavisnosti od isticanja prvog ili drugog procesa, variraju i opisi, objašnjenja, a nekad i mjerenja.

Prema Kernisu (2003), samopoštovanje je važan psihološki konstrukt jer predstavlja glavnu komponentu svakodnevnog iskustva pojedinca i odnosi se na način na koji ljudi doživljavaju sebe, što se odražava i na odnose sa drugima.

Na jednom kraju dimenzije je nisko samopoštovanje koje korelira sa raznim poremećajima kao što su depresija, anksioznost, problemi sa učenjem i slično. Na sredini kontinuuma je samopoštovanje koje je u vezi sa nekim uobičajenim životnim situacijama kao što su problemi u vezama sa drugima, odnos prema neuspjehu, odnosno gubicima. Na drugom kraju je pozitivno samopoštovanje koje podrazumijeva dobro mentalno zdravlje, uspjeh, efikasnost i uopšte kvalitetan životom (Mruk, 2006). Osobe visokog samopoštovanja uvjerene su da imaju pravo da budu srećni i da zaslužuju uspjeh, prijateljstvo, ljubav i ispunjenost, a sve to su aspekti osjećaja vlastite vrijednosti. S druge strane, osobe niskog samopoštovanja ne vjeruju da zaslužuju ljubav i poštovanje drugih i osjećaju da su predodređeni da budu nesrećni, pa su stoga u stalnom strahu da izraze mišljenje, želje i potrebe (Miljković, Rijavec, 2013). Opšta samoprocjena (samopoštovanje) sastoji se iz dva dijela, i to osjećaja vlastite vrijednosti i samopouzdanja. Samopouzdanje se odnosi na uvjerenje o sposobnosti za razmišljanje, donošenje odluka, da se bira, uči, da se mogu savladati prepreke. Upravo osoba koja ima nisko samopoštovanje ne osjeća se sposobnom da se suoči sa životnim izazovima jer ne vjeruje u svoje intelektualne sposobnosti. Za visoko samopoštovanje neophodni su i osjećaj vlastite vrijednosti i visoko samopouzdanje (Miljković, Rijavec, 2013).

Rano iskustvo, koje je u vezi sa osjećajem pripadnosti porodici i vršnjacima, omogućuje osobi da usvoji strategije za suočavanje sa eventualnim odbacivanjem, što uglavnom jeste razlog osjećaja nižeg samopoštovanja, pa upravo zbog toga osobe koje imaju nizak nivo samopoštovanja izbjegavaju situacije koje bi prouzrokovale da budu odbačene (Heathertherton, Wyland, 2003).

Visoko samopoštovanje ne znači da osoba ima neko nerealno visoko mišljenje o sebi, nego da prihvata sebe onakvom kakva je, što ne znači da vjeruje da je savršena i da ne treba da se mijenja. Takve osobe spremne su za promjene jer su objektivne i tačnije vide kako svoje slabosti tako i dobre strane. Osobe niskog samopoštovanja, koje kod sebe vide samo mane, nisu ni spremne za promjene jer najčešće i ne vide da su vrijedne i da postoji svrha nekih promjena.

Prema Miljković, Rijavec (2013), osobe visokog samopoštovanja su:

1. otpornije na stres i imaju bolje psihičko i fizičko zdravlje;
2. zadovoljne kako ličnim tako i profesionalnim aspektima života;
3. uvjerenе da će njihovi uloženi naponi dovesti do uspjeha;
4. češće učesnici u raspravama, sarađuju sa drugima, postavljaju pitanja u školi, planiraju;
5. kompetentniji na poslu i u raznim socijalnim situacijama;
6. boljeg raspoloženja i manje depresivni;
7. oni koji pomažu drugima, razumiju i vode računa o njihovim potrebama;
8. spremniji suprotstaviti se drugima i lakše podnose kritiku;
9. spremniji da iznesu svoje mišljenje, te nisu skloni podlijeganju pritisku;
10. oni koji procjenjuju sebe srećnijim i zadovoljnijim od većine.

Ova uvjerenja formiraju se rano i u vezi su sa odnosom sa značajnim dugim. Smatra se da su za razvoj pozitivnog samopoštovanja najvažniji roditeljska toplina i prihvatanje, te umjerena psihološka kontrola koja omogućuje djetetu da nauči pravila ponašanja kao sastavnog dijela socijalnih odnosa i koja mu pomaže da se, slijedeći pravila, lakše uključi u društvene tokove.

Slični su mehanizmi formiranja disfunkcionalnih kognitivnih šema, budući da je u osnovi svake od njih problem sa nerealnim uvjerenjima, pa, na primjer, šeme *nekompetentost* i *nesposobnost* u podlozi imaju stav da osoba nije dovoljno sposobna da razmišlja, donosi odluke i slično. Ovakva uvjerenja usmjeravaju životni tok pojedinca.

Kupersmit (Coopersmith, 1967) navodi da postoje četiri faktora koja doprinose razvoju samopoštovanja:

- količina poštovanja, prihvatanja i brige koju je dijete dobilo od značajnih osoba iz svoje okoline, prvenstveno od roditelja;
- istorija uspjeha i neuspjeha, uključujući status i socijalnu poziciju koju je osoba postigla;
- vrijednosti i težnje osobe po kojima se iskustva interpretiraju i mijenjanju;
- sposobnost i način odbrane samopoštovanja od vlastitih neuspjeha ili napada drugih.

Uvažavanje ličnosti djeteta i njegovog mišljenja, ravnopravan razgovor, nename-tljivi savjeti, dosljednost roditelja, njihovo međusobno slaganje i umjerenost u kontroli omogućuju razvoj visokog samopoštovanja. Ključne komponente u razvoju samopošto-vanja jesu briga, emocionalna toplina, te interesovanje za dijete i njegove potrebe, a ono što je za to negativno jesu iskazivanje neprijateljstva i indiferentnost u odnosu prema dje-tetu (Tomljenović i Nikčević-Milković, 2005).

Prema Miljković Rijavec (2013), odnos prema životu i suočavanje sa životnim iz-azovima zavise od procjene ličnih sposobnosti i vlastite vrijednosti. Svi oni koji imaju n-isko samopouzdanje manje su efikasni jer su stalno nezadovoljni svojim rezultatima. Vis-oko samopoštovanje djeluje podsticajno na ličnost koja je svjesna svojih mogućnosti, k-oja odgovara na potrebe drugih, ne zanemarujući pri tom ni svoje. Slično disfunkciona-lnoj kognitivnoj šemi *podređivanje* osobe niskog samopoštovanja zanemaruju sopstvene potrebe i imaju iskrivljena uvjerenja o svojim sposobnostima. Nisko samopoštovanje re-zultat je mnogih uksraćivanja u djetinjstvu. Često roditelji kažnjavaju djecu uskraćiva-njem ljubavi, pa je upravo uslovljena ljubav jedan od razloga pojave niskog samopošto-vanja jer dijete u tim slučajevima zanemaruje svoje potrebe, čineći sve da bi dobilo na-klonost i ljubav roditelja. Uslovljena ljubav je ona koja se dobije ako se pokorava zahtje-vima roditelja.

Za razliku od infantilnog osjećanja onipotencije, samopoštovanje koje je u neposrednoj vezi sa Ego identitetom podrazumijeva realističnije okvire temeljene na socijalnim vještinama koje koordinišu funkcionalno zadovoljstvo i stvarna dostignuća, kao i Ego ideale i društvene uloge. Kad je riječ o gratifikaciji objekt libida, Erikson (2008) objašnjava da ego identitet svoju konačnu snagu dobija u susretu partnera čiji su Ego identiteti komplementarni u nekoj suštinskoj tački.

Woterman i Goldman (1976) navode sljedeće karakteristike osoba koje imaju visoko samopoštovanje:

1. traže izazove i nova iskustva, postavljaju sebi zahtjevne ciljeve čije im ispunjenje stvara osjećaj da im raste samopoštovanje; s druge strane, osobe s niskim samopoštovanjem više vole sigurne i poznate situacije, održavajući ga konstantno niskim tako što izbjegavaju zahtjevne ciljeve;
2. što je veće samopoštovanje to se lakše izlazi na kraj s raznim zahtjevima; uopšteno gledano, osobe sa visokim samopoštovanjem jesu abicioznije, što se ne mora odnositi na materijalne nego na emocionalne, intelektualne, stvaralačke ili duhovne aspekte; osobe sa niskim samopoštovanjem pak postavljaju manje ciljeve, pa imaju i manju vjerovatnoću da ih ne ostvare;
3. osobe sa visokim samopoštovanjem otvorenije su u komunikaciji, na šta drugi pozitivno reaguju, pa se i ono povećava; s druge strane, osobe niskog samopoštovanja nisu direktne u komunikaciji i ne žele otkriti misli i osjećanja zbog nesigurnosti i zbog straha od reakcije drugih; upravo ovakav odnos kod drugih izaziva negativne reakcije, što potvrđuje uvjerenja i još više ruši samopoštovanje takvih osoba;
4. osoba visokog samopoštovanja ophodi se pravedno i s poštovanjem prema drugima i nema unaprijed osjećaj da će biti odbačena, prevarena ili izdata; kod takvih osoba osjećaj lične vrijednosti i samostalnosti u vezi je sa učtivošću, velikodušnošću, saradnjom i međusobnim pomaganjem.

Prateći razvoj samopoštovanja može se uvidjeti da djeca predškolskog perioda imaju visoko samopoštovanje, nakon ovog perioda, u srednjem i kasnom djetinjstvu, rezultati su

stabilni, dok na ulasku u adolescenciju mjere samopoštovanja znatno opadaju, povećavajući se ponovo u srednjoj školi (Nottleman, 1987, Wigfield i sar., 1991). Ova fluktuacija rezultata mjera samopoštovanja može se potkrijepiti činjenicom da je u ovom periodu aktuelan razvoj sposobnosti formalnih operacija, što adolescentu omogućuje bolji uvid u stavove drugih, a zaokupljeni su i time kako drugi vide njihov izgled, ponašanje i sl. (Elkind, 1967). Ovaj proces posebno je izražen kod ženske djece (Adams & Jones, 1981; Elkind & Bowen, 1979), koja u ovom periodu imaju niže samopoštovanje (Abramowitz, Petersen i Schulenberg, 1984., Simmons i sar., 1979).

Miljković i Rijavec (2013) navode da je za razvoj visokog samopoštovanja bitan odnos sa roditeljima koji i sami imaju visoko samopoštovanje. Takvi roditelji se prema djeci ophode prema sljedećim principima:

1. vaspitavaju ih s ljubavlju i poštovanjem,
2. prihvataju ih,
3. postavljaju im razumna pravila i očekivanja,
4. dosljedni su svojim postupcima,
5. ne ismijavaju, ne ponižavaju i fizički ih ne kažnjavaju,
6. pokazuju da vjeruju u djetetovu dobrotu i sposobnosti.

Iz navedenog se vidi koliko je bitno da dijete dobija bezuslovnu ljubav i da zna da je vrijedno kao biće. Međutim, važno je i ono dijete zna granice koje se odnose samo na ponašanje i da se sankcije dobijaju samo za loše vladanje, što znači da dijete neće dobiti poruku da manje vrijedi ako uradi nešto loše. Kada dijete napravi neku grešku, uz komentar da je idiot i slično, što se odnosi na nedostatak sposobnosti, dobija i poruku da nije vrijedan ljubavi. Takvo ophođenje utiče na nivo samopoštovanja.

Problemi koji se javljaju u vezi sa niskim samopoštovanjem jesu stidljivost, pretjerana povučenost, nemogućnost da se izbori za svoja prava, strah od bliskosti ili povlačenje iz životnih aktivnosti.

2.3.1. SAMOPOŠTOVANJE I SEPARACIJA–INDIVIDUACIJA

Osjećaj vlastite vrijednosti i samopouzdanje, koji su osnovni dijelovi samopoštovanja, povezani su sa ranim djetinjstvom, kada dijete dobija poruke za aktivnosti. Budući da se samopouzdanje odnosi na uvjerenja da smo sposobni da razmišljamo, donosimo odluke, savladavamo prepreke, osoba koja je dobijala pohvale za ponašanja te prirode imaće i kasnije osjećaj da je sposobna za takve aktivnosti. Bitno je da osoba, uz poruke usmjerene na ponašanje, dobija pozitivne i one usmjerene ka svom biću, jer kad su u pitanju misaone aktivnosti, poruke tipa da je neko glup, idiot i slično u mnogome doprinose smanjenju samopoštovanja (Stjuart, Džons, 2011), tj. upravo se osoba koja ima nisko samopoštovanje ne osjeća sposobnom da se suoči sa životnim izazovima jer ne vjeruje u svoje intelektualne sposobnosti. Dijete koje je dobijalo poruke da vrijedi, imaće takav osjećaj i kasnije. Za visoko samopoštovanje neophodni su i osjećaj vlastite vrijednosti i visoko samopouzdanje (Miljković, Rijavec, 2013).

Rano iskustvo, koje je povezano i sa osjećajem pripadnosti porodici i vršnjacima, omogućuje osobi da usvoji strategije za suočavanje sa eventualnim odbacivanjem koje je uglavnom razlog osjećaja nižeg samopoštovanja, zbog čega takve osobe izbjegavaju situacije koje bi prouzrokovale da bude odbačene (Heatheron, Wyland, 2003). Upravo roditelji koji djete drže u simbiozi koriste te situacije i uslovljavaju ga odbacivanjem, pri čemu ono iz svog straha nije u stanju ući u proces separacije.

Kvalitet ostvarene separacije–individuacije značajno je povezan s posmatranim dimenzijama samopoimanja i može se smatrati važnom odrednicom adaptacije. Podaci istraživanja pokazali su da su sve dimenzije psihološke separacije–individuacije povezane sa dimenzijama pojma o sebi. Dimenzije psihološke separacije – individuacije – negiranje potrebe za drugima, separaciona anksioznost, sputanost zbog roditeljske kontrole i čežnja za djetinjstvom – povezane su sa negativnim a zdrava nezavisnost s pozitivnim aspektima pojma o sebi (Smojver Adžić, 1999).

Istraživanje koje je radio Aslan (2013) potvrdilo je da je samopoštovanje prediktor nekih dimenzija separacije–individuacije: separacione anksioznosti, sputanosti zbog roditeljske kontrole, fuzije s nastavnikom, negiranja potrebe za drugim, vježbanja ogledanja, odbijanja prihvatnaj, a nije prediktor traženja njege, simbioze s partnerom i zdrave separ-

acije. Separacija–individuacija negativno je povezana sa samopoštovanjem, a odnos majka–kćerka značajan je prediktor individuacije djevojčice, kao što je to odnos otac–sin za individuaciju dječaka (Young-Ju, Shelley, 1997).

U adolescentnom periodu stabilnost samopoštovanja značajna je upravo za integrativne procese u ličnosti, jer se slika o sebi tada finalno uobličava i integriše. Predstavnici simboličkog interakcionizma smatraju da se predstava o sebi formira putem internalizacije ocjena i mišljenja roditelja.

3. PREGLED EMPIRIJSKIH ISTRAŽIVANJA KOJA SU U VEZI SA POSMATRANIM KONSTRUKTIMA

Afektivna vezanost i separacija–individuacija

U istraživanjima činioca kvaliteta afektivne vezanosti na adolescentnom uzrastu veliki značaj se daje interakciji sa roditeljima, procjeni karakteristika roditeljskog ponašanja i kvalitetu porodičnih odnosa. Podaci pokazuju da su za razvoj sigurne afektivne veze važni topli odnosi sa roditeljima, uz optimalan nivo nadzora, ali i visok nivo autonomije u donošenju odluka i stavovima (Kobak i Sceery, 1988; Kobak i sar., 1993; Allen i Land, 1999; Karavasilis, L., Doyle, A. B. & Markiewicz, D, 2003). Proces separacije–individuacije tokom studija korelira sa afektivnom vezanošću (Roring, 2012; Mattanah, Hancock, & Brand, 2004; Tokar et al., 2003; Lapsley & Edgerton, 2002; Rice, Fitzgerald, Whaley, & Gibbs, 1995; Lopez & Glover, 1993; Bartholomew & Horowitz, 1991). Postoji pozitivna veza između psihološke distance od roditelja i uspješnog prilagođavanja u adolescenciji (Blos, 1979; Teyber, 1983, Hoffman, 1984; Hoffman i Weiss, 1987; Lopez, 1986; Fleming i Anderson, 1986; Lopez, 1988; Rice, 1992). Takođe je utvrđeno da postoji korelacija između afektivne vezanosti i emocionalne adaptacije (Sroufe, 1983), kao i psihičke i socijalne adaptacije (Rice, 1992; Vivona, 2000). U adolescenciji sigurni stil afektivne vezanosti za roditelje i vršnjake povezan je sa psihološkom adaptacijom (Armsden, Greenberg, 1987; Buhrmester, 1990; Nickerson, Nagle, 2005). Adolescenti su spremniji da se osamostale kada su veze sa roditeljima bliske i stabilne i kada znaju da im se mogu obratiti u slučaju potrebe (Allen i Land, 1999). Istraživanja takođe pokazuju da

je nesigurni stil povezan sa nižim nivoima adaptacije (Mayselless, 2004). U longitudinalnom istraživanju Luisa i sar. (2000) nađeno je da osobe sa nesigurnim stilom afektivne vezanosti češće sebe opisuju kao lošije adaptiranim (Lewis et. al., 2000). Kuper, Šejver i Kolins (1998) zaključili su da su sigurno vezani adolescenti najbolje adaptirani, a anksiozni najslabije (Cooper, Shaver i Collins, 1998). Sigurno afektivno vezani ostvaruju nisku i umjerenu korelaciju sa dimenzijama ostvarenog identiteta (Arseth, et al., 2009). Maturanah i sar. (2004) pokazali su u svojoj studiji da je sigurni obrazac vezanosti u vezi sa uspješnijim prilagođavanjem i lakšim procesom separacije–individuacije (Mattanah et al., 2004). Kapacitet individuacije zavisi od reprezentacije roditelja kao njegujućih i podržavajućih (Levyetal., 1998, prema Lapsley & Edgerton, 2002).

U studiji koja se bavila relacijom afektivne vezanosti, separacijom–individuacijom i uspjehom na studiju Rajs i saradnici pokazali su da i kod mladića i kod djevojaka postoji stabilnost afektivne vezanosti za roditelje. Postoji pozitivna korelacija između sigurne vezanosti i emocionalnog postignuća kao i onog na koledžu (Rice, et.al., 1995). Sigurno afektivno vezani u većem stepenu su nezavisni od roditelja u odnosu na nesigurno vezane adolescente (Josselson, 1988; Mahler et al., 2000; Sroufe & Waters, 1977). Nada Raja i sar. (1992) došli su do rezultata da je sigurni obrazac vezanosti za roditelje snažniji prediktor adaptacije adolescenata u odnosu na vršnjake.

Slično, Oliva i Para (2002) potvrdili su da u uzrastu od 13 do 19 godina afektivna vezanost za roditelje i vršnjake podstiče emocionalnu adaptaciju u srednjoj adolescenciji. Za poznu pak adolescenciju oni su utvrdili da su veze sa vršnjacima značajnije od onih sa roditeljima (Oliva, Parra, 2002). Sigurna afektivna vezanost korelira sa ostvarenim statusom identiteta jer takvi adolescenti slobodno istražuju okolinu iz sigurne baze, formirane rano u interakciji sa značajnim drugim (Marcia, 1988, 1993).

Dosadašnja istraživanja pokazala su da oko 50% adolescenata formira siguran stil afektivne vezanosti (Bartholomew, Horowitz, 1991; Kobak, Sceery, 1988; Mihić i sar., 2007; Stanojević, 2002, 2008).

Kako je polazak na fakultet tranzicioni period, postoje razni faktori koji bi se mogli istražiti, ali s obzirom na to da se tokom studiranja stiču iskustva u interpersonalnim odnosima, istraživači su se često bavili ispitivanjem afektivne vezanosti (Phillips, 2007; Saferstein, Neimeyer, & Hagans, 2005; Lapsley & Edgerton, 2002; Engels, Finkenauer,

Dekovic, & Meeus, W, 2001, Collins & Feeney, 2000; Vivona, 2000). Filips (2007) je u svom istraživanju zaključio da sigurno afektivno vezani ispitanici imaju manji stepen anksioznosti prilikom polaska na fakultet (Phillips, 2007; Engels, Finkenauer, Dekovic, & Meeus, W, 2001). Afektivna vezanost korelira sa akademskim uspjehom i adaptacijom (Aspelmeier & Kerns, 2003; Lapsley & Edgerton, 2002; Larose & Boivin, 1998). Kenny (1987) je smatrao da se adolescenti koji prelaze iz srednje škole na fakultet nalaze u jednoj vrsti strane situacije u okviru koje mijenjaju životnu sredinu, što im daje mogućnost reorganizacije afektivne vezanosti u pravcu vezivanja za vršnjake, profesore, partnere i slično. Kako je polazak na fakultet jedan tranzicioni period, može se uzeti kao analogan „stranoj situaciji” (situaciji sa strancem). Prema teoriji afektivne vezanosti, studenti se nalaze u jednom stresnom procesu regulacije svoga takvog sistema jer su udaljeni od primarnih staratelja, što je slična situacija studiji koju je sprovela Ejnsvort (Ainsworth et al., 1987). Studenti koji su sigurno afektivno vezani osjećaju se bolje kad imaju podršku roditelja tokom stresnog perioda studiranja (Kenny, 1987).

Istraživanja Miusa i saradnika (2005) na uzorku od 2814 holandskih adolescenata uzrasta od 12 do 24 godine pokazala su da roditeljska podrška opada s godinama. Takođe se pokazalo da postoji povezanost između socijalne podrške i emocionalne prilagođenosti u zavisnosti od uzrasta, gdje je uočeno da se smanjuje značaj roditeljske podrške za emocionalno prilagođavanje adolescenata. Kad je u pitanju identitet, rezultati su pokazali da se sa promjenom uzrasta povećavaju obaveze u vezi sa relacionim i socijalnim identitetom, i od toga koliko su razvijene te obaveze zavisiće i emocionalna prilagođenost (Meeus, Jurjen, Maasen, Engels, 2005).

Afektivne vezanosti i za oca i za majku ostvaruju značajnu korelaciju koja se kreće od niske do umjerene sa dimenzijama separacije–individuacije. Negativnu nisku korelaciju ostvaruje afektivna vezanost za majku sa dimenzijom *anksioznost zbog roditeljske kontrole*, negativnu umjerenu ostvaruje sa dimenzijom *negiranje zavisnosti*, dok sa ovom dimenzijom, s druge strane, afektivna vezanost za oca negativno nisko korelira. Afektivne vezanosti i za oca i za majku ostvaruju negativnu nisku korelaciju sa dimenzijom *separaciona anksioznost* (Roring, 2012).

Smojver-Ažić (1998) ispitala je ulogu afektivne vezanosti u procesima separacije–individuacije i stvaranja autonomije kod adolescenata. Kvalitet ostvarene

separacije–individuacije ona je ispitala na osnovu dimenzija *negiranje potrebe za drugima* i *sputanost zbog roditeljske kontrole*, kod kojih je naglašena *težnja za separacijom*, *separacijska anksioznost* i *čežnja za djetinjstvom*, gdje su izraženiji *strah od separacije* i *zdrava nezavisnost* kao pokazatelji ostvarene autonomije. Dimenzija *zdrava nezavisnost* povezana je s pozitivnom prilagođenošću, kao i sa pozitivnim funkcionisanjem porodice. Pretpostavlja se da su ovi pojedinci internalizovali podršku roditelja u autonomnom funkcionisanju (Smojver-Ažić, 1998).

Vukojević Stojiljković (2007) u svom istraživanju dobila je podatke o značaju kvaliteta ranih odnosa s primarnom figurom/figurama vezanosti za aktuelni doživljaj selfa i formiranje važnih interpersonalnih odnosa.

Roditeljska kontrola se pokazala kao najbolji prediktor dimenzija separacije–individuacije, što je potvrdilo pretpostavku da prezaštićujući roditelji sputavaju razvoj autonomije adolescenta, pa je veća vjerovatnoća za formiranje neodgovarajućih oblika separacije. Negativan emocionalni odnos s roditeljima značajan je prediktor dvjema dimenzijama separacije-individuacije – *negiranje potrebe za drugima* i *sputanost zbog kontrole* (Smojver-Ažić, 1998), a takođe je utvrđena i značajna razlika u psihološkoj adaptaciji sigurno i nesigurno afektivno vezanih studenata.

Studenti koji prevaziđu psihološku separaciju bez negativnih emocija prema majci pokazuju veći stručni self-koncept i manje su neodlučni pri izboru karijere (Tokar et al., 2003).

Studenti sa sigurnim obrascem afektivne vezanosti više su zavisni od svojih roditelja, ali osjećaju manju separacionu anksioznost i manju ljutnju u odnosu na one sa nesigurnim obrascem afektivne vezanosti (Rice et al., 1995).

Djevojke su više emocionalno povezane sa oba roditelja u odnosu na mladiće (Frank, Avery & Laman, 1988) i više su emocionalno zavisne od njih (Lapsley, Rice & Shadid, 1989).

Lapsley i sar. (2002) dobili su rezultate prema kojima je konfliktna nezavisnost od majke negativno nisko povezana sa plašljivim i preokupiranim obrascem afektivne vezanosti. Slično je i konfliktna nezavisnost od oca negativno nisko povezana sa plašljivim obrascem afektivne vezanosti. Osobe koje su sigurno i izbjegavajuće afektivno vezane vi-

še su konfliktno nezavisne u odnosu na majku od preokupirano afektivno vezanih ispitanika. Slično tome, osobe koje su sigurno i izbjegavajuće afektivno vezane više su konfliktno nezavisni u odnosu na oca, za razliku od onih sa plašljivim obrascem. Od svih dimenzija separacije–individuacije jedino se *konfliktna nezavisnost* pokazala kao značajna (Lapsley et al., 2002).

Nalazi istraživanja potvrdili su da je siguran stil afektivne vezanosti povezan sa većim stepenom samopoštovanja (Armsden, Greenberg, 1987; Bartholomew, Horowitz, 1991; Bowlby, 2011; Bretherton, 1985; Buhrmester, 1990; Cassidy, 1988; Collins, Read, 1990; Feeney, Noller, 1990; Lapsley et al., 1989; McCormick, Kennedy, 1994; Nada Raja i sar., 1992; Nickerson, Nagle, 2005; Shaver et al., 1996; Smojver-Ažić, 1998; Sroufe, Waters, 1977; Sroufe, 2001; Platts et al., 2002; Vukelić Basarić, 2010).

Vei i saradnici (Wei et al., 2005) smatraju da saznanje o tome kakav je odnos afektivne vezanosti i anksioznosti može pomoći klijentu da razumije sumnje u vezi sa formiranjem relacija sa drugima.

Odnos majka–ćerka značajan je prediktor individuacije djevojčice, kao što je odnos otac–sin značajan prediktor individuacije dječaka (Young-Ju, Shelley, 1997).

Samopoštovanje i separacija–individuacija

Podaci istraživanja pokazali su da su sve dimenzije psihološke separacije–individuacije povezane sa dimenzijama pojma o sebi. Dimenzije psihološke separacije–individuacije *negiranje potrebe za drugima, separaciona anksioznost, sputanost zbog roditeljske kontrole* i *čežnja za djetinjstvom* povezane su sa negativnim aspektima pojma o sebi, dok je zdrava nezavisnost povezana s pozitivnim aspektima tog pojma (Smojver Adžić, 1999). Separacija–individuacija negativno je povezana sa samopoštovanjem (Young-Ju, Shelley, 1997).

Istraživanje koje je radio Aslan (2013) potvrdilo je da je samopoštovanje prediktor nekih dimenzija separacije–individuacije *separacione anksioznosti, sputanosti zbog roditeljske kontrole, fuzije s nastavnikom, negiranje potrebe za drugim, vježbanja ogled-*

anja, odbijanje prihvatanja, dok ono nije prediktor traženja njege, simbioze s partnerom i zdrave separacije.

Disfunkcionalne kognitivne šeme

Roring je ispitivao odnos disfunkcionalnih kognitivnih šema i psihološke separacije–individuacije. Svih pet domena disfunkcionalnih kognitivnih šema značajno je pozitivno povezano sa dimenzijama separacije–individuacije. Korelacija sa separacionom anksioznošću kreće se od niske do visoke. Domen *odvojenost i odbacivanje* ostvaruje značajnu pozitivnu korelaciju sa dimenzijom *anksioznost zbog roditeljske kontrole*, visoku pozitivnu sa dimenzijom *negiranje zavisnosti* i umjerenu sa dimenzijom *separaciona anksioznost*. Domen *oštećenja autonomija i sposobnosti* ostvaruje pozitivnu nisku korelaciju sa dimenzijom *anksioznost zbog roditeljske kontrole*, a umjerenu pozitivnu sa dimenzijama *negiranje zavisnosti* i *separaciona anksioznost*. Domen *narušene granice* ostvaruje nisku pozitivnu korelaciju sa sve tri dimenzije – *anksioznost zbog roditeljske kontrole*, *negiranje zavisnosti* i *separaciona anksioznost*. Domen *usmjerenost na druge* nisko je pozitivno povezana sa dimenzijama *anksioznost zbog roditeljske kontrole* i *negiranje zavisnosti*, a umjereno pozitivno sa dimenzijom *separaciona anksioznost*. Domen *pretjerana kontrola* ostvaruje nisku pozitivnu korelaciju sa dimenzijom *anksioznost zbog roditeljske kontrole*, te umjerenu pozitivnu sa dimenzijama *negiranje zavisnosti* i *separaciona anksioznost* (Roring, 2012).

Rezultati su takođe pokazali da postoji statistički značajna linearna veza između disfunkcionalnih kognitivnih šema i dimenzija separacije–individuacije. Domen *odvojenost i odbacivanje* značajan je prediktor *separacione anksioznosti*, ali nije značajan prediktor *anksioznosti zbog roditeljske kontrole*. Domeni *pretjerana kontrola* i *odvojenost i odbacivanje* značajni su prediktori dimenzije *negiranje zavisnosti*. Studenti koji imaju veću tendenciju da vide sebe u negativnom smislu, posebno u domenu *odvojenosti i odbacivanja*, pokazali su veći stepen *separacione anksioznosti* i *negiranja zavisnosti* (Roring, 2012).

Halvorsen i sar. (2009) u svom istraživanju potvrdili su da se na osnovu disfunkcionalnih kognitivnih šema mogu predvidjeti simptomi depresije.

Prema rezultatima istraživanja, kod djece iz domova za nezbrinute mnogo su više aktivirane disfunkcionalne kognitivne šeme, koje nastaju kao posljedica isključivanja, odbacivanja i nedostatka autonomije u odnosu na djecu koja žive u porodicama (Grković, Zotović, Petrović, 2009).

Rani maladaptivni oblici znatno su više prisutni u grupi ispitanika s nesigurnom afektivnom vezom (Baker & Beech, 2004; Mason, et al., 2005; Mihić, Zotović i Petrović, 2008; Wearden, et al., 2008; Stefanović-Stanojević, Nedeljković, 2012; Hadžić Krnetić, Mirović, Štefanec, 2012, Mirović, Hadžić Krnetić, 2013).

Studenti sa plašljivim obrascem afektivne vezanosti imaju najizraženije sve rane maladaptivne šeme, osim samožrtvovanja, koje je najistaknutije kod okupirano vezanih. Kod odbacujućih pak najizraženija je šema *emocionalna inhibicija*, dok je šema *umreženost/simbioza* najmanje izražena (Mirović, Hadžić Krnetić, 2013).

Istraživanje koje je sprovedeno na studentima Univerziteta u Novom Sadu (Mihić, Zotović i Petrović, 2008) pokazalo je da najviši ukupni skor na disfunkcionalnim kognitivnim šemama postižu ispitanici preokupiranog obrasca afektivne vezanosti, a najniži sigurno afektivno vezani. Slično istraživanje rađeno je na uzorku studenata Filozofskog fakulteta u Nišu, gdje se pokazalo da se grupe ispitanika koje su formirane prema obrascima afektivne vezanosti znatno razlikuju u izraženosti ranih maladaptivnih kognitivnih šema. Disfunkcionalne kognitivne šeme zastupljene su kod nesigurno afektivno vezanih ispitanika, dok su one najzastupljenije kod grupe koja pripada dezorganizovanom obrascu afektivne vezanosti. Dosadašnja istraživanja rađena na kliničkom uzorku pokazala su da su kod dezorganizovanog obrasca afektivne vezanosti najzastupljenije disfunkcionalne kognitivne šeme.

Istraživači su konceptualizovali iskustva sa kojima se susreću studenti tokom studija kao jednog stresnog perioda u životu, kao i da taj prelazni period rezultira brojnim maladaptivnim oblicima ponašanja kao što su nostalgija i socijalna anksioznost, anksioznosti i odsutnosti (Schroevers, Kraaij, & Garneski, 2007; Urani, Miller, Johnson, & Petzel, 2003; Fisher & Hood, 1987).

Negativne self-šeme u vezi su sa depresijom i anksioznim poremećajima (Muris, 2006) i razlikuju se u okviru obrazaca afektivne vezanosti (Wearden et al., 2008).

ispitivan je njihov medijacioni efekat između afektivne vezanosti i emocionalnih problema. Pokazalo se da postoji djelimični medijacioni efekat. Domen *odvojenost/odbacivanje* medijator je između nesigurnih stilova afektivne vezanosti i emocionalnih problema (Roelofs et al., 2013). Roelofs i sar. (2011) ispitivali su vezu između partnerske afektivne vezanosti za roditelje i vršnjake, maladaptivnih kognitivnih šema i simptoma depresije. Kao i u prethodnoj studiji, pokazalo se da domen *odvojenost/odbacivanje* ima medijacioni efekat, a u okviru ovog domena posebno šeme *socijalna izolacija* i *nepovjerenje/zlostavljanje*. *Žrtvovanje* se takođe pokazalo kao medijator. Rezultati obiju studija pokazali su da šeme koje se odnose na uvjerenje o odbačenosti i odvojenosti imaju medijatorski efekat između nesigurne afektivne vezanosti i psihopatologije, što znači da se na osnovu ovog domena može objasniti ta veza.

Kar i Francis ispitivali su medijacionu ulogu disfunkcionalnih kognitivnih šema kao vezu između iskustva iz djetinjstva i simptoma anksiozno izbjegavajućeg poremećaja ličnosti. U studiji je učestvovalo 178 nekliničkih ispitanika. *Analiza puta* pokazala je da šeme *podređivanje*, *napuštanje* i *emocionalna inhibicija* ostvaruju potpuni medijacioni efekat u vezi između retrospektivnih izjava o iskustvu iz djetinjstva i simptoma anksiozno izbjegavajućeg poremećaja ličnosti (Carr & Francis, 2010).

Sličan rezultat koji se odnosi na medijacioni efekat disfunkcionalnih kognitivnih šema između afektivne vezanosti i psihopatologije dobili su Bosmans i sar. Prema njima, domen *isključenost/odbacivanje* ima puni medijatorski efekat između dimenzije *anksioznosti vezane za bliske relacije* i psihopatologije, dok domen *isključivanje/odbacivanje* ostvaruje djelimični medijatorski efekat između dimenzije *izbjegavanje vezano za bliske relacije* i psihopatologije (Bosmans, Breat, and Vlierberghe, 2010).

Kad je riječ o ispitivanju disfunkcionalnih kognitivnih šema kao medijatora, Tim je u svom istraživanju ispitivao medijatorski efekat disfunkcionalnih kognitivnih šema između roditeljske kontrole i niskog stepena majčine brige, pa je zaključio da taj efekat ostvaruju šeme iz domena *napuštanje/odbacivanje*, ovo isto važi i za one iz domena *narušene granice*, dok one iz domena *napuštanje/odbacivanje* posreduju između roditeljskog odbacivanja i slabe emocionalne majčine topline (Thimm, 2010).

Istraživanje rađeno u Srbiji pokazalo je da su kod djece iz bombardovanih gradova značajno zastupljenije sljedeće šeme: *grandioznost, inhibicija, ranjivost, nepoverenje i zloupotreba* i *odanost* (Končar i sar. 2006).

Sigurni stil porodične afektivne vezanosti i adekvatna separacija–individuacija povezani su sa boljim uspjehom u studiranju (Mattanah et al 2004).

Disfunkcionalna uvjerenja pokazala su puni medijacioni efekat između anksiozne dimenzije afektivne vezanosti za majku i depresivnih simptoma (Kamkar, Doyle, Markiewicz, 2012).

Distribucija obrazaca afektivne vezanosti i disfunkcionalnih kognitivnih šema

Na uzorku studenata iz Banje Luke, Zagreba i Beograda pokazalo se da su disfunkcionalne kognitivne šeme vrlo nisko ili nisko izražene, što je i očekivano s obzirom na to da se govori o studentskoj populaciji, a ne o kliničkom uzorku. Najmanje je izražena disfunkcionalna kognitivna šema *defektnost* (AS=6.67), a najviše *nepopustljivi standardi* (AS=13.80) (Hadžić Krnetić, Mirović, Štefanec, 2012). Istraživanje koje su provele Stefanović-Stanojević i Nedeljković (2013) na uzorku studenata iz Niša pokazalo je da su najizraženije šeme *žrtvovanje* (A=14.49) i *napopustljivi standardi* (A=14.22)

Napuštanje, nepovjerenje/zloupotreba i *samožrtvovanje* izraženije su kod studenata iz Banje Luke, a *neuspjeh* i *nedostatak samokontrole* kod studenata iz Zagreba. Izraženije disfunkcionalne kognitivne šeme javljaju se kod studenata preokupiranog i plašljivog obrasca iz Beograda, odbacujućeg i okupiranog iz Zagreba, te odbacujućeg i plašljivog iz Banje Luke (Hadžić Krnetić, Mirović, Štefanec, 2012).

Rezultate koje su dobili Mirović i Hadžić Krnetić (2013) pokazuju da su rane maladaptivne šeme nisko ili umjereno nisko izražene na cijelom uzorku.

Disfunkcionalne kognitivne šeme se mogu uzeti kao okvir za razumijevanje psihopatologije kod mladih (Vlierberghe et al., 2010).

U istraživanju koje je rađeno kod studenata iz Beograda, Banjaluke i Zagreba pokazalo se da je najmanje izražena šema *defektnost* (AS=6.67), a najviše *nepopustljivi standardi* (AS=13.80) (Hadžić Krnetić, Mirović, Štefanec, 2012).

Kad je riječ o distribuciji obrazaca afektivne vezanosti, istraživanja su pokazala da je više od 50% ispitanika u kategoriji sigurno afektivno vezanih (Kobak, Sceery, 1988; Bartholomew, Horowitz, 1991; Fox, Kimmerly, Schafer 1991; Mihić, 2007; Mihić i sar., 2008; Stanojević, 2002, 2004, 2008; Vukelić Basarić, 2010; Al-Yagon, 2011, Mihić, 2012; Van Ijzendoom & Kroonenberg, 1988, Van Ijzendoom et al., 1992, Mirović, Hadžić Krnetić, 2013).

U istraživanju Stefanović-Stanojević (2002) dobijena je distribucija obrazaca partnerske afektivne vezanosti, i to: 53,3% ispitanika/ca ima siguran obrazac, preokupiran 24,4%, izbegavajući 18,3%, a plašljivi 5%.

Rezultati distribucije obrazaca afektivne vezanosti koje su dobili Mirović i Hadžić Krnetić (2013) pokazuju da je najzastupljeniji siguran obrazac (75%), slijede odbacujući (13%), preokupirani (9%) i plašljivi (3%).

Istraživanje koje je sproveda Vukelić Basarić (2010) pokazalo je da 58.96% ispitanika iskazuje siguran stil afektivne vezanosti (rezultat je dobijen sažimanjem sigurno vezanih za sve tri figure). Ispitanici izražavaju najsigurniju vezu sa majkom (69.3%), zatim sa najboljim prijateljem (55.5%) i ocem (52.1%). Sažimanjem tri vrste nesigurnog stila afektivne vezanosti (izbegavajućeg, preokupiranog i bojažljivog) dobija se podatak da je više nesigurno vezanih za oca (39.5%) i za prijatelja (39.6%), dok je za majku najmanje nesigurno vezanih (25.3%) ispitanika.

Distribucija obrazaca afektivne vezanosti ukazuje na najzastupljeniju sigurnu vezanost sa 75% studenata, slijede odbacujuća sa 13%, okupirana sa 9% i plašljiva 3%. Distribucija obrazaca afektivne vezanosti razlikuje se kod studenata iz različitih univerzitetskih gradova – odbacujući obrazac zastupljeniji je kod studenata iz Zagreba (19%) i Banje Luke (15%), dok je kod studenata iz Beograda zastupljeniji preokupirani (25%) i plašljivi obrazac afektivne vezanost (7%) (Hadžić Krnetić, Mirović, Štefanec, 2012).

U istraživanju Mihić, Zotović, Petrović (2007) zabilježena je sljedeća raspodjela obrazaca afektivne vezanosti: 62% ispitanika/ca imalo je siguran tip afektivne vezanosti, 15,1% izbegavajući, 16,5% preokupirani i 6,5% bojažljivi.

Prema istraživanju Mihić i sar. (2008), najviše ispitanika spada u grupu sigurno afektivno vezanih – 79,7%, preokupiranih je 11,5, izbjegavajućih 8,3 i 0,5 plašljivih, koji zbog malog procenta nisu uključeni u naredne procjene.

Stefanović-Stanojević i Nedeljković (2012) pronašli su da je najveći procenat studenata koji su sigurno afektivno vezani 52,1%, izbjegavajućih je 20,7%, preokupiranih 14,8% i dezorganizovanih 12,4%.

Al-Yagon (2011) je u svom istraživanju potvrdio postojanje četiri obrasca afektivne vezanosti, zaključivši da je najviše ispitanika sigurno afektivno vezano za majku 72%, a 61% sigurno afektivno vezano sa ocem.

Pol i separacija–individuacija

Kad su u pitanju istraživanja odnosa pola i psihološke separacije–individuacije, pokazalo se da postoji negativna korelacija sa njenim pojedinim subskalama. Lopez i Lapsli uočili su kod mladića negativnu korelaciju sa konfliktnom nezavisnošću (Lopez, 1986; Lapsley, 1989).

Roringovo istraživanje (2012) pokazalo je da između mladića i djevojaka ne postoje razlike u odnosu na dimenzije separacije–individuacije. On je koristio tri dimenzije: *negiranje zavisnosti, anksioznost zbog roditeljske kontrole i separaciona anksioznost*.

Rajs je pak pronašao da postoje razlike između mladića i djevojaka u pogledu separacije–individuacije (Rice, 1990). Slične rezultate dobili su Allen i Stoltenberg (1995).

Rezultati istraživanja pokazali su da postoje statistički značajne razlike između mladića i djevojaka u pogledu individuacije i podržali pretpostavku o postojanju različite dinamike u razvoju autonomije i različitog selfa kod žena i kod muškaraca (e.g. Gilligan 1982, Quintana and Kerr 1993, Allen and Stoltenberg 1995, Frey et al. 2006), gdje su žene pokazale viši stepen uspješne individuacije u odnosu sa roditeljima, dok su muškarci senzitivniji, osjetljiviji na percepciju blizine i bliskosti kao nametljivosti, što je u skladu sa odnosom u zapadnom društvu, u kom oni smatraju da je prioritet nezavisnosti iznad intimnosti (Saraiva, Matos, 2012).

Gilligan (1982) je pretpostavio da žene i muškarci, gradeći različite socijalne odnose, prolaze kroz drukčije procese razvoja ličnog identiteta i dolaženja do maturacije. Nekoliko studija podržalo je ove tvrdnje, ali mnoge druge nisu uvidjele razliku između

muškog i ženskog pola u odnosu na većinu dimenzija separacije–individuacije (Mattanah et al. 2004, Kruse and Walper 2008).

Giligan (1993) je smatrao da djevojke preferiraju odnos u koji je uključena vezanost, dok mladići preferiraju veze u kojima je više uključen proces separacije. Iz tog razloga teorija afektivne vezanosti bolje opisuje relacije studentkinja sa svojim roditeljima. Alen i Stoltenber (1995) pronašli su da je djevojkama u odnosu na mladiće važnije da tokom studiranja održe vezu sa roditeljima, ali literatura je tu podijeljena jer mnogi nalazi istraživanja pokazali su da takve razlike ne postoje.

U poređenju sa mladićima samovrednovanje kod djevojaka više zavisi od vrednovanja značajnih drugih (Hoelter, 1984). Samovrednovanje kod djevojaka više zavisi od vrednovanja prijateljica, a kod mladića od vrednovanja roditelja.

Godine studija i separacija–individuacija

Istraživanja u kojima su ispitivani odnosi godine studija i separacije–individuacije pokazala su da postoje razlike između bruceša i starijih godina u odnosu na dimenzije *konfliktna nezavisnost, nezavisnost u odnosu na porodično okruženje* – stariji postižu više skorove na svim dimenzijama koji se odnose na separaciju–individuaciju (bolje su prilagođeni i više nezavisni u odnosu sa roditeljima), što je u skladu sa prethodnim istraživanjima koja su ispitivala studente (Rice et al., 1995; Lapsley et al., 1989).

Uzrast nije statistički značajno povezan sa dimenzijama separacije–individuacije, a uzorak je obuhvatio uzrast od 12 do 24 godine (Roring, 2012).

Istraživanje koje je rađeno na uzorku od 463 Portugalca uzrasta od 18 do 30 godina, većinom studenata, pokazalo je da postoje razlike u stepenu postignute autonomije u odnosu na godine, pol i vezu sa roditeljskom figurom (Saraiva, Matos, 2012).

Adolescenti podijeljeni u tri grupe prema uzrastu na rane srednje i kasne pokazali su razlike u stepenu postignute individuacije (Lepušček, Gril, 2010).

Studenti sa većim stepenom nezavisnosti više su posvećeni studiranju, prilagođeniji su i osjećaju manji psihološki stres (Kalsner & Pistole, 2003). Kapacitet za autonomiju veći je u kasnoj nego u srednjoj i ranoj adolescenciji (Collins et al., 1997; Mazor & Enright, 1988; Smollar & Youniss, 1989; White et al., 1983; Wintre et al., 1995).

4. EMPIRIJSKI DIO

4.1. Problem istraživanja

Problem istraživanja predstavlja ispitivanje relacija između ranog iskustva i psihološke separacije–individuacije adolescenata. Kao faktori koji se odnose na rano iskustvo adolescenata ispitivani su: obrasci afektivne vezanosti, rane disfunkcionalne kognitivne šeme i samopoštovanje.

Psihološka separacija–individuacija definiše se kao proces oslobađanja od zavisnosti od roditelja i stvaranja osjećaja vlastitog identiteta. Rani teoretičari separaciju smatraju preduslovom uspješne adaptacije u adolescenciji. Psihološka separacija odnosi se na izgradnju autonomije, što povlači negiranje jednostranog autoriteta i oslobađanje od zavisnosti. Proces individuacije podrazumijeva istovremeno separaciju od roditelja, ali i potrebu za njihovom konstantnom podrškom.

Adolescenti već u preadolescenciji počinju tražiti lične ideale izvan porodice, a poslije i osobe prema kojima će usmjeriti ljubav. U ovom periodu dolazi do emocionalnog odvajanja od roditelja i do diferencijacije svojih od njihovih sudova i ponašanja. Blos je predlagao da adolescenciju u cjelini shvatimo kao drugi proces individuacije, pošto je prvi završen u trećoj godini života postizanjem konstantnosti objekta (Blos, 1979). Oba procesa (separacija i individuacija) imaju bitnu ulogu u razvoju ličnosti.

Adolescent ima potrebu da se oslobodi roditelja, ali istovremeno želi da ostane sa njima u vezi i u upravo u odnosu roditelj–dijete leže dvije promjene:

- a) prelazak sa jednostranog autoriteta roditelja na situaciju u kojoj se i pored postojanja autoriteta odvija saradnja sa njima, što stvara mogućnost za razvoj nezavisnih akcija kao i za izgradnju selfa nezavisnog od roditeljskih uticaja;
- b) promjena kvaliteta percepcije roditelja koji se ne posmatra više kao figura nego kao ličnost, omogućuje međusobno poštovanje ličnosti (Kapor-Stanulović, 2007).

Adolescent se bori protiv simbioze tako što sve više vremena provodi odvojeno od roditelja, a o svom životu obavještava ih onoliko koliko želi, čime obezbjeđuje osamostaljivanje i držanje distance od njih koliko sam odredi.

Afektivna vezanost predstavlja poseban sistem ponašanja koji podrazumijeva traženje i održavanje blizine sa drugom jedinkom. Prema teoriji afektivne vezanosti, potreba i sklonost ka uspostavljanju intimnih veza komponenta je ljudske prirode koja je prisutna kako kod novorođenčeta tako i kod odraslih i starih (Bolbi, 2011).

U okviru teorije afektivne vezanosti posebno mjesto zauzima odnos sa njenom figurom, koji ne podrazumijeva samo odnos bliskosti, već i poseban odnos sa osobom kojoj se dijete obraća radi zaštite i podrške (Mikulincer & Shaver, 2007). Potpuna teorija afektivnog vezivanja sadrži i dio koji govori o unutrašnjim radnim modelima. Zahvaljujući reprezentaciji drugog, procesom internalizacije stvaraju se unutrašnji radni modeli onoga što se zbiva tokom uspostavljanja i održavanja vezanosti. Ti modeli se sastoje od tri osnovne komponente: model druge osobe, model sebe i model odnosa. Unutrašnji radni model određuje način na koji će se dijete adaptirati na druge ljude i prilagoditi svoje ponašanje kako bi dobilo ono što mu je potrebno za rast i razvoj – pažnju, ljubav i sigurnost (Stefanović-Stanojević, 2006).

Šema se u psihologiji uobičajeno veže za Pijažea, koji ih je detaljno opisao u okviru različitih stadijuma dječjeg kognitivnog razvoja. Unutar kognitivne psihologije šema se može objasniti kao apstraktni kognitivni plan koji vodi do interpretacije informacija i rješavanja problema (Young et al, 2003).

Traumatska iskustva u ranom djetinjstvu, kao i negativni spoljašnji uticaji, povezani su sa razvojem disfunkcionalnih kognitivnih šema (Young et al, 2003). Aktivaciju kognitivnih šema prouzrokuju situacije slične onima koje su preživljene u djetinjstvu.

Maladaptivne šeme se raspoređuju u tri domena:

- *Diskonekcija* u okviru koje su: *emocionalna deprivacija, napuštanje, nepovjerenje/zloupotreba, socijalna izolacija/otuđenost, defektnost;*
- *Oštećenje autonomije* kojoj pripadaju šeme: *neuspjeh, zavisnost/nekompetentnost, vulnerabilnost na povredu, umreženost/simbioza, subjugacija/podređivanje, žrtvovanje, emocionalna inhibiranost;*
- *Oštećenje granica* obuhvata šeme: *nepopustljivi standardi, grandioznost, nedovoljna samokontrola* (Young et al., 2003).

Kupersmit (Coopersmith, 1967) definiše samopoštovanje kao mogućnost pojedinca da vrednuje svoje sposobnosti i uvidi svoju uspješnost, važnost i vrijednost. Prema Kernisu (2003), samopoštovanje je važan psihološki konstrukt jer predstavlja glavnu komponentu svakodnevnog iskustva pojedinca i odnosi se na način na koji ljudi doživljavaju sebe, a to se odražava i na odnose sa drugima.

Na jednom kraju dimenzije je nisko samopoštovanje, koje korelira sa raznim poremećajima kao što su depresija, anksioznost, problemi sa učenjem i slično, na sredini kontinuuma je nivo samopoštovanja koji je u vezi sa nekim uobičajenim životnim problemima kao što su problemi u vezi sa drugima, odnos prema neuspjehu i gubicima, dok je na drugom kraju pozitivno samopoštovanje, koje je u vezi sa dobrim mentalnim zdravljem, uspjehom, efikasnošću i uopšte kvalitetnim životom (Mruk, 2006).

Osobe visokog samopoštovanja uvjerenе su da imaju pravo da budu srećne i da zaslužuju uspjeh, prijateljstvo, ljubav i ispunjenost, što su aspekti osjećaja vlastite vrijednosti, dok, s druge strane, osobe niskog samopoštovanja ne vjeruju da zaslužuju ljubav i poštovanje drugih i osjećaju da su predodređeni da budu nesrećni, zbog čega su u stalnom strahu da izraze mišljenje, želje i potrebe (Miljković, Rijavec, 2013).

Šema unutrašnjih radnih modela, prema teoriji afektivne vezanosti, kao i model ranih kognitivnih šema i samopoštovanja formiraju se u ranom periodu života i uglavnom su zasnovani na obrascima interakcije između djeteta i majke, ili neke druge figure za koju je ono afektivno vezano.

Rano formirani modeli afektivne vezanosti stabilni su i otporni na promjene, te utiču na oblikovanje svih naših odraslih relacija (Stefanović-Stanojević, 2004). Sigurno vezani adolescenti spremniji su za psihološku separaciju od roditelja, a samim tim i za individuaciju, jer djeca koja nose osjećaj bazične sigurnosti mogu da se upuste u relacije sa drugima bez straha od gubitka sebe. Istraživanja su pokazala da su i vezanost i separacija važni za adaptivno funkcionisanje, te da postoji povezanost sigurnog stila vezanosti sa uspješnom adaptacijom (Vukelić, 2006).

Veza između ranih disfunkcionalnih kognitivnih šema i psihološke separacije–individuacije može se pratiti analizom odnosa njihovih pojedinih kategorija. Nedostatak autonomije, kao kategorije ranih disfunkcionalnih kognitivnih šema, odnosi se na nesposobnost osobe da se odvoji od svoje porodice i da funkcionira nezavisno. Osobe

koje imaju šeme u ovoj kategoriji nisu u mogućnosti da funkcionišu nezavisno zbog očekivanja od sebe i drugih, nisu sposobne ostvariti identitet za čije je formiranje neophodna autonomija. *Neuspjeh, zavisnost/nekompetentnost, umreženost/simbioza, emocionalna inhibiranost* kognitivne su šeme koje se odnose na kategoriju nedostatka autonomije koja je u direktnoj vezi sa problemom psihološke separacije.

Prema Jangu, disfunkcionalne kognitivne šeme nastaju kao efekat produženih, trajnih obrazaca u relaciji sa primarnim starateljima (Young et al., 2003). Slično teoriji afektivnog vezivanja, Jang smatra da rana iskustva koja pružaju osjećaj sigurnosti čine bazu za razvoj adekvatnih relacija u odraslom dobu. Funkcionalne kognitivne šeme razvijaju se kod onih adolescenata koji su sigurno afektivno vezani. Samim tim oni su u vezi sa zdravom nezavisnošću kao dimenzijom separacije–individuacije. Ako su funkcionalne, šeme pružaju mogućnost adaptacije na okruženje u okviru koga su i stvorene.

S obzirom na to da je područje Bosne i Hercegovine bilo zahvaćeno ratom i da su roditelji adolescenata imali traumatska iskustva, moguće je da je to imalo efekata na roditeljsku senzitivnost u smislu smanjivanja kapaciteta da se zadovolje potrebe djeteta, što je moglo dovesti do formiranja ranih disfunkcionalnih kognitivnih šema.

Posmatranjem puta razvoja samopoštovanja može se zaključiti da je viši nivo samopoštovanja karakterističan za adolescente koji imaju osjećaj bazične sigurnosti, pa oni mogu nesmetano ući u psihološku separaciju. Nizak nivo samopoštovanja stvara kod osobe osjećaj da nije voljena, vrijedna i adekvatna.

4.2. Cilj istraživanja

U skladu sa postavljenim problemom istraživanja, osnovni cilj istraživanja bio bi da se ispita odnos ranog iskustva i psihološke separacije–individuacije adolescenata. S obzirom na to da će rano iskustvo biti ispitano na osnovu afektivne vezanosti ranih disfunkcionalnih šema i samopoštovanja, koji se stvaraju u najranijem periodu života i procesom internalizacije prenose se na naredne razvojne faze, postavljeni su sljedeći ciljevi istraživanja:

1. utvrđivanje kategorija i distribucije obrazaca afektivne vezanosti, i

2. ispitivanje učešća i značaja prediktora u predikciji psihološke separacije–individuacije adolescenata, te provjera medijatorske uloge samopoštovanja i disfunkcionalnih kognitivnih šema; u okviru ovoga podciljevi su da se:
 - 2.1 ispita učešće i značaj afektivne vezanosti u predikciji dimenzija psihološke separacije–individuacije,
 - 2.2 ispita učešće i značaj samopoštovanja u predikciji dimenzija psihološke separacije–individuacije,
 - 2.3 ispita učešće i značaj disfunkcionalnih kognitivnih šema u predikciji dimenzija psihološke separacije–individuacije,
 - 2.3.1 ispita učešće i značaj domena disfunkcionalnih kognitivnih šema u predikciji dimenzija psihološke separacije–individuacije;
3. ispitivanje relacija sociodemografskih karakteristika i sekundarne psihološke separacije–individuacije adolescenata; u okviru ovog podciljevi su da se:
 - 3.1 ispitaju polne razlike u pogledu sekundarne psihološke separacije–individuacije kod adolescenata,
 - 3.2 ispitaju uzrasne razlike u pogledu sekundarne psihološke separacije–individuacije kod adolescenata.

4.3. Hipoteze istraživanja

H1 Očekuje se da će biti potvrđeno postojanje četiri obrasca afektivne vezanosti;

Dosadašnja istraživanja afektivne vezanosti nisu dosljedno potvrdila postojanje njena četiri obrasca. Sa ciljem provjere hipoteze, da li će na ispitanom uzorku biti potvrđeno postojanje četiri obrasca afektivne vezanosti, krenuli smo od teorijske pretpostavke o postojanju četvorokategorijalnog modela afektivne vezanosti, kao i od istraživanja koja su na osnovu nehijerarhijske metode klaster analize (K-means cluster) dobila četiri obrasca afektivne vezanosti (Adamović, 2012; Al-Yagon, 2011).

Kad je riječ o distribuciji obrazaca afektivne vezanosti, očekujemo da će više od 50% ispitanika biti u kategoriji sigurno afektivno vezanih, što je u skladu sa nalazima prethodnih istraživanja (Kobak, Sceery, 1988; Bartholomew, Horowitz, 1991; Fox, Kimmerly, Schafer 1991; Mihić i sar., 2008; Stefanović-Stanojević, 2002, 2004, 2008; Vukelić Basarić, 2010; Al-Yagon, 2011, Mihić, 2012).

H2 Očekuje se da će:

a) afektivna vezanost biti prediktor dimenzija psihološke separacije–individuacije;

Za ovu hipotezu oslonili smo se na teorijsko uporište, kao i na nalaze istraživanja. Negativan emocionalni odnos s roditeljima značajan je prediktor dimenzija separacije–individuacije *negiranje potrebe za drugima* i *sputanost zbog kontrole* (Smojver-Ažić, 1998). Nada Raja i sar. (1992) zaključuju da je sigurnost veze sa roditeljima snažniji prediktor adaptacije adolescenata u odnosu na vršnjake. Slično, Oliva i Parra (2002) potvrdili su da, na uzrastu od 13 do 19 godina, afektivna vezanost za roditelje i vršnjake podstiče emocionalnu adaptaciju u srednjoj adolescenciji. Afektivne vezanosti za oca i za majku ostvaruju značajnu negativnu predikciju dimenzije *anksioznost zbog roditeljske kontrole*, kao i dimenzija *negiranje zavisnosti* i separaciona anksioznost. Studenti koji više imaju nesigurne obrasce afektivne vezanosti više osjećaju separacionu anksioznost, negiraju zavisnost u vezama i više su anksiozni u vezi sa kontrolom u odnosima (Roring, 2012).

b) samopoštovanje biti prediktor svih dimenzija psihološke separacije–individuacije;

Istraživanje koje je radio Aslan (2013) potvrdilo je da je samopoštovanje prediktor dimenzija separacije–individuacije – *separacione anksioznosti, sputanosti zbog roditeljske kontrole, fuzije s nastavnikom, negiranja potrebe za drugim, vježbanja ogledanja, odbijanja prihvatnja*, te da nije prediktor *traženja njege, simbioze s partnerom* i *zdrave separacije*.

c) disfunkcionalne kognitivne šeme biti prediktori svih dimenzija sekundarne psihološke separacije–individuacije adolescenata.

Ovu pretpostavku formirali smo na osnovu teorijskog uporišta i nalaza istraživanja. Roring (2012) je utvrdio da domen *odvojenost i odbacivanje* predstavlja značajan prediktor *separacione anksioznosti*, ali nije značajan prediktor *anksioznosti zbog roditeljske kontrole*. Domen *pretjerana kontrola i odvojenost i odbacivanje* značajni su prediktori dimenzije *negiranje zavisnosti*. Studenti koji imaju veću tendenciju da vide sebe u negativnom smislu, posebno u domenu *odvojenosti i odbacivanja*, pokazali su veći stepen *separacione anksioznosti i negiranja zavisnosti*.

H3 Očekuje se da će se:

a) pokazati razlike između mladića i djevojaka u pogledu dimenzija psihološke separacije–individuacije;

Istraživanja su pokazala da djevojke u odnosu na mladiće pokazuju nešto viši stepen separacione anksioznosti, ali i zdrav oblik separacije, a kod mladića je izraženije negiranje potrebe za drugima (Smojver-Ažić, 1998). Kad je riječ o istraživanju odnosa pola i psihološke separacije–individuacije, pokazalo se da postoji negativna korelacija sa njenim pojedinim subskalama (kod djevojaka je pronađena negativna korelacija sa *konfliktnom nezavisnošću*) (Rice, 1990).

Rezultati istraživanja pokazali su da postoje statistički značajane razlike između mladića i djevojaka u pogledu individuacije i podržale pretpostavku o postojanju različite dinamike u razvoju autonomije i različitog selfa kod žena i kod muškaraca (e.g. Gilligan 1982, Quintana and Kerr, 1993, Allen and Stoltenberg 1995, Frey et al. 2006). Žene su pokazale veći stepen uspješne individuacije u odnosu sa roditeljima, dok su muškarci više osjetljivi na percepciju blizine i bliskosti kao nametljivosti, što je u skladu sa odnosom u zapadnom društvu, u kom oni smatraju da nezavisnost ima prioritet nad intimnošću (Saraiva, Matos, 2012).

Giligan (1982) je pretpostavila da žene i muškarci, prolazeći kroz različit proces razvoja ličnog identiteta i dolaska do maturacije, grade drukčije socijalne odnose.

Nekoliko studija potvrdilo je ove tvrdnje, ali mnoge druge nisu uvidjele razliku između muškog i ženskog pola u odnosu na većinu dimenzija separacije–individuacije (Mattanah et al. 2004, Kruse and Walper 2008). Giligan (1993) smatra da djevojke preferiraju odnos u koji je uključena vezanost, dok mladići više vole veze u koje je više uključen proces separacije (Gilligan, 1993). Alen i Stoltenber (1995) došli su do podataka da je djevojkama u odnosu na mladiće važnije da održe vezu sa roditeljima tokom studiranja, ali literatura je o tome podijeljena jer su mnogi nalazi istraživanja pokazali da ne postoje razlike između mladića i djevojaka kad je riječ o afektivnoj vezanosti.

Samovrednovanje djevojaka u odnosu na mladiće više zavisi od vrednovanja značajnih drugih (Hoelter, 1984), odnosno, samovrednovanje djevojaka više zavisi od vrednovanja prijatelja, a kod mladića više zavisi od vrednovanja roditelja.

b) pokazati razlike u pogledu dimenzija psihološke separacije–individuacije s obzirom na uzrast.

Prepostavka je da će se pokazati razlike u pogledu uzrasnih kategorija jer proces formiranja identiteta ima nejednak intenzitet u preadolescenciji, ranoj te kasnoj adolescenciji. S obzirom na to da su uzorkom obuhvaćeni i studenti, prepostavka je da će se pokazati razlike u procesu individuacije zbog problema separacione anksioznosti, što su potvrdila i prethodna istraživanja. Uporište za ovu hipotezu pronašli smo i u srodnim istraživanjima. Istraživanja koja su se bavila ispitivanjem odnosa godine studija i separacije–individuacije pokazala su da postoje razlike između bruceša i starijih godina u odnosu na dimenzije separacije–individuacije *konfliktna nezavisnost, nezavisnost u odnosu na porodično okruženje* u tom smislu da stariji postižu veće skorove na svim dimenzijama koje se odnose na separaciju–individuaciju, odnosno bolje su prilagođeni i više su nezavisni u odnosu sa roditeljima, što je u skladu sa prethodnim istraživanjima (Rice et al., 1995; Lapsley et al., 1989). Adolescenti podijeljeni u tri grupe uzrasne na rane, srednje i kasne pokazali su razlike u stepenu postignute individuacije (Lepušček, Gril, 2010). Veći je kapacitet za autonomiju u kasnoj nego u srednjoj i ranoj adolescenciji (Collins et al., 1997; Mazor & Enright, 1988; Smollar & Youniss, 1989; White et al., 1983; Wintre et al., 1995).

4.4. Operacionalizacija varijabli

Zavisne varijable:

- **Separacija–individuacija** operacionalizovana putem SITA (Separation-Individuation Test of Adolescence) upitnika za procjenu separacije–individuacije za adolescente da mjeri dimenzije: *negiranje potrebe za drugim, separacionu anksioznosti, sputanost zbog roditeljske kontrole, čežnju za djetinjstvom i zdravu nezavisnost* (Levine, Green I Millon, 1986, adaptacija Smojver-Adžić, 1998).

Nezavisne varijable

-**Afektivna vezanost** operacionalizovana putem UPIPAV-R (Hanak, 2004) da mjeri: *nerazriješenu porodičnu traumatizaciju, strah od gubitka spoljašnje baze sigurnosti, negativan radni model drugih, kapacitet za mentalizaciju, negativan radni model selfa, korišćenje spoljašnje baze sigurnosti i slabu regulaciju bijesa;*

Na osnovu skala koje su operacionalizovane pomoću UPIPAV-R klaster analizom su operacionalizovani obrasci afektivne vezanosti: sigurni, izbegavajući, plašljivi, preokupirani.

-**Rane disfunkcionalne kognitivne šeme** operacionalizovane putem SCP1 upitnika namijenjenog za procjenu 15 disfunkcionalnih kognitivnih šema iz 3 domena: *emocionalnu deprivaciju, osjećaj napuštenosti, nepovjerenje i zloupotrebu, socijalnu izolaciju, neadekvatnost i sram, nesposobnost, zavisnost i nekompetentnost, vulnerabilnost/ranjivost, simbiozu, grandioznost, nedovoljnu samokontrolu, potčinjavanje, žrtvovanje, emocionalnu inhibiciju i nedostižne standarde* prema modelu Janga (Young, Braun , 1990, Young et al., 2003);

-**Samopoštovanje** operacionalizovano putem RSE (Rosenberg Self Esteem Scale) skale za merenje samopoštovanja (Rosenberg, 1965).

Kontrolne varijable su: pol i uzrast.

4.5. Instrumenti korišteni u istraživanju

- **Upitnik o sociodemografskim karakteristikama** – konstruisan je za potrebe istraživanja, a sadrži pitanja koja se odnose na različite sociodemografske karakteristike: pol, uzrast, uspjeh u školi ili na fakultetu, razred ili godinu studija, godine oca i majke, mjesto stanovanja, materijalne prilike i školsku spremu roditelja.
- **Test za procjenu separacije–individuacije za adolescente** (SITA Separation-Individuation test of Adolescence, Levine, Green i Millon, 1986, adaptacija Smojver-Ažić, 1998). Primijenjena je verzija Upitnika separacije–individuacije za adolescente koja je najvećim dijelom rezultat adaptacije upitnika SITA (*Separation-Individuation test of Adolescence*, Levine, Green i Millon, 1986.). Originalna verzija upitnika sadrži 103 ajtema koji opisuju odnos s važnim osobama: roditeljima, prijateljima i nastavnicima. Nakon provjere instrumenta koji je adaptirala Smojver-Ažić (1998), izdvojeno je identičnih pet faktora, a nisu uključene dimenzije *samouključenosti* i *traženja jako bliskih odnosa* koji se nalaze u originalnoj verziji upitnika. Nakon adaptacije Smojver-Ažić (1998) Test SITA sastojao se od 45 ajtema, dok je poslije provjere u ovom istraživanju instrument imao 43 ajtema jer su dva izbačena zbog loših metrijskih karakteristika. Levin i saradnici (1986) konstruisali su Test separacije–individuacije u adolescenciji kao pokušaj ispitivanja teorijskih postavki Malerove i Blosa. U skladu sa stadijumima separacije–individuacije u ranom djetinjstvu, oni izdvajaju nekoliko dimenzija koje predstavljaju moguća rješenja samog procesa u adolescenciji: *negiranje zavisnosti, separaciona anksioznost, potreba za veoma bliskim odnosima, anksioznost zbog roditeljske kontrole, samousmjerenost, traženje brige* i *zdrava separacija*. Ishodi procesa separacije, kao što su *negiranje potrebe za drugima, separacijska anksioznost* ili *zdrava separacija*, imaju važan uticaj na proces prilagođavanja. S obzirom na različitu prirodu odnosa s roditeljima u ranoj i kasnoj adolescenciji, rezultati dobijeni primjenom Testa separacije–individuacije mogu biti donekle različiti, u zavisnosti od uzrasta ispitanika (Kroger i Green, 1994, prema Smojver-Ažić, 1998). Test separacije–individuacije primjenjivan je na različitim uzorcima adolescenata i pokazuje se nezavisnim od kulture (Levine et al., 1986; Kroger i Green, 1994). Osim jasne teorijske konceptualizacije ovog

upitnika, koja se odnosi na teoriju Margaret Maler, Levin i sar. (1986) ukazuju na povoljnu internu konzistenciju te kriterijsku valjanostovog upitnika (Levine, 1994.), što potvrđuju i analize drugih autora (Kroger i Green, 1994).

- *Instrument za procjenjivanje afektivne vezanosti adolescenata i odraslih* (UPIPAV-R, Hanak, 2004). Instrument UPIPAV-R sastoji se od 77 ajtema obuhvaćenih u sedam skala koje govore o kvalitetu afektivne vezanosti: strah od gubitka spoljašnje baze sigurnosti, nerazriješena porodična traumatizacija, negativni radni model selfa, negativni radni model drugih, korišćenje spoljašnje baze sigurnosti, kapacitet za mentalizaciju, slabo regulisanje bijesa.

Obrazac afektivnog vezivanja predstavlja organizaciju osjećanja, kognicije i ponašanja osobe u odnosima koji obezbeđuju osećaje sigurnosti i pripadanja. Za određivanje obrasca vezanosti korištena je revidirana verzija *Upitnika za procenu afektivnog vezivanja – UPIPAV-R* (Hanak, 2004; Vukosavljević-Gvozden & Hanak, 2007). UPIPAV-R ispituje bazične aspekte afektivnog vezivanja, ustanovljene kroz analizu teorije i postojećih instrumenata za procjenu afektivnog vezivanja na nivou mentalnih reprezentacija. Upitnik ne procjenjuje obrasce afektivne vezanosti, ali ni njene dimenzije anksioznost i bliskost/izbegavanje, nego osnovne fenomene afektivne vezanosti koje ta teorija definiše, te indikatore različitih organizacija afektivne vezanosti. On ne služi za procjenjivanje afektivne vezanosti za određene figure, nego za organizaciju afektivnog vezivanja uopšte. Revidirana verzija instrumenta ima sedam skala sa po 11 stavki, a stepen slaganja sa stavkama se izražava na skali od 1 do 7:

1. **Strah od gubitka spoljašnje baze sigurnosti** – definišu je stavke u kojima se izražava strah od gubitka figura vezanosti, vjerovanje da je gubitak nenadoknativ i da ima trajne posljedice na dalji tok života;

2. **Kapacitet za mentalizaciju** – predstavlja „mentalni proces pomoću kojeg neka osoba **implicitno ili eksplicitno** tumači **svoje ili tuđe** postupke kao smislene na osnovu intencionalnih mentalnih stanja kao što su lične želje, potrebe, osećanja, verovanja i razlozi“ (Bateman & Fonagy, 2004: 21);

3. **Nerazriješena porodična traumatizacija** – uključuje stavke koje izražavaju negativna, bolna osjećanja i negativne stavove u vezi sa svojim djetinjstvom i porodicom, koji ukazuju na napete i ambivalentne porodične odnose u sadašnjosti;
4. **Negativan model selfa** – podrazumijeva stavke koje izražavaju vjerovanja o sopstvenoj neadekvatnosti, kao i nesigurnost u sebe i svoje vrijednosti;
5. **Negativan model drugih** – uključuje stavke koje se odnose na negativna vjerovanja o ljudskoj prirodi, kao i one u kojima se izražava potreba da se bude oprezan i distanciran u odnosu na druge;
6. **Korišćenje spoljašnje baze sigurnosti** – sastoji se od stavki koje ukazuju na to da osoba ima figure za koje je vezana, na koje se može osloniti, koje je čine sigurnom, da umije da ih koristi kao bazu sigurnosti, te da joj je važno da ima oslonac u drugim ljudima;
7. **Slaba regulacija bijesa** – obuhvata stavke koje ukazuju na osvetoljubivo i neprijateljsko ponašanje u situacijama frustracije, te na destruktivne načine ispoljavanja bijesa.

Provjera instrumenta UPIPAV-R u ovom istraživanju pokazala je identičnu strukturu, jedino su izbačeni ajtemi 45, 53 i 63 zbog niske korelacije između pojedinih od njih sa ekstrahovanim faktorom. Pripadnost obrascima afektivnog vezivanja određena je pomoću klaster analize, metodom *K prosjeka*. Metrijske karakteristike skala su zadovoljavajuće.

- **Skala samopoštovanja** (Rosenberg, 1965), *RSE* (Rosenberg Self Esteem Scale) je instrument za procjenu samopoštovanja, tj. opšte vrednosne orijentacije pojedinca prema samom sebi. Namijenjena je za procjenu samopoštovanja kod adolescenata, ali je zbog dokazane efektivnosti počela da se primjenjuje i na drugim uzrasnim grupama. Ovo je jedan od najčešće korištenih instrumenata za procjenu samopoštovanja, koji je preveden na nekoliko različitih jezika i adaptiran za ispitivanje različitih kultura i populacija (Schmitt & Allik, 2005). Sastoji se od 10 ajtema, 5 pozitivno, a 5 negativno usmjerenih, na koje ispitanici odgovaraju putem Likertove skale u skladu sa nivoom slaganja sa svakom od stavki od 1 – uopšte se ne slažem, do 5 – u potpunosti se slažem. Stavke upitnika odnose se na globalne samoevaluacije u vezi s tim koliko ispitanik smatra da vrijedi, od kojih je 5 pozitivno, a 5 u negativno usmjereno. Iako ajtemi nisu

formalno namijenjeni mjerenju supskala, moguće je izdvojiti pozitivnu i negativnu subdimenziju. U nekim istraživanjima pronađeno je da ova skala ima i pozitivnu i negativnu dimenziju (Rizwan et al., 2012; Bachman i O'Malley, 1986; Goldsmith, 1986; Kaplan & Pokorny, 1969; Owens, 1993; Carmines & Zeller, 1979; Hensley & Roberts, 1976).

Goldsmith je ispitivao stukturu ove skale i zaključio da se na različitim uzorcima nekad dobije jednofaktorska, a nekad dvofaktorska struktur. Osim toga, došao je i do zaključka da se, kad uzrast ispitanika značajnije varira, dobijaju višedimenzionalne solucije, dok je u slučajevima kad je dobijao dvofaktorsku soluciju, drugi faktor artefakt metode, a ne poseban konstrukt (Goldsmith, 1986). Interna konzistentnost skale zadovoljavajuća je kada se instrument koristi na domaćoj populaciji.

U ovom istraživanju provjerom instrumenta pokazalo se da postoje dvije dimenzije.

- **Jangov Inventar ranih maladaptivnih šema (YSQ)** predstavlja kraću verziju Jangovog inventara ranih disfunkcionalnih šema (Young & Brown, 1990; prema Young et al. 2003). Inventar se sastoji od 75 ajtema, odgovori se raspoređuju na šestostepenoj skali i namijenjen je procjeni 15 disfunkcionalnih kognitivnih šema koje su raspoređene u tri domena:

- diskonekcija, u okviru koje su: *emocionalna deprivacija, napuštanje, nepovjerenje/zloupotreba, socijalna izolacija/otudjenost, defektnost;*
- oštećenje autonomije kojoj pripadaju šeme: *neuspjeh, zavisnost/nekompetentnost, vulnerabilnost na povređivanje, umreženost/simbioza, subjugacija/podređivanje, žrtvovanje, emocionalna inhibiranost;*
- oštećenje granica, koje obuhvata šeme: *nepopustljivi standardi, grandioznost, nedovoljna samokontrola.*

Što se tiče psihometrijskih karakteristika testa, interna konzistentnost supskala mjerena Cronbach alpha koeficijentom kreće se u rasponu od .71 do .83. Pouzdanost instrumenta utvrđena je i na ovom uzorku, kako za kompletan instrument, koji iznosi .95, tako i za pojedine skale, i svi imaju zadovoljavajuću pouzdanost.

4.6. PROVJERA FAKTORSKE STRUKTURE KORIŠĆENIH INSTRUMENATA

4.6.1. Provjera faktorske strukture prilagođene verzije Testa separacije–individuacije za adolescente Levina i sar. (1986)

Radi provjere faktorske strukture Upitnika separacije–individuacije korištena je prvo *Eksplorativna faktorska analiza* (metoda glavnih komponenti) i *Hornova paralelna analiza* kako bi se dobile najinterpretabilnije varijante skale, iako je korišten već postojeći instrument čiju strukturu je ispitala Smojver-Ažić (1998), koji je u velikoj mjeri pokazao sličnost sa originalnim upitnikom SITA (Separation-Individuation test of Adolescence, Levine, Green, Million, 1986). Odabir broja dimenzija učinjen je na osnovu tri kriterijuma: Gutman–Kajzerovog kriterijuma, Scree plot dijagrama i Hornove paralelne analize. Nakon Paralelne pristupilo se Konfirmativnoj faktorskoj analizi sa zadavanjem faktora koji su određeni. Paralelnom analizom zadržani su faktori iz prethodnog istraživanja.

Eksplorativna faktorska analiza testa separacije–individuacije

Na uzorku od 1027 ispitanika provedena je faktorska analiza uz Varimax rotaciju. Na osnovu sva tri kriterijuma (Gutman–Kajzerovog kriterijuma, Skri testa i Hornove paralelne analize) izvojeno je pet faktora koji objašnjavaju ukupno 52.268% zajedničke varijanse. Konačna analiza provedena je na 43 tvrdnje. Iz daljih analiza isključeni su ajtemi sa faktorskim zasićenjima manjim od .30, a to su *Dopuštam drugima da utiču na moje stavove o tome šta je dobro ili loše* i *Uvijek se brinem da se mojim roditeljima nešto ne dogodi dok nisam s njima*.

Pravilo za određivanje broja dimenzija u Eksplorativnoj faktorskoj analizi, Gutman–Kajzerovo pravilo, zadržava sve faktore kod kojih je karakteristični korijen, svojstvena vrijednost (eigenvalue) > od 1, ukazalo je na zadržavanje 5 faktora. Zatim se prešlo na drugi kriterijum za određivanje broja faktora, Skri test (Pallant, 2011), koji je ukazao na tačku preloma nakon koje linija postaje ravna – između petog i šestog faktora (Prilog 1, Slika 1). Kako bi se sa što većom sigurnošću pristupilo početnim ekstrakcijama faktora i pregledu faktorskih struktura, prešlo se i na Paralelnu analizu (Horn, 1965), koja služi kao modifikacija Gutman–Kajzerovog pravila, ka se uzme u obzir zadržavanje samo

onih dimenzija čija varijansa nije veća od one koja bi se očekivala kod nasumičnih podataka sa analognim karakteristikama (isti broj varijabli i slučajeva). Paralelna analiza smatra se najpreciznijom metodom za utvrđivanje broja dimenzija u okviru metode glavnih komponenti. Rezultati analize ukazali su na zadržavanje ukupno 5 faktora, kao što je pokazao i Skri kriterijum, a i istraživanje Smojver-Ažić (1998). Rezultati su u tabeli 1.

Tabela 1.

Hornova paralelna analiza

Br.	k.k. stvarnih podataka	AS kk slučajnih percentila	SD
1	8.113	1.4154	.0237
2	6.194	1.3729	.0171
3	3.136	1.3389	.0157
4	2.796	1.3112	.0127
5	2.236	1.2855	.0139
6	1.234	1.2627	.0127
7	1.042	1.2401	.0111

Broj varijabli: 43; Broj subjekata: 1027; Broj replikacija: 100

Faktori su rotirani ortogonalnom Varimax rotacijom, što je dalo dimenzije čiji je sadržaj blizak originalnim dimenzijama koji nose imena originalnih faktora. Ovih pet ekstrahovanih faktora objašnjavaju ukupno 52.268% ukupne varijanse. Sve dimenzije imaju adekvatnu internu konzistentnost kada se uzme u obzir donja prihvatljiva granica od 0.7 (Fajgelj, 2009).

Vrijednost Kajzer–Mejer–Olkinovog pokazatelja je 0.911 što prelazi preporučenu vrijednost koja iznosi 0.6. Bartletov test sferičnosti statistički je značajan, što ukazuje na faktorabilnost korelacione matrice.

U tabeli 2 prikazani su karakteristični korijeni i procenat objašnjene varijanse za dobijene faktore.

Tabela 2.

Karakteristični korijeni i procenti varijansi ekstrahovanih faktora

Komponenta	Karakteristični korijen	% varijanse	Kumulativni %	Karakteristični korijen nakon rotacije
1	8.113	18.868	18.868	14.018
2	6.194	14.405	33.273	25.333
3	3.136	7.293	40.565	36.436
4	2.796	6.502	47.067	44.659
5	2.236	5.201	52.268	52.268

Izdvojeni faktori identični su prethodnom istraživanju koje je radila Smojver-Ažić (1998). Identični ajtemi grade izdvojene faktore, a to *sunegiranje potrebe za drugima, separaciona anksioznost, sputanost zbog roditeljske kontrole, čežnja za djetinjstvom i zdrava nezavisnost.*

Svi dobijeni faktori odgovaraju originalnim supskalama, a tabele se mogu vidjeti u prilogu, s tim što je izbačen po jedan ajtem iz faktora *zdrava nezavisnost i separaciona anksioznost.*

U daljem dijelu istraživanja korišteni su sumacioni skorovi na svakoj dimenziji psihološke separacije–individuacije.

U tabeli 3 prikazana je pouzdanost supskala sekundarne psihološke separacije–individuacije.

Tabela 3.

Pouzdanost subskala psihološke separacije–individuacije

<i>subskale</i>	<i>α</i>
Negiranje potrebe za drugim	0.918
Separaciona anksioznost	0.781
Sputanost zbog roditeljske kontrole	0.868
Čeznja za djetinjstvom	0.741
Zdrava nezavisnost	0.882

Koeficijenti interne konzistentnosti kod svih subskala ukazuju na njihovu zadovoljavajuću pouzdanost ($\alpha > .70$).

4.6.2. Provjera faktorske strukture instrumenta UPIPAV-R

Radi provjere faktorske strukture instrumenta UPIPAV-R Hanak (2004), korištena je *eksplorativna faktorska* (metodom glavnih komponenti) i *Hornova paralelna analiza*.

Nakon Paralelne pristupilo se Konfirmatornoj faktorskoj analizi sa zadavanjem faktora koji su određeni. Dobijeni su faktori kao i u originalnom instrumentu.

Eksplorativna faktorska analiza instrumenta UPIPAV-R

Provedena je faktorska analiza uz Varimax rotaciju. Iz daljnjih analiza isključeni su ajtemi sa faktorskim zasićenjima manjim od .30.

Na osnovu **Kajzerovog kriterijuma** faktorska analiza ukazuje na 17 faktora. **Skri test** ukazuje na nagib između sedmog i osmog faktora (Prilog 1, Slika2).

Hornova paralelna analiza ukazala je na zadržavanje 8 faktora:

Tabela 4.

Hornova paralelna analiza

Br.	k.k. stvarnih podataka	AS kk slučajnih percentila	SD
1	8.800	1.5898	.0249
2	8.059	1.5470	.0179
3	4.064	1.5167	.0141
4	3.154	1.4896	.0142
5	2.648	1.4642	.0142
6	1.999	1.4414	.0138
7	1.785	1.4216	.0118
8	1.503	1.4007	.0107
9	1.300	1.3812	.0115

Broj varijabli: 77; Broj subjekata: 1027; Broj replikacija: 100

Iako je prema Hornovoj analizi predloženo održavanje osam faktora, posljednji faktor sadrži jedan aitem, zbog čega smo odlučili zadržati sedam faktora. Matrica faktora glavnih komponenti transformisana je ortogonalom Varimax rotacijom.

Vrijednost Kajzer–Mejer–Olkinovog pokazatelja je 0.899 što prelazi preporučenu vrijednost koja iznosi 0.6. Bartletov test sferičnosti statistički je značajan, što ukazuje na faktorabilnost korelacione matrice.

U tabeli 5 prikazani su karakteristični korjenovi i procenti objašnjene varijase za faktore.

Tabela 5.

Karakteristični korjenovi i procenti varijansi ekstrahovanih faktora

Komponenta	Karakteristični korijen	% varijanse	Kumulativni %	Karakteristični korijen nakon rotacije
1	8.764	11.686	11.686	4.950
2	8.045	10.727	22.413	4.890
3	4.049	5.398	27.811	4.565
4	3.127	4.170	31.981	4.463
5	2.634	3.512	35.493	4.442
6	1.990	2.653	38.146	3.731
7	1.764	2.352	40.498	3.333

Izdvojeni faktori identični su originalnoj verziji instrumenta UPIPAV-R i identični ajtemi grade izdvojene faktore koji su u skladu sa teorijskim modelom koji je koristila Hanak (2004), s tim što su izbačeni sljedeći ajtemi: 45. *Znam da me mogu prevariti čak i oni ljudi koji su mi veoma bliski*, 53. *Mrzi me da gubim vrijeme pokušavajući da razumijem neke finese u ponašanju ljudi* i 63. *Čak i kada uđem u sukob sa bliskom osobom, umijem da budem veoma strpljiv/a i staložen/a*, jer korelacije ovih ajtema sa ekstrahovanim faktorom nisu bile veće od 0.30. Faktori koje je Hanak (2004) izdvojila su: *nerazriješena porodična traumatizacija, strah od gubitka spoljašnje baze sigurnosti, negativan model drugih, mentalizacija, negativan model sebe, korišćenje spoljašnje baze sigurnosti, slaba regulacija bijesa*.

Svi dobijeni faktori odgovaraju originalnim supskalama, a tabele se mogu vidjeti u prilogu, s tim što je izbačen po jedan ajtem iz faktora *negativan model drugih, mentalizacija* i *slaba regulacija bijesa*.

U tabeli 6 prikazana je pouzdanost supskala afektivne vezanosti

Tabela 6.

Pouzdanost skala afektivne vezanosti mjerenih instrumentom UPUPAV-R

<i>Subskale</i>	<i>α</i>
Strah od gubitka spoljašnje baze sigurnosti	0.852
Negativan radni model drugih	0.841
Kapacitet za mentalizaciju	0.715
Negativan radni model selfa	0.834
Korišćenje spoljašnje baze sigurnosti	0.855
Slaba regulacija bijesa	0.780

Koeficijenti interne konzistentnosti kod svih supskala ukazuju na njihovu zadovoljavajuću pouzdanost ($\alpha >.70$).

4.6.3 Provjera faktorske strukture Rozenbergove skale samopoštovanja

Radi provjere faktorske strukture Rozenbergove skale samopoštovanja korištena je *Eksplorativna faktorska* (metoda glavnih komponenti) i *Hornova paralelna analiza* kako bi se dobile najinterpretabilnije varijante skale.

Eksplorativna faktorska analiza Skale samopoštovanja

Na uzorku od 1027 ispitanika provedena je faktorska analiza uz Varimax rotaciju.

Na osnovu **Kajzerovog kriterijuma**, faktorska analiza ukazuje na zadržavanje 2 faktora.

Skri test ukazuje na nagib između drugog i trećeg faktora (Prilog 1, Slika 3).

Hornova paralelna analiza ukazala je na zadržavanje 2 faktora:

Tabela 7.

Hornova paralelna analiza

Br.	k.k. stvarnih podataka	AS kk slučajnih percentila	SD
1	3.155	1.1600	.0256
2	2.118	1.1135	.0172
3	.973	1.0745	.0155

Broj varijabli: 10; Broj subjekata: 1027; Broj replikacija: 100

S obzirom na to da su sva tri kriterijuma za određivanje broja faktora pokazala dvofaktorsko rješenje, odlučili smo zadržati dvije dimenzije i ovaj konstrukt u daljnjoj obradi posmatrati kao dvodimenzionalni.

Vrijednost Kajzer–Mejer–Olkinovog pokazatelja je 0.797 što prelazi preporučenu vrijednost koja iznosi 0.6. Bartletov test sferičnosti statistički je značajan, što ukazuje na faktorabilnost korelacione matrice.

U tabeli 8 prikazani su karakteristični korjenovi i procenti objašnjene varijanse za faktore.

Tabela 8.

Karakteristični korijeni i procenti varijansi ekstrahovanih faktora

Komponenta	Karakteristični korijen	% varijanse	Kumulativni %	Karakteristični korijen nakon rotacije
1	3.155	31.547	31.547	2.953
2	2.118	21.177	52.724	2.319

Dobijeni faktori odgovaraju originalnim supskalama, a tabele se mogu vidjeti u prilogu.

U tabeli 9 prikazana je pouzdanost subskala samopoštovanja.

Tabela 9.

Pouzdanost dimenzija samopoštovanja

<i>Subskale</i>	<i>α</i>
Negativna dimenzija samopoštovanja	0.812
Pozitivna dimenzija samopoštovanja	0.688

Koeficijenti interne konzistentnosti kod obje skale ukazuju na njihovu zadovoljavajuću pouzdanost ($\alpha >.70$).

4.6.4. Provjera faktorske strukture Jangovog inventara disfunkcionalnih kognitivnih šema

Radi provjere faktorske strukture Inventara disfunkcionalnih kognitivnih šema korištena je *Eksplorativna faktorska analiza*, koja je pokazala sličnu petnaestofaktorsku strukturu, a kako su i metrijske karakteristike originalnog upitnika bile veoma dobre, odlučili smo koristiti ovaj instrument. Pretpostavljena struktura instrumenata poznata je i teorijski potkrepljena, a sve šeme posebno su opisane.

U tabeli 10 prikazana je pouzdanost supskala YSQ.

Tabela 10.

Pouzdanost skala disfunkcionalnih kognitivnih šema

<i>Subskale</i>	<i>α</i>
Emocionalna deprivacija	.834
Napuštanje	.820
Nepovjerenje/Zlostavljanje	.793
Socijalna izolacija/ Otudenost	.868
Defektnost	.879
Neuspjeh	.908

Zavisnost/Nekompetentnost	.770
Vulnerabilnost na povredu	.792
Umreženost/Simbioza	.755
Subjugacija/ Podređivanje	.817
Žrtvovanje	.805
Emocionalna inhibiranost	.691
Nepopustljivi standardi	.723
Grandioznost	.673
Nedovoljna kontrola	.706

Koeficijenti interne konzistentnosti kod većine skala ukazuju na njihovu zadovoljavajuću pouzdanost ($\alpha >.70$), izuzev supskala disfunkcionalnih kognitivnih šema: *emocionalna inhibiranost* ($\alpha =.691$), i *grandioznost* ($\alpha >.673$), koje imaju nešto nižu vrijednost od preporučene.

4.7. Procedura prikupljanja podataka i karakteristike uzorka ispitivanja

Kao metod istraživanja korišteno je neeksperimentalno, korelaciono istraživanje. Prije sprovođenja istraživanja urađeno je pilot istraživanje početkom školske 2012/2013. godine, na slučajnom uzorku od 234 ispitanika sa teritorija Istočnog Sarajeva, Pala i Trebinja radi provjere metrijskih karakteristika instrumenata. Rezultati pilot studije ukazali su na dobre metrijske karakteristike instrumenata.

Za potrebe ovog istraživanja prikupljen je uzorak od 1027 ispitanika uzrasta od 12 do 25 godina, a istraživanje je sprovedeno tokom školske 2013/2014. godine. Istraživanje je obavio istraživač sam ili u saradnji sa školskim psiholozima. Uzorkom su obuhvaćeni ispitanici iz Trebinja, Bileće, Mostara, Ljubuškog, Međugorja, Istočnog Sarajeva i Pala. Uzorak je podijeljen u četiri uzrasne grupe ispitanika (sedmi i osmi razred osnovne, prvi i drugi razred srednje, te treći i četvrti razred srednje škole i prva i druga godina fakulteta). Karakteristike uzorka prikazane su u tabeli 11.

Tabela 11.

Karakteristike uzorka

<i>Sociodemografska obilježja</i>		N	%
<i>Pol</i>	Muški	294	28.63
	Ženski	733	71.37
<i>Uzrast</i>	Od 12 do 14	37	3.60
	Od 15 do 17	380	37.00
	Od 18 do 20	454	44.21
	Od 21 do 25	156	15.19
<i>Uspjeh</i>	Nedovoljan	6	0.58
	Dovoljan	13	1.27
	Dobar	185	18.01
	Vrlo dobar	531	51.70
<i>Godine majke</i>	Odličan	292	28.43
	Od 30 do 42	343	33.40
	Od 43 do 55	605	58.91
	Od 56 do 68	51	4.97
<i>Godine oca</i>	Od 30 do 42	138	13.44
	Od 43 do 55	670	65.24
	Od 56 do 68	157	15.29
<i>Razred ili godina studija</i>	Osmi i deveti	71	6.91
	Prvi i drugi	271	26.39
	Treći i četvrti	229	22.30
	Prva i druga godina studija	310	30.18
	Treća i četvrta godina studija	146	14.21
<i>Mjesto stanovanja</i>	Selo	146	14.22
	Manje mjesto	323	31.45
	Grad	558	54.33
<i>Materijalne prilike</i>	Veoma loše	5	0.49
	Loše (nekako sastavljam kraj s krajem	34	3.31
	Osrednje (pripadam srednjem sloju)	548	53.36
	Dobre (pripadam dobro stojećim)	394	38.36

	Veoma dobre (pripadam imućnijim)	46	4.48
<i>Školska sprema majke</i>	Osnovna škola	51	4.97
	Srednja škola	718	69.91
	Viša i visoka škola	239	23.27
	Drugo	6	0.58
<i>Školska sprema oca</i>	Osnovna škola	22	2.14
	Srednja škola	689	67.09
	Viša i visoka škola	276	26.87
	Drugo	6	0.58

4.8. Statistička obrada podataka

Podaci u ovom istraživanju analizirani su u statističkom paketu softvera SPSS 20.0 for Windows, Excell, MonteCarloPa, AMOS 20.

- *Deskriptivni statistički postupci* korišćeni su radi opisa uzorka istraživanja (mjere centralne tendencije i raspršenja, kao i zakrivljenosti distribucija skorova).
- *Klaster analiza* na skali UPIPAV-R korištena je za razvrstavanje ispitanika u kategorije tj. obrasce afektivne vezanosti.
- *Diskriminativna analiza* upotrebljavana je za testiranje razlika na supskalama separacije–individuacije u odnosu na pol ispitanika.
- *ANOVA* i *MANOVA* – za provjeru postojanja interaktivnog efekta između nezavisnih i zavisnih varijabli.
- *Hijerarhijska* i *višestruka regresiona analiza* korištena je za provjeru prediktivnog značaja prediktora koji opisuju rano iskustvo u odnosu na dimenzije psihološke separacije–individuacije.
- *T-test* upotrebljavan je za testiranje razlika na supskalama separacije–individuacije između različitih sociodemografskih karakteristika.
- U cilju ispitivanja faktorske strukture svih konstrukata korišćene su *Faktorska* i *Paralelna analiza*.

5. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

5.1.Deskriptivni pokazatelji za karakteristike ispitanika

U tabeli 12 prikazane su aritmetičke sredine (AS), standardne devijacije (SD), pokazatelji oblika distribucije čiji supskalni skorovi predstavljaju operacionalizaciju varijabli mjerenih u istraživanju.

Tabela 12.

Deskriptivni pokazatelji skala

	<i>Subskale</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>Skew</i>	<i>Kurt</i>	<i>AS</i>	<i>SD</i>
<i>Separacija–individuacija</i>	Negiranje potrebe za drugim	2	50	1.41	2.12	17.32	8.11
	Sputanost zbog roditeljske kontrole	6	55	.48	-.26	25.22	9.32
	Separaciona anksioznost	8	40	-.16	-.37	23.13	6.95
	Čeznja za djetinjstvom	1	30	-.37	-.44	18.29	5.59
	Zdrava nezavisnost	5	40	-.85	.47	29.78	7.63
<i>Afektivna vezanost</i>	Nerazriješena porodična traumatizacija	11	77	1.09	1.15	26.07	12.18
	Strah od gubitka spoljašnje baze sigurnosti	11	77	-.276	-.38	47.65	13.98
	Negativan radni model drugih	10	70	-.40	.08	49.31	11.04
	Kapacitet za mentalizaciju	14	70	-.23	-.013	45.37	10.12
	Negativan radni model selfa	11	77	.55	-.06	31.20	11.95
	Korišćenje spoljašnje baze sigurnosti	14	77	-.75	.25	59.60	12.02
	Slaba regulacija bijesa	13	66	.39	-.43	35.19	10.55

<i>Disfunkcionalne kognitivne šeme</i>	Emocionalna deprivacija	4	30	1.31	1.27	9.47	5.18	
	Napuštanje	5	30	.57	-.23	12.51	5.77	
	Nepovjerenje/ Zlostavljanje	2	30	.44	-.25	13.37	5.68	
	Socijalna izolacija/ Otuđenost	3	30	1.35	1.22	9.57	5.53	
	Defektnost	3	30	1.57	1.91	8.81	5.27	
	Neuspjeh	3	30	1.50	1.53	8.90	5.30	
	Zavisnost/ Nekompetentnost	4	30	.69	.83	12.49	4.38	
	Vulnerabilnost na povredu	1	30	.94	.47	10.69	5.40	
	Umreženost/Simbioza	1	30	.88	.06	10.26	5.09	
	Subjugacija/podređivanje	2	30	1.21	.93	9.54	5.05	
	Žrtvovanje	1	30	.03	-.39	16.42	5.93	
	Emocionalna inhibiranost	4	30	.33	-.26	14.30	5.03	
	Nepopustljivi standardi	4	29	.08	-.66	14.94	5.61	
	Grandioznost	3	30	.20	-.48	14.05	5.30	
	Nedovoljna samokontrola	1	30	.46	-.05	12.98	5.54	
	<i>Samopoštovanje</i>	Negativna dimenzija samopoštovanja	5	20	.58	-.71	10.66	4.31
		Pozitivna dimenzija samopoštovanja	5	20	-1.45	3.55	17.59	2.29

Vrijednosti skjunis i kurtozis pokazatelja ukazuju da distribucija nekih varijabli značajno odstupa od normalne ($-1 < Sk$ i $Ku < 1$). Zbog toga smo u pripremi podataka za daljnje analize izvršili normalizaciju skorova koristeći Tuckey-jev algoritam (Tabachnik & Fidell, 2007), kako bismo podatke učinili prikladnim za parametrijske procedure.

Prema visini aritmetičkih sredina možemo uočiti da je u ovom istraživanju srednje izražena psihološka separacija–individuacija jer je na svim skalama AS približno srednje

vrijednosti: dimenzija *sputanost zbog roditeljske kontrole* (AS=25.22 od maksimalnih 50), *separaciona anksioznost* (AS=23.13 od maksimalnih 40), *zdrava nezavisnost* (AS=29.78 od maksimalnih 40), *čežnja za djetinjstvom* (AS=18.29 od maksimalnih 30), i *negiranje potrebe za drugim* (AS=17.23 od maksimalnih 50).

Kod komponenti afektivne vezanosti, vidi se da je srednje visoko *korištenje spoljašnje baze sigurnosti* (AS=59.60 od maksimalnih 77), pa *strah od gubitka spoljašnje baze sigurnosti* (AS=47.65 od maksimalnih 77), *negativan model drugog* (AS=49.31 od maksimalnih 70), pa *kapacitet za mentalizaciju* (AS=45.37 od maksimalnih 70), *slaba regulacija bijesa* (AS=35.19 od maksimalnih 66), nizak skor na faktoru *negativan model selfa* (AS=31.20 od maksimalnih 77), kao i na faktoru *nerazriješena porodična traumatizacija* (AS=26.07 od maksimalnih 77). *Korištenje spoljašnje baze sigurnosti* odnosi se na postojanje bliskih ljudi na koje osoba može i zna da se osloni kad je potrebno, kao i na svijest o njihovoj važnosti postojanja u životu. *Strah od gubitka spoljašnje baze sigurnosti* odnosi se na strah od gubitka figure vezanosti, vjerovanje da bi taj gubitak bio fatalan za nastavak života. *Negativan model drugog* podrazumijeva takav odnos u kojem osoba smatra da nema adekvatan oslonac u bliskim osobama, kao i da je dobro biti distanciran i oprezan kad je riječ o drugima. Najviši prosječan skor u ova dva faktora može se objasniti prirodom potrebe za traženjem sebe izvan porodice, negiranja autoriteta, pa su odatle i visoko korišćenje spoljašnje baze sigurnosti, kao i negativan model drugog. Međutim, adolescentni period karakterišu razvojni strahovi koji su u vezi sa strahom od smrti, posebno bliskih osoba. *Slaba regulacija bijesa* podrazumijeva kontrolu ljutnje i nesposobnost adekvatnog rješavanja konflikta sa bliskim osobama, što je često karakteristika presocijalizovanih osoba, a posebno na podneblju u kojem vladaju patrijarhalni odnosi i sklonost nametanja autoriteta od strane roditelja. *Kapacitet za mentalizaciju* odnosi se na mogućnost osobe da razumije mentalna stanja druge osobe, a *nerazriješena porodična traumatizacija* na nerazriješene konflikte i napete odnose sa bliskim osobama, kao i na negativan stav prema svom djetinjstvu i porodici, i faktor *negativan model selfa* odnosi se na shvatanje o svojoj neadekvatnosti.

Disfunkcionalne kognitivne šeme srednje su izražene, a najviši prosječan skor ostvaruju šeme: *žrtvovanje* (AS=16.42 od maksimalnih 30), *nepopustljivi standardi* (AS=14.94 od maksimalnih 29), *grandioznost* (AS=14.05 od maksimalnih 30) i

nedovoljna samokontrola (AS=12.98 od maksimalnih 30). Sve tri šeme iz domena *oštećenje granica: nepopustljivi standardi, grandioznost i nedovoljna samokontrola* ostvaruju približno srednje visok skor. Ove šeme karakteriše postavljanje previsokih standarda kroz nedovoljnu samokontrolu, a u prilog tome govori i rezultat o slaboj regulaciji bijesa kao dimenziji afektivne vezanosti. Kako je izraženost sve tri šeme približno jednaka, može se reći da adolescenti mogu djelovati sebično, neodgovorno i razmaženo, što je u skladu sa tim periodom. To je i period odvojenosti od primarne porodice jer su ispitani i studenti, a kako je u pitanju adolescencija, za očekivati je da postižu visoke skorove na dimenzijama iz domena *oštećenje granica* jer buntom uglavnom postavljaju granice u pokušaju izgradnje valstitog selfa. *Žrtvovanje* je šema iz domena *oštećenje autonomije* i karakteriše je pretjerana usmjerenost na druge i zadovoljavanje njihovih potreba. Ovakav rezultat može se pripisati sredini u kojoj roditelji prezaštićuju svoju djecu, oduzimajući im sposobnosti mišljenja i snalaženja, tako da ona postaju nesamostalna, a *žrtvovanje* se može uporediti sa potrebom za ugađanjem drugima, što je u korelaciji sa visokim skorom na *slaboj regulaciji bijesa*, tj. strahu od odbacivanja, a iz tog razloga i nemogućnosti postavljanja granice drugima. S tim u vezi je i visok skor na dimenziji *korišćenje spoljašnje baze sigurnosti* i *strah od gubitka spoljašnje baze sigurnosti*, a i *negativan model drugog*. Osobe koje su razvile šemu *žrtvovanje*, po Jangu, pokazuju veliku poslušnost, ali reaguju oštro ako se osjete „uhvaćeni u klopku“.

Formiranje šeme *žrtvovanje* rezultat je socijalnih i vaspitnih vrijednosti koje se njeguju u našoj sredini, gdje patrijarhalni model porodice može dovesti do toga da želje i potrebe djece nekada budu stavljene u drugi plan. Često postoji veliki prikriveni bijes protiv onih koji ih ugnjetavaju, što prouzrokuje probleme kao što su npr. pasivno ili agresivno ponašanje, izlivi bijesa, psihosomatski simptomi, afektivne teškoće itd. (Končar i sar. 2006).

Kad je riječ o dimenzijama samopoštovanja, viši prosječan skor je na pozitivnoj dimenziji samopoštovanja (AS=17.59 od maksimalnih 20), dok je na negativnoj (AS=10.66 od maksimalnih 20).

5.2. Određivanje obrazaca afektivne vezanosti primjenom metode grupisanja

S ciljem određivanja obrazaca afektivne vezanosti na skalama instrumenta UPIPAV-R primijenjena je analiza grupisanja (Klaster analiza).

Dosadašnja istraživanja nisu dosljedno potvrdila postojanje četiri obrasca afektivne veznosti. Radi provjere hipoteze da li će na ispitanom uzorku biti potvrđeno postojanje četiri obrasca afektivne vezanosti, urađena je Klaster analiza na skalama UPIPAV-R. U skladu sa teorijskim četvorokategorijalnim modelom afektivne vezanosti pretpostavljeno je postojanje četiri obrasca.

Analiza je urađena nehijerarhijskom metodom Klaster analize (K-mena cluster). Na osnovu rezultata Klaster analize potvrđena je hipoteza o postojanju četiri obrasca vezanosti.

Tabela 13.

Finalni centri klastera na skalama UPIPAVA-R u z-skorovima

	Klasteri			
	Siguran	Izbjegavajući	Preokupirani	Plašljivi
Nerazriješena porodična traumatizacija	-,35198	-,11172	2,22131	1,29936
Strah od gubitka spoljašnje baze sigurnosti	1,20388	,24914	-1,23022	-,20552
Negativan model drugih Mentalizacija	-,84328	,11130	-,09359	,37743
Negativan model sebe	1,24139	,13329	,26362	,59749
Korišćenje spoljašnje baze sigurnosti	-,35302	-,08708	,11512	1,79107
Slaba regulacija bijesa	1,21288	,29428	-1,13185	-,87129
	-,57862	,07005	1,13967	-,20289

Na osnovu finalnih centara klastera ispitanici su svrstani u četiri obrasca afektivne vezanosti u skladu sa sadržinskim smislom klastera koji odgovara jednom od četiri obrasca afektivne vezanosti, što se vidi u tabeli 13.

Klaster 1: Sigurni obrazac afektivne vezanosti.

Ovaj klaster ima najviše skorove na većini pozitivnih dimenzija: *mentalizacija*, *korišćenje spoljašnje baze sigurnosti*, pa i *strah od gubitka spoljašnje baze sigurnosti*. Niski su skorovi na očekivanim dimenzijama: *porodična traumatizacija*, *negativan model sebe* i *drugih* i *slaba regulacija bijesa*. Osobe sigurnog stila imaju pozitivan stav o sebi, koriste *spoljašnju bazu sigurnosti* i imaju visoku *mentalizaciju*.

Klaster 2: Izbjegavajući obrazac afektivne vezanosti

U ovom klasteru nivelisani skorovi najčešće upućuju na izbegavajući obrazac. Visoki skorovi su na dimenzija *negativan radni model drugih*, *korišćenje spoljašnje bze sigurnosti* i *strah od gubitka spoljašnje baze sigurnosti*. Za njih je karakterističan *negativan model drugih* i *odbrambeno pozitivan model sebe*.

Klaster 3: Preokupirani obrazac afektivne vezanosti

U ovom klasteru visoki su skorovi na negativnim dimenzijama *negativan model sebe*, *nerazriješena porodična traumatizacija*, *slaba regulacija bijesa* i *mentalizacija*, što ih čini „ljepljivim” i zavisnim od drugih, polaze iz sopstvene manje vrijednosti, očekujući od drugih da će nadoknaditi njihove nedostatke. To jasno opisuje okupirani obrazac. Preokupirani mogu biti ljuti na druge cio zivot, ljuti i jednako zavisni od drugih.

Klaster 4: Plašljivi obrazac afektivne vezanosti

Ovaj klaster ima povećane skorove na svim negativnim dimenzijama: *nerazriješena traumatizacija*, *negativan model sebe*, *negativan model drugih* i *mentalizacija*, što govori u prilog tvrdnji o njihovoj zavisnosti od drugih i potrebi za potvrdom sopstvene vrijednosti, ali i negativnom očekivanju od drugih kako bi izbjegli bol zbog potencijalnog gubitka. U ovom klasteru iznenađujuće je visok skor na dimenziji *mentalizacija*, ali se obrasci određuju prema preovlađujućim dimenzijama. Ovaj skor može se objasniti time da se plašljivi predstavljaju u boljem svjetlu i manipulatori su, te je možda iz tog razloga povišen skor na ovoj dimenziji.

S ciljem ispitivanja razlika među klasterima, te provjere da li se klasteri statistički značajno razlikuju na svim skalama, urađena je Jednofaktorska analiza varijanse.

Tabela 14.

ANOVA (jednofaktorska) efekata varijabli – skala UPIPAV-R koje pripadaju određenim klasterima

Varijable	Mean Square	df	F	p
Nerazriješena porodična traumatizacija	80,088	3	105,740	.000
Strah od gubitka spoljašnje baze sigurnosti	87,107	3	119,129	.000
Negativan model drugih	35,500	3	39,756	.000
Mentalizacija	71,830	3	92,304	.000
Negativan model sebe	68,898	3	87,703	.000
Korišćenje spoljašnje baze sigurnosti	105,717	3	156,981	.000
Slaba regulacija bijesa	28,942	3	31,650	.000

Rezultati u tabeli 14 potvrdili su da se dobijeni klasteri statistički značajno razlikuju u pogledu prosjeka na svim skalama afektivne vezanosti. To takođe potvrđuje pretpostavku o postojanju četiri obrasca afektivne vezanosti.

U distribuciji obrazaca afektivne vezanosti ispitanika (tabela 15) primjetna je očekivana prevalenca sigurnog obrasca afektivne vezanosti, dok su drugi obrasci zastupljeni u manjem broju.

Tabela 15.

Distribucija obrazaca afektivne vezanosti određenih klaster analizom

Obrasci	Frekvencija	%
Siguran	796	77.66
Izbjegavajući	67	6.54
Preokupirani	131	12.78
Plašljivi	31	3.02

Dobijeni rezultati u skladu su sa prethodnim istraživanjima u kojima se došlo do rezultata da je preko 50% ispitanika sigurno afektivno vezano (Kobak, Sceery, 1988; Bartholomew, Horowitz, 1991; Fox, Kimmerly, Schafer 1991; Mihić, 2007; Mihić i sar., 2008; Stanojević, 2002, 2004, 2008; Vukelić Basarić, 2010; Al-Yagon, 2011, Mihić, 2012; Van Ijzendoom & Kroonenberg, 1988, Van Ijzendoom et al., 1992, Mirović, Hadžić Krnetić, 2013).

5.3. Doprinos obrazaca afektivne vezanosti, samopoštovanja i disfunkcionalnih kognitivnih šema predikciji separacije–individuacije

Radi ispitivanja doprinosa obrazaca afektivne vezanosti, disfunkcionalnih kognitivnih šema i samopoštovanja u objašnjavanju separacije–individuacije, primijenjena je serija hijerarhijskih regresionih analiza. Prethodno je ispitana latentna struktura svih varijabli. Kriterijske varijable su dimenzije separacije–individuacije: *negiranje potrebe za drugim, sputanost zbog roditeljske kontrole, separaciona anksioznost, čežnja za djetinjstvom, zdrava nezavisnost*, a prediktori: obrasci afektivne vezanosti, 15 disfunkcionalnih kognitivnih šema i 2 dimenzije samopoštovanja.

U odnosu na dimenziju *negiranje potrebe za drugim* kao kriterijum svi regresioni modeli daju značajan doprinos objašnjavanju kriterijuma. Uključivanje obrazaca afektivne vezanosti u prvom modelu objašnjava 22.3% varijanse $F(4, 902) = 64.652$, $p < .001$. U drugom koraku analize uvođenje disfunkcionalnih kognitivnih šema kao seta objašnjava dodatnih 22.7% varijanse, što je ukupno 45% objašnjene varijanse kriterijske varijable $F(19, 887) = 38.262$, $p < .001$. U trećem pak modelu uvođenjem pozitivne i negativne dimenzije samopoštovanja objašnjava se samo dodatnih 0.2% varijanse, što je ukupno 45.2% objašnjene varijanse kriterijske varijable *negiranje potrebe za drugim* $F(21, 885) = 34.747$, $p < .001$.

Tabela 16.

Rezultati hijerarhijske regresione analize za ispitivanje prediktora dimenzije negiranje potrebe za drugim

<i>MODELI</i>	<i>Prediktori</i>	<i>Beta</i>	<i>t</i>	<i>P</i>
MODEL 1. $R^2 = .223$ F = 64.652; p<.01	Sigurni obrazac	-,200	-,877	,381
	Izbjegavajući obrazac	,158	,814	,416
	Preokupirani obrazac	-,290	-1,362	,174
	Plašljivi obrazac	,179	,937	,349
MODEL 2.	Prediktori	Beta	t	P
$R^2 = .450$ F = 38.262; p<.01	Sigurni obrazac	-,168	-,851	,395
	Izbjegavajući obrazac	,016	,094	,925
	Preokupirani obrazac	-,172	-,940	,347
	Plašljivi obrazac	-,038	-,231	,817
	Emocionalna deprivacija	,121	3,494	,000
	Napuštanje	-,115	-3,544	,000
	Nepovjerenje	,121	3,592	,000
	Socijalna izolacija	,054	1,366	,172
	Defektnost	,199	4,481	,000
	Neuspjeh	,021	,510	,610
	Zavisnost	-,018	-,512	,608
	Vulnerabilnost na povredu	,017	,492	,623
	Simbioza	-,001	-,028	,978
	Podređivanje	,166	4,463	,000
	Žrtvovanje	-,125	-4,117	,000
	Emocionalna inhibiranost	,110	3,276	,001
	Nepopustljivi standardi	-,048	-1,441	,150
Grandioznost	,049	1,385	,166	
Nedovoljna samokontrola	,050	1,443	,149	

<i>MODEL 3.</i>	<i>Prediktori</i>	<i>Beta</i>	<i>t</i>	<i>P</i>
$R^2 = .452$	Sigurni obrazac	-,147	-,741	,459
F = 34.747; p<.01	Izbjegavajući obrazac	,033	,194	,846
	Preokupirani obrazac	-,152	-,822	,411
	Plašljivi obrazac	-,022	-,130	,897
	Emocionalna deprivacija	,123	3,536	,000
	Napuštanje	-,117	-3,593	,000
	Nepovjerenje	,114	3,358	,001
	Socijalna izolacija	,054	1,381	,168
	Defektnost	,199	4,486	,000
	Neuspjeh	,026	,624	,533
	Zavisnost	-,017	-,488	,626
	Vulnerabilnost na povredu	,014	,403	,687
	Simbioza	-,001	-,028	,978
	Podređivanje	,167	4,506	,000
	Žrtvovanje	-,125	-4,129	,000
	Emocionalna inhibiranost	,113	3,367	,001
	Nepopustljivi standardi	-,049	-1,465	,143
	Grandioznost	,048	1,347	,178
	Nedovoljna samokontrola	,050	1,426	,154
	Negativna dimenzija samopoštovanja	,038	1,424	,155
	Pozitivna dimenzija samopoštovanja	,023	,828	,408

Zavisna varijabla: *negiranje potrebe za drugim*

Kad je riječ o pojedinačnom prediktoru dimenzije *negiranje potrebe za drugim* uočljivo je da obrasci afektivne vezanosti ne ostvaruju značajan jedinstven doprinos predikciji te dimenzije *negiranje potrebe za drugim*. Kad su u analizu uvedene

disfunkcionalne kognitivne šeme u drugom modelu, parcijalni doprinos obrazaca afektivne vezanosti dalje nije statistički značajan. U okviru seta prediktora koji su uključeni u analizu u drugom koraku, statistički značajnu predikciju zavisne varijable dimenzije *negiranje potrebe za drugim* ostvaruju šeme: *emocionalna deprivacija, napuštanje, nepovjerenje, defektnost, podređivanje, žrtvovanje i emocionalna inhibiranost*.

U trećem modelu, kad su uvedene pozitivna i negativna dimenzija samopoštovanja jedinstven parcijalni doprinos i afektivne vezanosti i disfunkcionalnih kognitivnih šema nije se značajno promijenio u odnosu na rezultat koji je dobijen kad su uvedene disfunkcionalne kognitivne šeme u drugom modelu. Kao i u drugom i u ovom modelu obrasci afektivne vezanosti ne ostvaruje značajan jedinstven doprinos predikciji dimenzije *negiranje potrebe za drugim*. U trećem modelu, identične su šeme koje ostvaruju značajne jedinstvene doprinose: *emocionalna deprivacija, napuštanje, nepovjerenje, defektnost, podređivanje, žrtvovanje i emocionalna inhibiranost*. Uključivanje pozitivne i negativne dimenzije samopoštovanja, u trećem koraku, nije rezultiralo statistički značajnom jedinstvenom doprinosu zavisne varijable dimenzije *negiranje potrebe za drugim*.

Kad je riječ o predikciji dimenzije *sputanost zbog roditeljske kontrole*, u prvom modelu obrasci afektivne vezanosti objašnjavaju 15% varijanse kriterijuma $F(4, 902) = 39.944, p < .001$. U drugom koraku analize uvođenje disfunkcionalnih kognitivnih šema kao seta objašnjava dodatnih 18% varijanse, što je ukupno 33% objašnjene varijanse kriterijuma $F(19, 887) = 22.948, p < .001$, dok u trećem modelu uvođenje pozitivne i negativne dimenzije samopoštovanja objašnjava samo dodatnih 0.3% varijanse, što je ukupno 33.3% objašnjene varijanse kriterijske varijable *sputanost zbog roditeljske kontrole* $F(21, 885) = 21.073, p < .001$.

Tabela 17.

Rezultati hijerarhijske regresione analize za ispitivanje prediktora dimenzije sputanost zbog roditeljske kontrole

<i>MODELI</i>	<i>Prediktori</i>	<i>Beta</i>	<i>t</i>	<i>P</i>
MODEL 1. R² = .150 F = 39.944; p<.01	Sigurni obrazac	-,141	-,590	,555
	Izbjegavajući obrazac	-,133	-,655	,513
	Preokupirani obrazac	-,338	-1,519	,129
	Plašljivi obrazac	,155	,779	,436
MODEL 2. R² = .330 F = 22.948; p<.01	Sigurni obrazac	-,074	-,341	,733
	Izbjegavajući obrazac	-,105	-,564	,573
	Preokupirani obrazac	-,178	-,881	,379
	Plašljivi obrazac	,086	,469	,639
	Emocionalna deprivacija	,028	,734	,463
	Napuštanje	-,032	-,893	,372
	Nepovjerenje	-,003	-,074	,941
	Socijalna izolacija	,005	,107	,915
	Defektnost	,017	,338	,736
	Neuspjeh	-,087	-1,920	,050
	Zavisnost	,097	2,534	,011
	Vulnerabilnost na povredu	,071	1,861	,063
	Simbioza	,078	2,103	,036
	Podređivanje	,220	5,374	,000
	Žrtvovanje	-,008	-,245	,807
	Emocionalna inhibiranost	-,042	-1,139	,255
	Nepopustljivi standardi	,000	,001	,999
	Grandioznost	,171	4,338	,000

Odnos ranog iskustva i psihološke separacije–individuacije adolescenata

		Nedovoljna samokontrola	,057	1,471	,142
<hr/>					
MODEL 3.	Prediktori		Beta	t	P
R² = .333	Sigurni obrazac		-,038	-,175	,861
F = 21.073; p<.01	Izbjegavajući obrazac		-,077	-,413	,680
	Preokupirani obrazac		-,142	-,697	,486
	Plašljivi obrazac		,112	,612	,541
	Emocionalna deprivacija		,022	,566	,572
	Napuštanje		-,039	-1,093	,275
	Nepovjerenje		-,004	-,105	,917
	Socijalna izolacija		,005	,119	,905
	Defektnost		,016	,321	,748
	Neuspjeh		-,099	-2,180	,029
	Zavisnost		,097	2,549	,011
	Vulnerabilnost na povredu		,063	1,636	,102
	Simbioza		,081	2,171	,030
	Podređivanje		,222	5,409	,000
	Žrtvovanje		-,008	-,248	,805
	Emocionalna inhibiranost		-,038	-1,014	,311
	Nepopustljivi standardi		,048	,004	,108
Grandioznost			,176	4,464	,000
	Nedovoljna samokontrola		,054	1,396	,163
	Negativna dimenzija samopoštovanja		,034	1,157	,247
	Pozitivna dimenzija samopoštovanja		-,051	-1,701	,089

Zavisna varijabla: *sputanost zbog roditeljske kontrole*

Govoreći o pojedinačnom prediktoru dimenzije *sputanost zbog roditeljske kontrole* možemo zaključiti vidimo da obrasci afektivne vezanosti ne ostvaruju značajan jedinstven doprinos predikciji dimenzije *sputanost zbog roditeljske kontrole*. Kad su u analizu uvedene disfunkcionalne kognitivne šeme, u drugom modelu, parcijalni doprinos obrazaca afektivne vezanosti i dalje nije statistički značajan. U okviru seta prediktora koji su uključeni u analizu u drugom koraku, statistički značajnu predikciju zavisne varijable dimenzije *sputanost zbog roditeljske kontrole* ostvaruju šeme: *neuspjeh*, *zavisnost*, *simbioza*, *podređivanje* i *grandioznost*.

U trećem modelu, kad su uvedene pozitivna i negativna dimenzija samopoštovanja, jedinstven parcijalni doprinos afektivne vezanosti i disfunkcionalnih kognitivnih šema nije se značajno promijenio u odnosu na rezultat koji je dobijen kad su uvedene disfunkcionalne kognitivne šeme u drugom modelu. Ovdje su identične šeme koje ostvaruju značajne jedinstvene doprinose iz drugog modela, jedino se u trećem modelu šema *neuspjeh* pokazala kao značajan prediktor za razliku od drugog.

Uključivanje pozitivne i negativne dimenzije samopoštovanja, u trećem koraku, nije rezultiralo statistički značajnom jedinstvenom doprinosu zavisne varijable dimenzije *sputanost zbog roditeljske kontrole*.

Kad je riječ o predikciji dimenzije psihološke separacije–individuacije *zdrava nezavisnost*, u prvom modelu, obrasci afektivne vezanosti objašnjavaju samo 7% varijanse kriterijuma $F(4, 902) = 16.907$, $p < .001$. U drugom koraku analize uvođenje disfunkcionalnih kognitivnih šema kao seta objašnjava ukupno 19.4% objašnjene varijanse kriterijuma $F(19, 887) = 11.222$, $p < .001$. U trećem modelu uvođenje pozitivne i negativne dimenzije samopoštovanja rezultiralo je neznatnom povećanju za 0.2% varijanse kriterijske varijable *zdrava nezavisnost*, što znači da je nakon uključivanja svih prediktora u analizu, objašnjeno ukupno 19.6% varijanse kriterijuma $F(21, 885) = 10.281$, $p < .001$.

Tabela 18.

Rezultati hijerarhijske regresione analize za ispitivanje prediktora dimenzije zdrava nezavisnost

<i>MODELI</i>	<i>Prediktori</i>	<i>Beta</i>	<i>t</i>	<i>P</i>
MODEL 1. $R^2 = .070$ F = 16.907; p<.01	Sigurni obrazac	-,138	-,554	,580
	Izbjegavajući obrazac	,083	,393	,695
	Preokupirani obrazac	-,203	-,872	,383
	Plašljivi obrazac	,038	,181	,856
MODEL 2. $R^2 = .194$ F = 11.222; p<.01	<i>Prediktori</i>	<i>Beta</i>	<i>t</i>	<i>P</i>
	Sigurni obrazac	-,036	-,150	,881
	Izbjegavajući obrazac	,129	,631	,528
	Preokupirani obrazac	-,086	-,389	,697
	Plašljivi obrazac	,066	,328	,743
	Emocionalna deprivacija	,014	,342	,732
	Napuštanje	,107	2,727	,007
	Nepovjerenje	,043	1,056	,291
	Socijalna izolacija	-,023	-,475	,635
	Defektnost	,004	,082	,935
	Neuspjeh	-,137	-2,779	,006
	Zavisnost	-,035	-,844	,399
	Vulnerabilnost na povredu	-,023	-,544	,587
	Simbioza	-,005	-,132	,895
	Podređivanje	-,236	-5,253	,000
	Žrtvovanje	-,175	-4,780	,000
	Emocionalna inhibiranost	-,071	-1,749	,081
	Nepopustljivi standardi	-,024	-,587	,557
	Grandioznost	-,117	-2,693	,007

Odnos ranog iskustva i psihološke separacije–individuacije adolescenata

		Nedovoljna samokontrola	-,090	-2,122	,034
MODEL 3.	Prediktori		Beta	t	P
R² = .196	Sigurni obrazac		-,009	-,038	,970
F = 10.281; p<.01	Izbjegavajući obrazac		,150	,735	,463
	Preokupirani obrazac		-,060	-,268	,789
	Plašljivi obrazac		,087	,432	,666
	Emocionalna deprivacija		,017	,395	,693
	Napuštanje		,104	2,647	,008
	Nepovjerenje		,034	,837	,403
	Socijalna izolacija		-,022	-,459	,646
	Defektnost		,005	,086	,931
	Neuspjeh		-,144	-2,866	,004
	Zavisnost		-,034	-,819	,413
	Vulnerabilnost na povredu		-,027	-,632	,527
	Simbioza		-,005	-,131	,896
	Podređivanje		-,238	-5,298	,000
	Žrtvovanje		-,176	-4,793	,000
	Emocionalna inhibiranost		-,067	-1,637	,102
	Nepopustljivi standardi		-,025	-,612	,541
	Grandioznost		-,118	-2,724	,007
	Nedovoljna samokontrola		-,091	-2,140	,033
	Negativna dimenzija samopoštovanja		,048	1,487	,137
	Pozitivna dimenzija samopoštovanja		,028	,836	,403

Zavisna varijabla: *zdrava nezavisnost*

Sagledavanje pojedinačnih prediktora dimenzije *zdrava nezavisnost* ukazuje na to da obrasci afektivne vezanosti ne ostvaruju značajan jedinstven doprinos predikciji ove dimenzije. Kad su u drugom modelu u analizu uvedene disfunkcionalne kognitivne šeme, parcijalni doprinos obrazaca afektivne vezanosti i dalje nije statistički značajan. U okviru seta prediktora koji su uključeni u analizu u drugom koraku, statistički značajnu predikciju zavisne varijable dimenzije *zdrava nezavisnost* ostvaruju šeme: *napuštanje*, *neuspjeh*, *podređivanje*, *žrtvovanje* i *grandioznost*.

U trećem modelu, kad su uvedene pozitivna i negativna dimenzija samopoštovanja, jedinstven parcijalni doprinos i afektivne vezanosti i disfunkcionalnih kognitivnih šema nije se značajno promijenio u odnosu na rezultat koji je dobijen kad su uvedene disfunkcionalne kognitivne šeme u drugom modelu. Kao i u drugom, i u trećem modelu obrasci afektivne vezanosti ne ostvaruju značajan jedinstven doprinos predikciji dimenzije *zdrava nezavisnost*. U trećem modelu, identične su šeme koje ostvaruju značajne jedinstvene doprinose iz drugog modela: *napuštanje*, *neuspjeh*, *podređivanje*, *žrtvovanje* i *grandioznost*. U ovom koraku pokazalo se da pozitivna i negativna dimenzija samopoštovanja ne ostvaruju značajan jedinstven doprinos predikciji zavisne varijable dimenzije *zdrava nezavisnost*.

U analizi predikcije dimenzije *čežnja za djetinjstvom*, u prvom modelu obrasci afektivne vezanosti objašnjavaju samo 6% varijanse kriterijuma $F(4, 902) = 14.492, p < .001$. U drugom koraku analize uvođenje disfunkcionalnih kognitivnih šema kao seta objašnjava dodatnih 8.8% varijanse, što je ukupno 14.8% objašnjene varijanse kriterijuma $F(19, 8870) = 8.088, p < .001$. U trećem modelu uvođenje pozitivne i negativne dimenzije samopoštovanja rezultiralo je neznatnom povećanju u objašnjenju varijansi za 0.4% varijanse kriterijske varijable *čežnja za djetinjstvom*, što znači da je nakon uključanja svih prediktora u analizu, objašnjeno ukupno 15.2% varijanse kriterijuma $F(21, 885) = 7.565, p < .001$.

Tabela 19.

Rezultati hijerarhijske regresione analize za ispitivanje prediktora dimenzije čežnja za djetinjstvom

<i>MODELI</i>	<i>Prediktori</i>	<i>Beta</i>	<i>t</i>	<i>P</i>
MODEL 1. R² = .060 F = 14.492; p<.01	Sigurni obrazac	-,256	-1,021	,307
	Izbjegavajući obrazac	,031	,147	,883
	Preokupirani obrazac	-,025	-,107	,915
	Plasljivi obrazac	-,105	-,499	,618
MODEL 2.	Prediktori	Beta	t	P
R² = .148 F = 8.088; p<.01	Sigurni obrazac	-,137	-,557	,578
	Izbjegavajući obrazac	,117	,558	,577
	Preokupirani obrazac	,003	,012	,990
	Plasljivi obrazac	,064	,312	,755
	Emocionalna deprivacija	-,056	-1,303	,193
	Napuštanje	-,008	-,191	,848
	Nepovjerenje	,008	,200	,842
	Socijalna izolacija	-,012	-,246	,806
	Defektnost	,082	1,489	,137
	Neuspjeh	-,061	-1,191	,234
	Zavisnost	-,034	-,782	,434
	Vulnerabilnost na povredu	-,108	-2,505	,012
	Simbioza	,009	,214	,831
	Podređivanje	,045	,979	,328
	Žrtvovanje	-,090	-2,378	,018
	Emocionalna inhibiranost	,014	,338	,735
	Nepopustljivi standardi	-,054	-1,299	,194
	Grandioznost	-,098	-2,197	,028
Nedovoljna samokontrola	-,081	-1,855	,064	

<i>MODEL 3.</i>	<i>Prediktori</i>	<i>Beta</i>	<i>t</i>	<i>P</i>
R² = .152 F = 7.565; p<.01	Sigurni obrazac	-,155	-,630	,529
	Izbjegavajući obrazac	,103	,492	,623
	Preokupirani obrazac	-,017	-,072	,943
	Plašljivi obrazac	,052	,251	,801
	Emocionalna deprivacija	-,048	-1,110	,267
	Napuštanje	-,002	-,052	,959
	Nepovjerenje	,004	,083	,934
	Socijalna izolacija	-,012	-,246	,805
	Defektnost	,083	1,510	,131
	Neuspjeh	-,043	-,836	,403
	Zavisnost	-,033	-,775	,438
	Vulnerabilnost na povredu	-,102	-2,357	,019
	Simbioza	,006	,154	,877
	Podređivanje	,045	,985	,325
	Žrtvovanje	-,090	-2,387	,017
	Emocionalna inhibiranost	,012	,298	,766
	Nepopustljivi standardi	-,058	-1,415	,157
	Grandioznost	-,104	-2,337	,020
	Nedovoljna samokontrola	-,078	-1,799	,072
	Negativna dimenzija samopoštovanja	-,001	-,044	,965
Pozitivna dimenzija samopoštovanja	-,072	-2,134	,033	

Zavisna varijabla: *čežnja za djetinjstvom*

Kad je riječ o pojedinačnom prediktoru dimenzije *čežnja za djetinjstvom* uočljivo je da obrasci afektivne vezanosti ne pokazuju značajan jedinstven doprinos predikciji dimenzije *čežnja za djetinjstvom*. Kad su u analizu uvedene disfunkcionalne kognitivne šeme u drugom modelu, parcijalni doprinos obrazaca afektivne vezanosti i dalje nije

statistički značajan. U okviru seta prediktora koji su uključeni u analizu u drugom koraku, statistički značajnu predikciju zavisne varijable dimenzije *čežnja za djetinjstvom* ostvaruju disfunkcionalne kognitivne šeme: *vulnerabilnost na povredu*, *žrtvovanje* te *grandioznost*.

U trećem modelu, kad su uvedene pozitivna i negativna dimenzija samopoštovanja, jedinstven parcijalni doprinos i obrazaca afektivne vezanosti i disfunkcionalnih kognitivnih šema nije se značajno promijenio u odnosu na rezultat koji je dobijen kad su uvedene disfunkcionalne kognitivne šeme u drugom modelu. U trećem modelu obrasci afektivne vezanosti nisu pokazuli značajan jedinstven doprinos predikciji dimenzije *čežnja za djetinjstvom*, identične su šeme koje ostvaruju značajne jedinstvene doprinose iz drugog modela: *vulnerabilnost na povredu*, *žrtvovanje* i *grandioznost*.

U ovom koraku pokazalo se da pozitivna dimenzija samopoštovanja ostvaruje značajan jedinstven doprinos predikciji zavisne varijable dimenzije *čežnja za djetinjstvom*, dok negativna dimenzija samopoštovanja ne ostvaruje statistički značajan doprinos objašnjenju zavisne varijable.

Kad je u pitanju predikcija dimenzije *separaciona anksioznost*, u prvom modelu obrasci afektivne vezanosti objašnjavaju 14% varijanse kriterijuma $F(4, 902) = 36.566, p < .001$. U drugom koraku analize uvođenje disfunkcionalnih kognitivnih šema kao seta objašnjava dodatnih 11.4% varijanse, što je ukupno 25,4% objašnjene varijanse kriterijuma $F(19, 887) = 15.935, p < .001$. U trećem modelu uvođenje pozitivne i negativne dimenzije samopoštovanja rezultiralo je neznatnom povećanju u objašnjenju varijansi za 0.2% varijanse kriterijske varijable *separaciona anksioznost*, što znači da je nakon uključanja svih prediktora u analizu objašnjeno ukupno 25,6% varijanse kriterijuma $F(21, 885) = 14.502, p < .001$.

Tabela 20.

Rezultati hijerarhijske regresione analize za ispitivanje prediktora dimenzije separaciona anksioznost

<i>MODEL I</i>	<i>Prediktori</i>	<i>Beta</i>	<i>t</i>	<i>P</i>
MODEL 1. R² = .140 F = 36.566; p<.01	Sigurni obrazac	-,286	-1,191	,234
	Izbjegavajući obrazac	,157	,766	,444
	Preokupirani obrazac	,022	,100	,920
	Plašljivi obrazac	-,058	-,290	,772
MODEL 2.	<i>Prediktori</i>	<i>Beta</i>	<i>t</i>	<i>P</i>
R² = .254 F = 15.935; p<.01	Sigurni obrazac	-,303	-1,316	,188
	Izbjegavajući obrazac	,045	,229	,819
	Preokupirani obrazac	-,095	-,447	,655
	Plašljivi obrazac	-,060	-,310	,757
	Emocionalna deprivacija	-,075	-1,866	,062
	Napuštanje	,144	3,833	,000
	Nepovjerenje	,012	,294	,768
	Socijalna izolacija	-,150	-3,268	,001
	Defektnost	-,086	-1,657	,098
	Neuspjeh	,002	,044	,965
	Zavisnost	,045	1,115	,265
	Vulnerabilnost na povredu	,036	-,891	,373
	Simbioza	,121	3,094	,002
	Podređivanje	,017	,395	,693
	Žrtvovanje	,094	2,672	,008
	Emocionalna inhibiranost	,075	1,913	,056
Nepopustljivi standardi	,137	3,553	,000	
Grandioznost	,055	1,316	,188	

Odnos ranog iskustva i psihološke separacije–individuacije adolescenata

	Nedovoljna samokontrola	,093	2,291	,022
MODEL 3.	Prediktori	Beta	t	P
R² = .256	Sigurni obrazac	-,306	-1,327	,185
F = 14.502; p<.01	Izbjegavajući obrazac	,042	,216	,829
	Preokupirani obrazac	-,100	-,464	,643
	Plašljivi obrazac	-,062	-,318	,751
	Emocionalna deprivacija	-,080	-1,974	,049
	Napuštanje	,142	3,754	,000
	Nepovjerenje	,016	,401	,689
	Socijalna izolacija	-,150	-3,271	,001
	Defektnost	-,085	-1,645	,100
	Neuspjeh	,008	,171	,865
	Zavisnost	,044	1,105	,269
	Vulnerabilnost na povredu	,034	,830	,407
	Simbioza	,123	3,125	,002
	Podređivanje	,018	,408	,683
	Žrtvovanje	,095	2,677	,008
	Emocionalna inhibiranost	,075	1,908	,057
	Nepopustljivi standardi	,140	3,616	,000
Grandioznost		,051	1,228	,220
	Nedovoljna samokontrola	,092	2,262	,024
	Negativna dimenzija samopoštovanja	,009	,301	,764
	Pozitivna dimenzija samopoštovanja	,043	1,352	,177

Zavisna varijabla: *separaciona anksioznost*

Iz analize pojedinačnih prediktora dimenzije *separaciona anksioznost* vidi se da obrasci afektivne vezanosti ne ostvaruju značajan jedinstven doprinos predikciji

dimenzije *separaciona anksioznost*. Kad su u analizu uvedene disfunkcionalne kognitivne šeme u drugom modelu, parcijalni doprinos obrazaca afektivne vezanosti nisu pokazali značajan jedinstven doprinos predikciji dimenzije *separaciona anksioznost*. U okviru seta prediktora koji su uključeni u analizu u drugom koraku, statistički značajnu predikciju zavisne varijable dimenzije *separaciona anksioznost* ostvaruju disfunkcionalne kognitivne šeme *napuštanje, socijalna izolacija, simbioza, žrtvovanje, nepopustljivi standardi i nedovoljna samokontrola*.

U trećem modelu, kad su uvedene pozitivna i negativna dimenzija samopoštovanja, jedinstven parcijalni doprinos i obrazaca afektivne vezanosti i disfunkcionalnih kognitivnih šema nije se značajno promijenio u odnosu na rezultat koji je dobijen u drugom modelu, osim toga što je u ovom koraku šema *emocionalna deprivacija* ostvarila statistički značajan doprinos, a nije u drugom modelu. U trećem modelu obrasci afektivne vezanosti nisu ostvarili značajan jedinstven doprinos predikciji dimenzije *separaciona anksioznost*, a identične su šeme koje ostvaruju značajne jedinstvene doprinose iz drugog modela: *socijalna izolacija, simbioza, žrtvovanje, nepopustljivi standardi i nedovoljna samokontrola*, s tim što je u ovom modelu za razliku od drugog šema *emocionalna deprivacija* ostvarila značajan doprinos.

U ovom koraku pokazalo se da ni pozitivna ni negativna dimenzija samopoštovanja ne ostvaruju značajan jedinstven doprinos predikciji zavisne varijable dimenzije *separaciona anksioznost*.

Višestruka regresiona analiza primijenjena je radi ispitivanja doprinosa domena disfunkcionalnih kognitivnih šema u objašnjenju separacije–individuacije. Za kriterijske varijable korišteni su sumacioni skorovi na dimenzijama separacije–individuacije *negiranje potrebe za drugim, sputanost zbog roditeljske kontrole, separaciona anksioznost, čežnja za djetinjstvom i zdrava nezavisnost*, a prediktori su tri domena disfunkcionalnih kognitivnih šema – *diskonekcija*, u okviru kog su *emocionalna deprivacija, napuštanje, nepovjerenje/zloupotreba, socijalna izolacija/otuđenost, defektnost; oštećenje autonomije*, kome pripadaju šeme *neuspjeh, zavisnost/ nekompetentnost, vulnerabilnost na povredu, umreženost/ simbioza, subjugacija/ podređivanje, žrtvovanje, emocionalna inhibiranost*; i *oštećenje granica* koji obuhvata šeme *nepopustljivi standardi, grandioznost, nedovoljna samokontrola*.

U odnosu na dimenziju *negiranje potrebe za drugim*, kao kriterijum, regresioni model daje značajan doprinos objašnjenju kriterijuma $F(3, 1013) = 139.131, p < .01$.

Tabela 21.

Rezultati višestruke regresione analize za ispitivanje prediktora dimenzije negiranje potrebe za drugim

<i>Model</i>	<i>Prediktori</i>	<i>Beta</i>	<i>T</i>	<i>p</i>
R² = .31 F = 150.463; p < .01	Domen <i>diskonekcija</i>	.430	10.717	.000
	Domen <i>oštećenje autonomije</i>	.103	2.359	.019
	Domen <i>oštećenje granica</i>	.048	1.409	.159

Zavisna varijabla: *negiranje potrebe za drugim*

Kad je riječ o pojedinačnm prediktorima dimenzije *negiranje potrebe za drugim* uočljivo je da dva domena pokazuju značajan jedinstven doprinos predikciji dimenzije *negiranje potrebe za drugim* – *diskonekcija* i *oštećenje autonomije*.

U odnosu na dimenziju *sputanost zbog roditeljske kontrole*, kao kriterijuma, regresioni model daje značajan doprinos objašnjenju kriterijuma $F(3, 1013) = 120.505, p < .01$.

Tabela 22.

Rezultati višestruke regresione analize za ispitivanje prediktora dimenzije sputanost zbog roditeljske kontrole

<i>Model</i>	<i>Prediktori</i>	<i>Beta</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
R² = .26 F = 119.535; p < .01	Domen <i>diskonekcija</i>	.132	3.219	.001
	Domen <i>oštećenje autonomije</i>	.238	5.342	.000
	Domen <i>oštećenje granica</i>	.218	6.274	.000

Zavisna varijabla: *sputanost zbog roditeljske kontrole*

Posmatranjem pojedinačnih prediktora dimenzije *sputanost zbog roditeljske kontrole* zaključuje se da sva tri domena, *diskonekcija*, *oštećenje autonomije* i *oštećenje granica*, pokazuju značajan jedinstven doprinos predikciji dimenzije *sputanost zbog roditeljske kontrole*.

U odnosu na dimenziju *zdrava nezavisnost*, kao kriterijum, regresioni model daje značajan doprinos objašnjenju kriterijuma $F(3, 1013) = 30.832, p < .01$.

Tabela 23.

Rezultati višestruke regresione analize za ispitivanje prediktora dimenzije zdrava nezavisnost

<i>Model</i>	<i>Prediktori</i>	<i>Beta</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
$R^2 = .29$ $F = 30.695; p < .01$	Domen <i>diskonekcija</i>	.318	6.976	.000
	Domen <i>oštećenje autonomije</i>	.009	.191	.849
	Domen <i>oštećenje granica</i>	-.263	-6.780	.000

Zavisna varijabla: *zdrava nezavisnost*

Analiza pojedinačnih prediktora dimenzije *zdrava nezavisnost* vidimo da dva domena pokazuju značajan jedinstven doprinos predikciji dimenzije *zdrava nezavisnost* – *diskonekcija* i *oštećenje granica*.

U odnosu na dimenziju *čežnja za djetinjstvom*, kao kriterijum, regresioni model daje značajan doprinos objašnjenju kriterijuma $F(3, 1013) = 29.868, p < .01$.

Tabela 24.

Rezultati višestruke regresione analize za ispitivanje prediktora dimenzije čežnja za djetinjstvom

<i>Model</i>	<i>Prediktori</i>	<i>Beta</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
R² = .08 F = 29.506; p<.01	Domen <i>diskonekcija</i>	.050	1.102	.271
	Domen <i>oštećenje</i> <i>autonomije</i>	-.145	-2.921	.004
	Domen <i>oštećenje</i> <i>granica</i>	-.206	-5.303	.000

Zavisna varijabla: *čežnja za djetinjstvom*

Kad je riječ o pojedinačnim prediktorima dimenzije *čežnja za djetinjstvom* može se zaključiti da dva domena pokazuju značajan jedinstven doprinos predikciji dimenzije *čežnja za djetinjstvom* – a domen *oštećenje autonomije* i domen *oštećenje granica*.

U odnosu na dimenziju *separaciona anksioznost*, kao kriterijum, regresioni model daje značajan doprinos objašnjenju kriterijuma F (3, 1013) = 24.792, p<.01).

Tabela 25.

Rezultati višestruke regresione analize za ispitivanje prediktora dimenzije separaciona anksioznost

<i>Model</i>	<i>Prediktori</i>	<i>Beta</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
R² = .07 F = 25.427; p<.01	Domen <i>diskonekcija</i>	.103	2.238	.025
	Domen <i>oštećenje</i> <i>autonomije</i>	-.230	-4.596	.000
	Domen <i>oštećenje</i> <i>granica</i>	-.131	-3.347	.001

Zavisna varijabla: *separaciona anksioznost*

Od pojedinačnih prediktora dimenzije *separaciona anksioznost* sva tri domena pokazuju značajan jedinstven doprinos predikciji dimenzije *separaciona anksioznost*.

5.4. Ispitivanje razlika između grupa različitih sociodemografskih karakteristika

5.4.1. Odnos pola i dimenzija sekundarne psihološke separacije–individuacije

Tabela 26.

T-test: Razlike u skorovima na dimenzijama separacije–individuacije u odnosu na muški i ženski pol

	pol	N	M	SD	t	p
<i>Negiranje potrebe za drugim</i>	<i>Muški</i>	292	-.739	.1789	7.101	.000
	<i>Ženski</i>	732	-.827	.1782		
<i>Sputanost zbog roditeljske kontrole</i>	<i>Muški</i>	291	.458	.0786	2.426	.016
	<i>Ženski</i>	732	.445	.0866		
<i>Zdrava nezavisnost</i>	<i>Muški</i>	291	2.138	.0271	6.725	.000
	<i>Ženski</i>	732	2.126	.0273		
<i>Čežnja za djetinjstvom</i>	<i>Muški</i>	292	2.126	.0342	3.715	.000
	<i>Ženski</i>	732	2.117	.0371		
<i>Separaciona anksioznost</i>	<i>Muški</i>	291	1.470	.3159	3.480	.001
	<i>Ženski</i>	732	1.392	.332		

U tabeli 26 vidi se da postoji razlika između muškog i ženskog pola u pogledu svih pet dimenzija separacije–individuacije.

Radi boljeg uvida u rezultate urađena je Kanonička diskriminativna analiza, kojom je izdvojena jedna značajna funkcija.

U tabeli 29 može se vidjeti da je visina vrijednosti koeficijenta kanoničke korelacije .286, što ukazuje na umjeren udio objašnjenih varijabli.

Tabela 27.

Deskriptivni pokazatelji za izdvojene diskriminativne funkcije

	Karakteristična vrednost	R	Wilks- Lambda	Chi	df	p
1	0.089	.286	.918	87.123	5	.000

Prva izdvojena funkcija značajno razlikuje grupu muških i ženskih ispitanika, pri čemu muški pol ostvaruje višu vrijednost (tabela 28).

Tabela 28.

Cetroidi grupa za I diskriminativnu funkciju

Grupa (prema obrascu afektivne vezanosti)	Vrijednost centroida
Muški pol	.475
Ženski pol	-.188

Na osnovu matrice strukture diskriminativne funkcije (tabela 29) možemo uočiti da četiri dimenzije psihološke separacije–individuacije značajno koreliraju sa diskriminativnom funkcijom, a to su: *negiranje potrebe za drugim, zdrava nezavisnost, čežnja za djetinjstvom* i *separaciona anksioznost*. Prema vrijednosti centroida grupa koji su prikazani u tabeli 30, kao što je rečeno, muški pol ostvaruje više vrijednosti, te se može zaključiti da oni postižu više vrijednosti na sve četiri dimenzije separacije–individuacije, što znači da u većem stepenu negiraju potrebu za drugim, da su više nezavisni, čežnu za djetinjstvom i u najmanjoj mjeri osjećaju separacionu anksioznost.

Tabela29.

Matrica strukture za I diskriminativnu funkciju

	I diskriminativna funkcija
Negiranje potrebe za drugim	.774
Zdrava nezavisnost	.698
Čežnja za djetinjstvom	.368
Separaciona anksioznost	.352
Sputanost zbog roditeljske kontrole	.254

5.4.2. Odnos separacije–individuacije i uzrasta ispitanika

Tabela30.

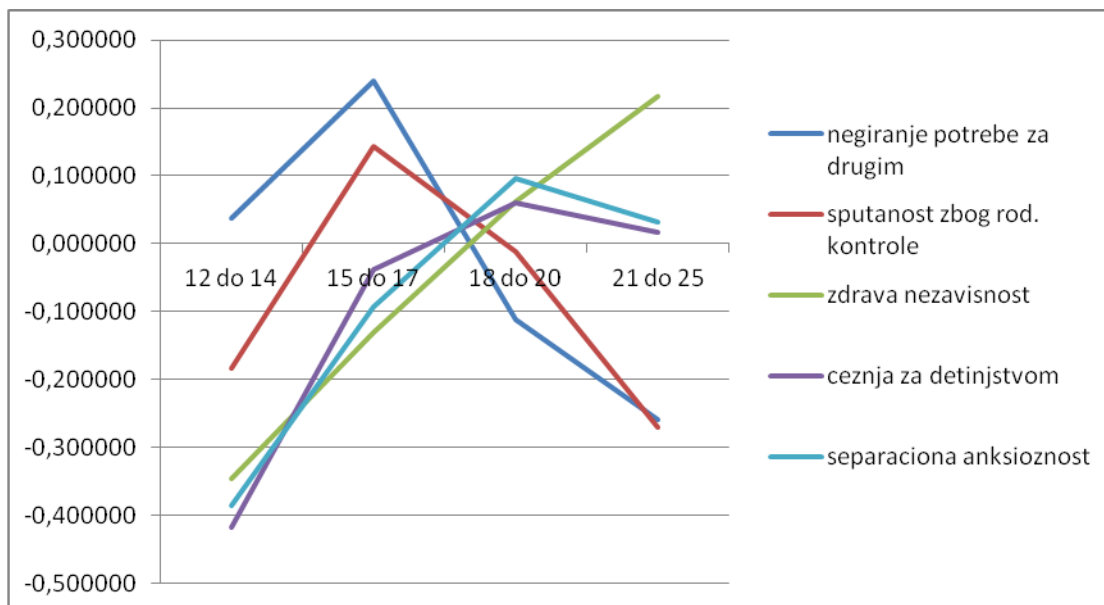
ANOVA – razlike u skorovima na dimenzijama skale separacije–individuacije u odnosu na uzrast

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	p
<i>Negiranje potrebe za drugim</i>	Between Groups	37,790	3	12,597	13,042	.000
	Within Groups	985,210	1020	,966		
	Total	1023,000	1023			
<i>Sputanost zbog roditeljske kontrole</i>	Between Groups	20,406	3	6,802	6,920	.000
	Within Groups	1001,594	1019	,983		
	Total	1022,000	1022			
<i>Zdrava nezavisnost</i>	Between Groups	19,693	3	6,564	6,674	.000
	Within Groups	1002,307	1019	,984		
	Total	1022,000	1022			
<i>Čežnja za djetinjstvom</i>	Between Groups	8,780	3	2,927	2,943	.032
	Within Groups	1014,220	1020	,994		
	Total	1023,000	1023			
<i>Separaciona anksioznost</i>	Between Groups	12,974	3	4,325	4,368	.005
	Within Groups	1009,026	1019	,990		
	Total	1022,000	1022			

Na osnovu rezultata može se zaključiti da postoje statistički značajne razlike u skorovima na svim dimenzijama separacije–individuacije u odnosu na uzrast ispitanika. Kako postoje statistički značajne razlike, a radi detaljnijeg uvida u postojanje razlika na dimenzijama separacije–individuacije u odnosu na uzrast ispitanika, rezultate su predstavljeni grafički (Grafikon 1).

Grafikon 1.

Odnos uzrasta i dimenzija separacije–individuacije

Na osnovu rezultata na grafikonu 1, vidi se da adolescenti uzrasta od 15 do 17 godina najviše negiraju potrebu za drugim, te da se u najvećem stepenu osjećaju sputanim zbog roditeljske kontrole. Najveći stepen *zdrave nezavisnosti* postigli su adolescenti uzrasta od 21 do 25 godina, a oni uzrasta od 18 do 20 godina najviše *čežnu za djetinjstvom* i osjećaju *separacioni strah*.

6.DISKUSIJA

Problem istraživanja odnosio se na provjeru relacija između ranog iskustva i sekundarne psihološke separacije–individuacije adolescenata. Rano iskustvo u okviru istraživanja opisano je na osnovu tri konstrukta: obrasca afektivne vezanosti, disfunkcionalnih kognitivnih šema i samopoštovanja, koji se formiraju rano i za koje je bitna rana interakcija sa značajnim drugim. Disfunkcionalne kognitivne šeme nastaju tokom ranog razvoja i učestvuju u stvaranju i održavanju vulnerabilnosti na različite poremećaje (Mirović, 2010). Jang (1993) tvrdi da rana iskustva koja su nastala u prvim bliskim vezama, a koja pružaju osjećaj sigurnosti, bezbijeđenosti i brige, čine bazu za razvoj zdravih relacija u odrasloj dobi, dok, s druge strane, iskustva zanemarivanja, zlostavljanja ili trauma u djetinjstvu stvaraju rizik za pojavu nepovjerenja i osnov su za pojavu disfunkcionalnih uvjerenja da će sve buduće relacije donijeti slična iskustva napuštanja, uskraćivanja, iskorištavanja i sl. Za razvoj disfunkcionalnih kognitivnih šema značajan je rani odnos sa drugim, što znači da je u uskoj vezi sa unutrašnjim radnim modelima sebe i drugog koji značajno doprinose organizaciji iskustva i ponašanju. Za razvoj samopoštovanja važna je interakcija sa značajnim drugima jer smo skloni posmatrati sebe onako kako nas vide značajni drugi, pa je zato važno da se dijete osjeća voljenim, da postoji interesovanje za njega i da mu roditelj pruža emocionalnu toplinu u ranom periodu. Odnos prema sebi gradimo kroz iskustvo koje smo imali sa značajnim drugim. Bolbi smatra da će dijete formirati sliku o spoljašnjem svijetu na osnovu interakcije sa ljudima koji o njemu brinu, a na osnovu te toga i unutrašnje radne modele. Unutrašnji radni model najvažniji je aspekt razvojnih promjena i djetetov osjećaj sigurnosti, koji treba da ima svoj kontinuitet, biće ugrožen ako radni modeli sebe i značajnih drugih ne prate razvoj fizičkih, socijalnih i kognitivnih sposobnosti djeteta. Aktiviranje sistema afektivne vezanosti u toku vremena može prizvati mentalne reprezentacije preko ponašanja i osjećanja koji su odraz interakcije sa prethodnom dostupnom i responsivnom figurom, a dešava se putem mehanizma introjeksijske karakteristika figura koje brinu i daju podršku. Upravo mentalne reprezentacije značajnog drugog kroz interakciju postaju dio vlastitog sistema i stvara se predstava sebe i drugog.

6.1. Distribucija obrazaca afektivne vezanosti

Dosadašnja istraživanja afektivne vezanosti nisu dosljedno potvrdila postojanje četiri obrasca afektivne vezanosti, pa smo s ciljem provjere hipoteze klaster analizom na skalapa UPIPAV-R ispitali da li će biti potvrđeno postojanje tih obrazaca. U skladu sa teorijskim četvorokategorijalnim modelom afektivne vezanosti pretpostavljeno je postojanje četiri obrasca, iako dosadašnja istraživanja nisu dosljedno potvrdila postojanje četvrtog, plašljivog obrasca (Mihčić i sar., 2008). Na osnovu dobijenih rezultata nehijerarhijske metode klaster analize (K-means cluster) pretpostavljeno rješenje procijenjeno je prihvatljivim. Potvrđena je hipoteza o postojanju četiri obrasca afektivne vezanosti (Adamović, 2012; Al-Yagon, 2011).

Kad je riječ o distribuciji obrazaca afektivne vezanosti, slično dosadašnjim istraživanjima, više od 50% ispitanika je u kategoriji sigurno afektivno vezanih, što su pokazala i prethodna istraživanja (Kobak, Sceery, 1988; Bartholomew, Horowitz, 1991; Fox, Kimmerly, Schafer 1991; Mihčić i sar., 2007; Mihčić i sar., 2008; Stanojević, 2002, 2004, 2008; Vukelić Basarić, 2010; Al-Yagon, 2011, Mihčić, 2012; vanIjzendoom&Kroonemberg, 1988, van Ijzendoom et al., 1992, Mirović, Hadžić Krnetić, 2013). Ova hipoteza u potpunosti je potvrđena.

6.2. Doprinos obrazaca afektivne vezanosti, samopoštovanja i disfunkcionalnih kognitivnih šema predikciji separacije–individuacije

Za potrebe ispitivanja doprinosa varijabli koji se odnose na rano iskustvo u predikciji sekundarne psihološke separacije–individuacije koristili smo hijerarhijsku regresionu analizu, u okviru koje su prediktori bili obrasci afektivne vezanosti, samopoštovanje i disfunkcionalne kognitivne šeme, a kriterijumi sumacioni skorovi na faktorima koje smo dobili ispitivanjem latentne strukture psihološke separacije–individuacije. Kriterijske varijable su dimenzije separacije–individuacije *negiranje potrebe za drugim, sputanost zbog roditeljske kontrole, separaciona anksioznost, čežnja za djetinjstvom i zdrava nezavisnost*, a prediktori afektivna vezanost, petnaest disfunkcionalnih kognitivnih šema i dvije dimenzije samopoštovanja. Hipoteza da su

obraci afektivne vezanosti, disfunkcionalne kognitivne šeme i dimenzije samopoštovanja značajni prediktori u objašnjenju dimenzija psihološke separacije–individuacije djelimično je potvrđena. Svi modeli ostvaruju značajan doprinos u objašnjenju kriterijuma, s tim što je najveći doprinos u objašnjenju dimenzije *negiranje potrebe za drugim, separaciona anksioznost i sputanost zbog roditeljske kontrole*. Obrasci afektivne vezanosti i dimenzije samopoštovanja nisu značajni prediktori u objašnjenju dimenzija psihološke separacije–individuacije, s tim što je pozitivna dimenzija samopoštovanja jedino statistički značajan prediktor u objašnjenju dimenzije *čežnja za djetinjstvom*. Očekivali smo da će obrasci afektivne vezanosti i samopoštovanje biti značajni prediktori u objašnjenju separacije–individuacije, što je u skladu i sa teorijskim uporištem, a i rezultatima prethodnih istraživanja. Posebno smo očekivali da će samopoštovanje i sigurna afektivna vezanost biti u vezi sa zdravom nezavisnošću. U drugoj fazi procesa separacije–individuacije u fazi vježbanja nezavisnosti (Josselson, 1980), adolescent se osjeća nepogrešivim i isprobava sopstvene odluke i usmjerenja, odbija upozorenja da bude oprezan i umjeren u svojim postupcima. Često se to manifestuje i u namjernom nerviranju i izazivanju roditelja. Zamjenu za dotadašnje emocionalne veze sa roditeljima predstavljaju novoformirane veze sa vršnjacima, koje doprinose udaljavanju od roditelja, što bi moglo biti i objašnjenje za dobijeni rezultat. Kad je u pitanju samopoštovanje, rezultati su pokazali da pozitivna dimenzija samopoštovanja ostvaruje značajan doprinos u objašnjenju dimenzije *čežnja za djetinjstvom*. Ova dimenzija psihološke separacije–individuacije odnosi se na potrebu za veoma bliskim odnosima sa roditeljskom figurom i predstavlja zaostatak simbiotske faze ranog djetinjstva, a povezana je i sa potrebom za vraćanjem u sigurnost djetinjstva. Visok rezultat na ovoj dimenziji ukazuje na strah od izazova koje sa sobom nosi odrasla dob (Smojver-Ažić, 1998), tako da je očekivano da će oni koji imaju visoko samopoštovanje manje čeznuti za djetinjstvom, što smo i dobili. U posljednoj fazi separacije–individuacije dešava se konsolidacija, u kojoj adolescent gradi osjećanje identiteta uz doživljaj nezavisnosti i individualnosti, uzimajući elemente iskustva iz djetinjstva i onog stečenog u prethodne tri faze, kao i iz nekih novih iskustava kao osnove za izgrađivanje vlastitog. Rezultati istraživanja ukazuju na to da su pojedine disfunkcionalne kognitivne šeme značajni prediktori dimenzija psihološke separacije–individuacije. Hipotezu koja se

odnosila na to da su disfunkcionalne kognitivne šeme prediktori dimenzija sekundarne psihološke separacije–individuacije adolescenata formirali smo na osnovu teorijskog uporišta i nalaza istraživanja. Roring (2012) je zaključio da domen *odvojenost i odbacivanje* predstavlja značajan prediktor *separacione anksioznosti*, ali nije značajan prediktor *anksioznosti zbog roditeljske kontrole*. Domeni *pretjerana kontrola i odvojenost i odbacivanje* značajni su prediktori dimenzije *negiranje zavisnosti*. Studenti koji imaju veću tendenciju da vide sebe u negativnom smislu, posebno u domenu *odvojenosti i odbacivanja*, pokazali su viši stepen *separacione anksioznosti i negiranja zavisnosti*.

U odnosu na dimenziju *negiranje potrebe za drugim* kao kriterijum svi regresioni modeli u našem istraživanju pokazali su značajan doprinos njegovom objašnjenju. Kada je riječ o pojedinačnim prediktorima dimenzije *negiranje potrebe za drugim*, pokazalo se da obrasci afektivne vezanosti nisu prediktor ove dimenzije, iako smo očekivali da će oni biti povezani sa dimenzijama separacije–individuacije. U fazi diferencijacije, prvoj fazi separacije–individuacije (Josselson, 1980), adolescent zauzima kritički stav prema roditeljima, njihovim ubjeđenjima i stavovima, pa se javlja potreba odbacivanja njihovog uticaja i savjeta, što nekada dovodi do jakih otpora i odbacivanja svega što dolazi ili podseća na roditelje. U fazi *vježbanje nezavisnosti* adolescent se osjeća nepogrešivim i isprobava sopstvene odluke i usmjerenja, što može biti objašnjenje za ovaj rezultat.

U okviru seta prediktora koji su uključeni u analizu u drugom koraku, statistički značajnu predikciju zavisne varijable dimenzije *negiranje potrebe za drugim* ostvarile su šeme *emocionalna deprivacija, napuštanje, nepovjerenje, defektnost, podređivanje, žrtvovanje i emocionalna inhibiranost*, s tim što šeme *napuštanje i žrtvovanje* ostvaruju negativan doprinos. Osobe koje imaju šemu *napuštanje* uvjerenе su da će se prekinuti veza sa značajnim osobama i da im one više neće pružati podršku i zaštitu, pa se osjećaju napuštenim, a dešava se da zbog toga izbjegavaju kontakte. Šemu *žrtvovanje* karakteriše usmjerenost na zadovoljavanje tuđih potreba na račun sopstvenih jer postoji uvjerenje da je drugima pomoć potrebija, ali to često dovodi do osjećaja usamljenosti i nezadovoljstva jer adolescent rijetko dobija nešto za sebe. Ono što je zajedničko ovim šemama jeste osjećaj usamljenosti i idealizovanje slike o drugima koji bi ih mogli odbaciti, pa zbog toga ove osobe u manjoj mjeri negiraju potrebu za drugima. Ostale

navedene šeme ostvaruju pozitivan doprinos kriterijumu, što znači da će adolescenti koji imaju izražene ove šeme u većoj mjeri negirati potrebu za drugima. Ovim šemama zajedničko je zanemarivanje svojih autentičnih potreba, emocionalna ukočenost i strah od odbačenosti. *Emocionalna inhibiranost* karakteristična je za osobe koje pretjerano kontrolišu spontane akcije, iskrena osjećanja i otvorenu komunikaciju, što pokušavaju da prenesu i na druge (Mirović, 2010). Slično je i kod šeme *nepovjerenje* – osobe očekuju da će ih drugi lagati, prevariti, iskoristiti, poniziti, zbog čega su stalno na oprezu i plaše se nepravdnog zanemarivanja, pa se drže na odstojanju i izbjegavaju intimnost i otvaranje pred drugima. Šema *socijalna izolacija* karakteriše osobe koje se osjećaju usamljeno jer smatraju da su inferiorne u odnosu na druge, zbog čega često izbjegavaju društvena okupljanja. Osobe sa šemom *defektnost* karakteriše osjećaj inferiornosti i bezvrednosti i uvjerenje da ih zbog toga niko ne može voljeti, često preuzimaju svu krivicu na sebe i puštaju da ih drugi iskorištavaju. Oni se često osjećaju manje vrijednim i žive u strahu da će njihove mane biti otkrivene i da će upravo zbog toga biti odbačeni. Kod *emocionalne deprivacije* osobe se osjećaju usamljeno jer imaju doživljaj da drugi ne odgovaraju na njihove potrebe za toplinom i podrškom, a kod šeme *podređivanje* osobe prepuštaju kontrolu nad sopstvenim životom drugima kako bi izbjegli njihov bijes, kaznu ili odbacivanje i često potiskuju svoja osjećanja i potrebe.

U trećem modelu, kad su uvedene pozitivna i negativna dimenzija samopoštovanja, jedinstven parcijalni doprinos afektivne vezanosti i disfunkcionalnih kognitivnih šema nije se značajno promijenio u odnosu na rezultat dobijen u drugom modelu. Ni pozitivna i negativna dimenzija samopoštovanja nisu ostvarile statistički značajne doprinose zavisne varijable dimenzije *negiranje potrebe za drugim*.

Kod dimenzije *sputanost zbog roditeljske kontrole* kao kriterijuma sva tri modela pokazala su značajan doprinos objašnjenju kriterijuma. Posmatranjem pojedinačnih prediktora dimenzije *sputanost zbog roditeljske kontrole* zaključujemo da obrasci afektivne vezanosti nisu prediktor ove dimenzije. U okviru seta prediktora koji su uključeni u analizu u drugom koraku, statistički značajnu predikciju zavisne varijable dimenzije *sputanost zbog roditeljske kontrole* ostvarile su disfunkcionalne kognitivne šeme *zavisnost, simbioza, podređivanje, grandioznost i neuspjeh*. Sve šeme izuzev *neuspjeha* ostvaruju pozitivne doprinose, a osim šeme *grandioznost* sve su iz domena

oštećenje autonomije. Formiranju ovih šema doprinose porodični odnosi u okviru kojih postoji pretjerana povezanost, prezaštićivanje i onemogućavanje da dijete samostalno funkcioniše, što smanjuje samopouzdanje i čini da ono zanemaruje sopstvene potrebe kako bi zadovoljilo roditeljeve. Posljedica ovakvog odnosa roditelja najviše se zapaža u periodu kada djeca ulaze u period odraslog doba jer nisu u mogućnosti formirati sopstveni identitet i definisati autentične životne ciljeve, nezavisne od želja drugih. Svim šemama upravo je to zajednička karakteristika, pa čak i šemi *grandioznost* u kombinaciji sa šemom *zavisnost*.

Osobe sa šemom *grandioznost* uvjerenе su da drugi imaju manja prava i kompetencije i smatraju da su bolji od drugih, vjeruju u svoju superiornost, te zahtijevaju ispunjenje sopstvenih potreba, ne brinući pri tom o potrebama drugih, uključujući tu i bliske osobe. Njihova ponašanja često karakteriše odusustvo empatije, sebičnost i grandioznost, snobizam, dominacija nad drugima, nametanje sopstvene tačke gledišta, izbjegavanje odgovornosti manipulisanjem situacije i demonstriranje moći na povređujući način. Osim toga osobe sa ovom šemom smatraju da imaju pravo da kažu, učine ili dobiju šta žele, čak i kad to nije realno, humano ili razumno. Često koriste druge u postizanju sopstvenih ciljeva, a u slučaju da se oni usprotive, ili prekidaju kontakt ili postaju agresivni. Ovakve osobe nemaju razvijen kapacitet za samokritičnost, pa vjeruju da su uvijek u pravu. Uticaj na razvoj ove šeme ima porodično okruženje u kome ne postoji stabilnost i red. Potrebno je napraviti razliku između tri tipa ove šeme, koji se ne ogledaju u manifestaciji nego u načinu nastanka. Jedan od tipova koji nas interesuje jeste kombinacija ove i šeme *zavisnost*, koja se formira kod pretjerano zaštićivane djece, ona se stavljaju u poziciju nemoći i smatraju da imaju pravo da budu zavisni od drugih. Ove osobe smatraju da su drugi dužni zadovoljiti njihove potrebe, pa će, ako se to ne desi, osjećati bijes i reagovati pasivno-agresivno. Šema *grandioznost* nastaje zbog slabo postavljenih granica i kontrole ili ukoliko su roditelji previše popuštali djeci i potkrepljivali njihovu razmaženost, ili pak radili sve umjesto djece pa ih tako činili nesamostalnim.

Podređivanje je šema koja kod osoba razvija uvjerenje o neophodnosti prepuštanju kontrole nad sopstvenim životom drugima, kako bi se izbjegao njihov bijes i odbacivanje. Osobe sa ovom šemom pretjeruju u prepuštanju kontrole drugima jer se osjećaju prisiljenim i podnose to kako bi izbjegle ljutnju i odmazdu. One vjeruju da nemaju

kontrolu nad sopstvenim životom i da je on u rukama nekog autoriteta kome se ne mogu protiviti, a svoje potrebe zanemaruju i posmatraju kao nebitne. Rijetko ulaze u konflikte i sebe vide kao vrlo fleksibilne, iako osjećaju bijes koji ne znaju ispoljiti i često imaju doživljaj da nemaju izbora i da su primorane konformisati se, a taj osjećaj bespomoćnosti, primoranosti i zarobljenosti u vezi je sa strahom od odbacivanja, kazne i osude. Osobe sa šemom *podređivanje* potiskuju emocije i potrebe jer smatraju da to moraju, međutim, takav odnos nije u vezi sa željom da se drugom pomogne, već sa strahom od odmazde. Zbog nemogućnosti postavljanja granica drugima, ovakve osobe imaju problem sa samopoštovanjem. One često izbjegavaju situacije u kojima postoji mogućnost da ih drugi kontrolišu i zarobe, štiteći se tako od loših osjećanja. Iz tih razloga izbjegavaju i bliske emocionalne odnose. Kod ovih osoba postoji i mogućnost natkompenzacije u smislu pretjerane kontrole u nekoj oblasti života, a mogu i početi da ispoljavaju buntovničko ponašanje, što je u potpunosti suprotno onom što autoriteti očekuju.

Šemu *simbioza* karakteriše uvjerenost da se povezanost sa drugima ostvaruje po cijenu individualnosti i normalnog socijalnog razvoja i neprestano su u potrazi za pažnjom, ljubavlju i pohvalama. Te osobe imaju doživljaj da su kao jedno sa značajnim drugim i vjeruju da je njihova veza toliko snažna i duboka da bi bilo nemoguće nastaviti život ako bi se ona prekinula, zbog čega strahuju svaki put kad neko postavi granicu jer se tada osjećaju odbačeno. Ovakva stopljenost sa drugom osobom podrazumijeva žrtvovanje identiteta zbog bliskosti koja prija, ali izaziva osjećaj praznine i nezadovoljstva jer osoba ima osjećaj da je izgubila sebe i često ne zna ni ko je ni šta stvarno želi. Takve osobe nikad ne razviju posebna interesovanja jer kopiraju onoga s kim su u simbiozi. Njih obuzima osjećaj krivice ako poduzmu nešto po pitanju svojih potreba jer tako osjećaju da gube drugu polovinu sebe i često se zbog tog preplavljujućeg osjećaja vraćaju u simbiozu.

Šemu *zavisnost* imaju osobe koje su uvjerenе u vlastitu bespomoćnost i nesposobnost nošenja sa svakodnevnim životnim teškoćama. One u svakom pogledu zavise od drugih osoba i nesposobne su da donesu sopstvenu odluku, pa zato stalno traže savjete od drugih ili nalaze jednu osobu koja će o njima brinuti. Što je veća zavisnost osoba će manje razvijati životne vještine, tako da nekompetentnost postaje realnost. Osobe sa ovom

šemom rastle su u porodici koja je donosila odluke umjesto njih. Šema *neuspjeh* karakteriše osobe koje su uvjerenе u vlastitu neuspješnost u oblastima kao što su karijera, status, škola ili sport. S obzirom na to da je ovakava osoba ubijedena da neće biti dovoljno dobra i prije nego što počne nešto raditi, ona često izbjegava teške životne situacije, što dovodi do neuspjehа i omogućuje joj da potvrdi loše mišljenje o sebi. Za nastanak ove šeme zaslužni su roditelji koji su postavljali visoke standarde i zahtjeve, upoređivali ih sa braćom i sestrama u negativnom kontekstu, ili je dijete možda steklo utisak da nikad neće dostići roditelja koji je uspješan i poznat. S druge strane, postoji mogućnost da su roditelji previše popustljivi, pa dijete nije steklo vještine samodisciplinovanja.

Sve ove šeme karakteriše doživljaj sebe kao bespomoćne i osobe nesposobne da se nosi sa svakodnevnim obavezama, pa one često postaju nefunkcionalne i teško uspijevaju da postavе granice sopstvenim emocijama i impulsima. Ova karakteristika može se posmatrati kao zajednička ovim šemama i posebno je prisutna u adolescentnom periodu. Budući da ovakve osobe imaju problem sa postavljanjem granica, one to pokušavaju uraditi na buntovan način, sa čim je u vezi i snažniji osjećaj sputanosti zbog roditeljske kontrole.

U trećem modelu uvođenjem pozitivne i negativne dimenzije samopoštovanja jedinstven parcijalni doprinos i afektivne vezanosti i disfunkcionalnih kognitivnih šema nije se značajno promijenio u odnosu na rezultat koji je dobijen u drugom modelu. Kao i u drugom, i u trećem modelu afektivna vezanost ne ostvaruje značajan jedinstven doprinos predikciji ove dimenzije. Takođe, u drugom i trećem modelu identične su šeme koje ostvaruju značajne jedinstvene doprinose.

U trećem koraku, uključivanje pozitivne i negativne dimenzije samopoštovanja nije rezultiralo statistički značajnom jedinstvenom doprinosu zavisne varijable.

Kad je riječ o dimenziji *zdrava nezavisnost* kao kriterijumu, sva tri modela pokazala su značajan doprinos njegovom objašnjenju, a kad su u pitanju pojedinačni prediktori dimenzije *zdrava nezavisnost* pokazalo se da obrasci afektivne vezanosti ne ostvaruju značajnu predikciju zavisne varijable. Kao što smo objasnili, očekivali smo da će obrasci afektivne vezanosti biti u vezi sa zdravom nezavisnošću. Objašnjenje za ovaj

rezultat može se naći u prirodi procesa separacije–individuacije i specifičnostima faza (Josselson, 1980) u okviru kojih se dešava odbacivanje roditeljskog uticaja i jednostranog autoriteta, te vježbanje nezavisnosti.

U okviru seta prediktora koji su uključeni u analizu u drugom koraku, statistički značajnu predikciju zavisne varijable dimenzije *zdrava nezavisnost* ostvaruju šeme *napuštanje*, *neuspjeh*, *podređivanje*, *žrtvovanje*, *grandioznost* i *nedovoljna samokontrola*, s tim što jedino šema *napuštanje* ostvaruje pozitivan, dok ostale ostvaruju negativan doprinos, što znači da osobe kod kojih su izražene ove šeme imaju niži stepen ostvarene zdrave nezavisnosti. Kako je objašnjeno u prethodnoj diskusiji u vezi sa predikcijom zavisne varijable *sputanost zbog roditeljske kontrole*, šeme *podređivanje*, *žrtvovanje* i *neuspjeh* su iz domena *oštećenje autonomije* koja se odnosi na nemogućnost uspostavljanja zdrave nezavisnosti, zbog čega postojanje šema iz ovog domena ostvaruje negativan doprinos. *Podređivanje* je šema koja se odnosi na uvjerenost o neophodnosti prepuštanju kontrole nad sopstvenim životom drugima radi izbjegavanja njihovog bijesa i odbacivanja. Zbog nemogućnosti postavljanja granica drugima, ovakve osobe imaju problem sa samopoštovanjem. Slično tome, osobe koje imaju šemu *neuspjeh* karakteriše uvjerenost o vlastitoj neuspješnosti, i izbjegavanje teške životne situacije. To izbjegavanje dovodi do neuspjeha, što osobi omogućuje da potvrdi loše mišljenje o sebi. Posljedica ovakvog odnosa roditelja najviše se zapaža kada djeca ulaze u period odraslog doba jer nisu u mogućnosti formirati sopstveni identitet i definisati autentične životne ciljeve, nezavisne od želja drugih. Ovim šemama upravo je to zajednička karakteristika i jasno je zbog čega ovakve osobe imaju problem da postignu zdravu nezavisnost. Osobe kod kojih je aktivirana šema *žrtvovanje* izlaze u susret potrebama drugih i svoju žrtvu doživljavaju dobrovoljno, za razliku od onih kod kojih je dominantna šema *podređivanje*, koji smatraju da nemaju izbora. Kad zanemaruju svoje potrebe, ovakve osobe smatraju da to čine zbog drugih jer bi drukčije ponašanje bilo sebično. Šeme *grandioznost* i *nedovoljna samokontrola* su iz domena *oštećenje granica*, koji karakteriše postavljanje previsokih standarda, uz nedovoljnu samokontrolu. Osobe sa ovom šemom djeluju sebično, razmaženo, neodgovorno ili narcistično. Roditelji su se postavljali neprimjereno u smislu pretjerane zatjevnosti ili pretjerane popustljivosti, odgovarajući neadekvatno na potrebe djeteta. Kod primjene ekstremnih vaspitnih stilova dijete ne može razviti

adekvatnu samokontrolu, pa se dešava da ili je pretjerana ili se nikako ne razvije, a u odnosu prema drugima ne poštuju tuđe potrebe i pravila ponašanja. Osobe sa šemom *grandioznost* ubijeđene su u svoju superiornost, te zahtijevaju ispunjenje sopstvenih potreba, ne vodeći računa o potrebama drugih, uključujući tu i bliske osobe. I ova šema nastaje zbog slabo postavljenih granica i kontrole ili, ukoliko su roditelji previše popuštali djeci i podsticali njihovu razmaženost, ili pak radili sve umjesto djece pa ih nako činili nesamostalnim.

Šema *nedovoljna samokontrola* odnosi se na uvjerenje da je na putu ka cilju dozvoljena netolerancija, što znači da im nedostaju samokontrola i samodisciplina. Osobe koje imaju ovu šemu odrasle su u porodici u kojoj su postavljene slabe granice i kontrola, pa djeca nisu naučila da kontrolišu frustracije jer unutar sebe nemaju granice. Tipična ponašanja u vezi sa ovom šemom su impulsivnosti, kašnjenje, dekokentrisanost, dezorganizovanost i nespremnost da se istraje u dosadnim i istrajnim zadacima. Ta djeca nisu dobijala ni obaveze u vezi sa kućnim poslovima, tolerisana su im ispoljavanja bijesa, pa ni u tom smislu nisu naučili da kontrolišu impulse.

Obje šeme (*grandioznost* i *nedovoljna samkontrola*) nastale su u sličnim porodičnim uslovima i posljedica su neadekvatno postavljanih granica. Djeca se ponašaju nekontrolisano, nadmeno, što podsjeća na ponašanje buntovnog adolescenta koji nameće svoj koncept razmišljanja, tražeći dozvolu za svoj autoritet, pa se time može i objasniti veza između ovih šema i zdrave nezavisnosti.

Šema *napuštanje* ostvaruje pozitivan doprinos, što znači da njeno prisustvo pogoduje *zdravoj nezavisnosti*. Osoba koja ima aktivnu šemu *napuštanje* smatra da je prisustvo onih koji su joj važni neizvjesno jer će umrijeti ili će sa drugima uspostaviti kvalitetnije veze, zbog čega ona ima neprestani osećaj da će je prijatelji i porodica napustiti. Sve ovo predstavlja razlog što se takve osobe pretjerano vezuju za one iz okruženja, što često prouzrokuje napuštanje. Separacije poput razvoda, smrti i slično aktiviraju ovu šemu, mada nije neophodno da postoji realna separacija. Ovu šemu možemo uočiti kod djece koja su pretrpjela pretjerana odvajanja od jednog ili oba roditelja, ili pak trajno napuštanje. Oni koji su skloniji izbjegavaju i ne ulaze u bliske veze (Young et al., 2003). S obzirom na to je karakteristika domena *diskonekcija*, kojoj

pripada ova šema, česta fizička separacij, koja vodi psihološkoj, možemo pretpostaviti da smo iz tog razloga dobili ovaj rezultat.

Kad su uvedene pozitivna i negativna dimenzija samopoštovanja u trećem modelu, jedinstven parcijalni doprinos i obrazaca afektivne vezanosti i disfunkcionalnih kognitivnih šema nije se značajno promijenio u odnosu na rezultat koji je dobijen u drugom modelu. Kao i u drugom, i u trećem modelu obrasci afektivne vezanosti ne ostvaruju značajan jedinstven doprinos predikciji dimenzije *zdrava nezavisnost*. U trećem modelu, identične su šeme koje ostvaruju značajne jedinstvene doprinose iz drugog modela. U ovom koraku se pokazalo da pozitivna i negativna dimenzija samopoštovanja ne ostvaruju značajan jedinstven doprinos predikciji zavisne varijable.

Što se tiče dimenzije *čežnja za djetinjstvom* kao kriterijuma, sva tri modela su pokazala značajan doprinos njegovom objašnjenju. Pojedinačni prediktori dimenzije *čežnja za djetinjstvom* pokazali su da obrasci afektivne vezanosti ne ostvaruju značajnu predikciju ove dimenzije. Ovaj rezultat možemo objasniti u skladu sa prethodnim, u okviru kojih obrasci afektivne vezanosti nisu pokazali značajan jedinstven doprinos u objašnjenju dimenzija separacije–individuacije. Kad su u analizu uvedene disfunkcionalne kognitivne šeme u drugom modelu, parcijalni doprinos obrazaca afektivne vezanosti predikciji dimenzije *čežnja za djetinjstvom* nije se značajno promijenio.

U okviru seta prediktora koji su uključeni u analizu u drugom koraku, statistički značajnu predikciju zavisne varijable dimenzije *čežnja za djetinjstvom* ostvaruju šeme *vulnerabilnost na povredu*, *žrtvovanje* i *grandioznost*, sve tri negativnog smjera. To znači da osobe koje imaju ove šeme manje čeznu za djetinjstvom. *Vulnerabilnost na povredu* je šema kod koje postoji uvjerenje da će se dogoditi neka iznenadna katastrofa, kakve su prirodne nepogode, bolesti, kriminal, nesreća, gubitak novca ili slom živaca, zbog čega se ovakve osobe nikada i nigdje ne osjećaju sigurno. One konstantno brinu kako za svoju tako i za bezbjednost bliskih osoba. Osobe sa ovom šemom potiču iz porodica koje su imale takve strahove ili koje su previše štatile djecu i potcjenjivale njihove sposobnosti da se sami zaštite, ili se pak desilo neko traumatično iskustvo zbog kojeg dijete svijet vidi kao opasno mjesto. Ovakve osobe konstantno osjećaju opasnost, zbog čega se plaše da će

izgubiti kontrolu, koja je bila još slabija dok su bili manji i bespomoćniji, a to je i razlog što manje čeznu za djetinjstvom.

Kad je aktivirana šema *žrtvovanje*, osobe izlaze u susret potrebama drugih i svoju žrtvu doživljavaju dobrovoljno, mada suštinski kriju osjećaj nezadovoljstva zbog neostvarenih potreba i nerecpričnog davanja u odnosu. Ovakve osobe često ne znaju direktno tražiti nešto za sebe i očekuju da drugi sami to osjete i prepoznaju. Osobe iz njihovog okruženja često o takvima steknu utisak da su dovoljno jaki da brinu o sebi jer se nikad ni na šta ne žale, a i pretpostvljaju da kad se toliko brinu o drugima, sigurno pomažu i sebi. Dok su bili mali, oni su zanemarivali sve svoje potrebe i činili sve što se traži od njih, samo da roditelji ne bi bili zabrinuti. Takva djeca rano su preuzela ulogu odraslih koji brinu o drugima, tako da i nisu imali besbrižno djetinjstvo i u tom smislu im ono i ne nedostaje.

Osobe sa šemom *grandioznost* djeluju sebično, razmaženo, neodgovorno ili narcistično, što prati osjećaj moći koji se manifestuje njihovim odnosom prema drugima. Taj osjećaj veći je u odnosu na raniji period za kojim ne čeznu jer su se tad mogli osjećati samo manje superiorno, što im ne ide u prilog.

U trećem modelu pri uvođenju pozitivne i negativne dimenzije samopoštovanja jedinstven parcijalni doprinos i obrazaca afektivne vezanosti i disfunkcionalnih kognitivnih šema nije se značajno promijenio u odnosu na rezultat koji je dobijen kad su uvedene disfunkcionalne kognitivne šeme u drugom modelu i identične su šeme koje ostvaruju značajne jedinstvene doprinose iz drugog modela. U ovom koraku pokazalo se da samo pozitivna dimenzija samopoštovanja ostvaruje značajan jedinstven doprinos predikciji zavisne varijable dimenzije *čežnja za djetinjstvom*. Doprinos je izuzetno nizak i negativan, ali značajan, i moglo bi se reći da osobe koje imaju niže samopoštovanje više čeznu za djetinjstvom. Čežnja za djetinjstvom odnosi se na potrebu za veoma bliskim odnosima sa roditeljskom figurom i predstavlja zaostatak simbiotske faze ranog djetinjstva, pa je povezan sa potrebom za vraćanjem u sigurnost djetinjstva. Visok rezultata ukazuje na strah od izazova koje sa sobom nosi odrasla dob (Smojver-Ažić, 1998), zbog čega je i ostvaren niži nivo samopoštovanja kod tih osoba.

U odnosu na dimenziju *separaciona anksioznost* kao kriterijum svi regresioni modeli u našem istraživanju pokazali su značajan doprinos objašnjenju kriterijuma. Kad su je riječ o pojedinačnim prediktorima dimenzije *separaciona anksioznost*, pokazalo se da obrasci afektivne vezanosti ne pokazuju značajan jedinstven doprinos predikciji zavisne varijable. Kao što smo naveli, obrasci afektivne vezanosti ne ostvaruju značajan jedinstven doprinos u objašnjenju dimenzija separacije–individuacije. Kada govorimo o dimenziji *separaciona anksioznost*, bilo je očekivano da će obrasci afektivne vezanosti biti u vezi sa ovom dimenzijom, što je i teorijski opravdano, a što su potvrdila i istraživanja (Smojver-Ažić, 1999). Kako su adolescenti sve više okrenuti vršnjacima i kako oni u fazi diferencijacije, u okviru procesa separacije (Josselson, 1980), zauzimaju kritički stav prema roditeljima i njihovim ubjeđenjima, javlja se i potreba za odbacivanjem njihovog uticaja. Iako adolescenti smatraju da su nepogrešivi u toku procesa separacije, ipak nakon osjećaja odvojenosti mogu da uđu u fazu potpune izgubljenosti i straha, što može biti objašnjenje za dobijeni rezultat.

Kad su u analizu uvedene disfunkcionalne kognitivne šeme u drugom modelu, parcijalni doprinos obrazaca afektivne vezanosti predikciji dimenzije *separaciona anksioznost* nije se značajno promijenio u odnosu na prethodni korak. U okviru seta prediktora koji su uključeni u analizu u drugom koraku, statistički značajnu predikciju zavisne varijable dimenzije *separaciona anksioznost* ostvaruju disfunkcionalne kognitivne šeme *napuštanje, socijalna izolacija, simbioza, žrtvovanje, nepopustljivi standardi i nedovoljna samokontrola*, s tim što šema *socijalna izolacija* ostvaruje negativan doprinos. Osobe sa šemom *socijalna izolacija* karakteriše osjećaj usamljenosti jer smatraju da su inferiorne u odnosu na druge i zbog toga često izbjegavaju društvena okupljanja. One su povučeni i osjećaju se usamljeno čak i kad su u grupi, a kako ih taj osjećaj konstantno prati, povlače se u svoj prostor ili održavaju kontakte sa malim krugom ljudi. Negativan doprinos na dimenziji *separaciona anksioznost* kod ove šeme može se objasniti time što takve osobe imaju ustaljeni obrazac ponašanja kojim izbjegavaju druge, a nelagodno im je jedino kada su u grupi u kojoj se osjećaju inferiorno.

Šema *napuštanje* može se povezati sa separacionom anksioznošću time što su ovakve osobe uvjerene da će se veza sa značajnim drugima naglo prekinuti i da će im oni prestati pružati emocionalnu podršku i zaštitu. One stalno strahuju da će biti napušteni zbog druge osobe, razvoda, preseljenja ili smrti. Svaki put kada očekuju ili dožive gubitak ovakve osobe osjećaju anksioznost, bol, tugu i bijes (Mirović, 2010).

Šema *simbioza* u vezi je sa separacionom anksioznošću jer osobe sa ovom šemom previše emocionalno „investiraju“ u odnos sa značajnim drugim. Osobe koje su u simbiozi imaju doživljaj da su jedno i vjeruju da bi bilo nemoguće nastaviti život ukoliko bi se ta veza prekinula, zbog čega svaki znak različitosti među njima stvara strah, a svaka granica izaziva doživljaj odbacivanja (Mirović, 2010). Često se dešava da dijete ima toliko blizak odnos sa majkom da ne zna kako da razvije socijalne odnose van porodice (Bolbi, 2011). Margaret Maler (1968) je pravila razliku između fizičke i separacije kao intrapsihičkog procesa koji vodi ka odvajanju selfa i objekta, primijetivši da je reakcija na separacionu anksioznost najizraženija kod one djece čija je simbioza bila parazitska i gdje majka nije prihvatila djetetovu separaciju–individuaciju.

Šema *žrtvovanje* povezana je sa separacionom anksioznošću, što se može objasniti time da osobe sa razvijenom ovom šemom karakteriše briga o drugima i pretjerana usmjerenost na zadovoljavanje tuđih potreba. One zbog toga lako privlače ljude koji se brzo vezuju za njih, tako da su stalno u društvu drugih. Međutim, one se zbog pretjerane brige često osjećaju usamljeno jer ne dobijaju ništa za sebe. Ovakve osobe takođe često ulaze u simbiozu sa značajnim drugim, previše brinući o njima i šaljući im poruku da se bez njih ne može živjeti, te osjećaju i veći separacioni strah kad pomisle da bi ih mogla napustiti osoba sa kojom su u simbiozi.

Šemu *nepopustljivi standardi* karakteriše potreba za uspjehom, zahtjevnost prema sebi, ali i prema drugima, zbog čega ne podnose ljude koji ne postižu iste rezultate. Prema drugima se ponašaju arogantno, a u slučaju da oni počine neku grešku, kažnjavaju ih bez oklijevanja. Ovakvo ponašanje dovodi do izolacije i nedostatka tolerancije od strane okoline. Standardi koje postavljaju osobe sa ovom šemom drugima izgledaju preambiciozno i čini se da bi oni težili visokom postignuću čak i kad niko ne bi znao za njih. Kako je riječ o adolscentnom periodu koji smo ispitali, ne iznenađuje rezultat da ovakve osobe osjećaju veću separacionu anksioznost jer novo okruženje ne prihvata

takav odnos. Isto objašnjenje odnosi se i na osobe koje imaju aktiviranu šemu *nedovoljna samokontrola* jer one imaju uvjerenje da je na putu ka cilju dozvoljena netolerancija, što znači da im nedostaju samokontrola i samodisciplina. Za ovakve osobe karakteristični su impulsivnost, kašnjenje, dekoncentrisanost, dezorganizovanost i nespremnost da se istraje u dosadnim i rutinskim zadacima. Osim toga, one teško uspostavljaju granice sopstevnim emocijama i impulsima i imaju intenzivne napade bijesa i nisku toleranciju na frustracije. Osobe koje imaju ovu šemu odrasle su u porodici u kojoj su postavljene slabe granice i kontrola, pa djece nisu naučila da tolerišu frustracije jer unutar sebe nemaju granice. Ta djeca nisu dobijala ni obaveze u vezi sa obavljanjem kućnih poslova, tolerisana su im ispoljavanja bijesa, pa ni u tom smislu nisu naučili kontrolisanje impulsa (Mirović, 2010).

Ovim šemama zajedničko je zanemarivanje svojih autentičnih potreba, emocionalna ukočenost i strah od odbačenosti, što upravo objašnjava dobijeni rezultat da ovakve osobe imaju veći stepen separacione anksioznosti.

U trećem modelu, kad su uvedene pozitivna i negativna dimenzija samopoštovanja, jedinstven parcijalni doprinos i afektivne vezanosti i disfunkcionalnih kognitivnih šema nije se značajno promijenio u odnosu na rezultat koji je dobijen kad su uvedene disfunkcionalne kognitivne šeme u drugom modelu. U drugom i trećem modelu identične su šeme koje ostvaruju značajne jedinstvene doprinose, s tim što je u ovom modelu šema *emocionalna deprivacija* ostvarila značajan negativan doprinos u objašnjenju kriterijuma. Osobe sa šemom *emocionalna deprivacija* imaju doživljaj da drugi ne odgovaraju na njihove potrebe za toplinom i podrškom, osjećaju se nevoljeno i neshvaćeno. One uglavnom potiču iz porodica gdje se nije adekvatno odgovaralo na njihove potrebe, s čim se u vezu dovodi i manji strah od separacije jer u porodici nisu našli ono što im je potrebno, tako da i odvajanje nije stresno. U ovom modelu, ni pozitivna ni negativna dimenzija samopoštovanja nije ostvarila statistički značajne doprinose zavisne varijable dimenzije *separaciona anksioznost*.

Na osnovu svih rezultata, pokazalo se da je najveći doprinos modela u objašnjenju dimenzija *negiranje potrebe za drugim, separaciona anksioznost i sputanost zbog roditeljske kontrole*. Kada je riječ o pojedinačnim doprinosima, pokazalo se da je šema *žrtvovanje* značajan prediktor četiri dimenzije separacije–individuacije (*negiranje potrebe za drugim, zdrava nezavisnost, čežnja za djetinjstvom i separaciona anksioznost*),

a šeme **napuštanje, podređivanje** i **grandioznost** prediktori su koji ostvaruju značajan doprinos u objašnjenju tri dimenzije psihološke separacije–individuacije. *Podređivanje* ostvaruje značajan doprinos u objašnjenju dimenzija *negiranje potrebe za drugima, sputanost zbog roditeljske kontrole* i *zdrava nezavisnost*; šema *napuštanje* ostvaruje značaj doprinos u objašnjenju dimenzija *negiranje potrebe za drugim, zdrava nezavisnost* i *separaciona anksioznost*, dok šema *grandioznost* ostvaruje značajan doprinos u objašnjenju dimenzija *sputanost zbog roditeljske kontrole, zdrava nezavisnost* i *čežnja za djetinjstvom*.

Šeme nedovoljna samkontrola, simbioza i neuspjeh prediktori su koji ostvaruju značajan doprinos u objašnjenju po dvije dimenzije psihološke separacije–individuacije – *nedovoljna samkontrola* dimenzija *zdrava nezavisnost* i *separaciona anksioznost*, *simbioza* dimenzija *sputanost zbog roditeljske kontrole* i *separaciona anksioznost*, a *neuspjeh* dimenzija *sputanost zbog roditeljske kontrole* i *zdrava nezavisnost*.

Šeme *podređivanje, žrtvovanje, neuspjeh* i *simbioza* iz domena su **oštećenje autonomije**; *napuštanje* iz domena **diskonekcija**, a *grandioznost* i *nedovoljna samkontrola* iz domena **oštećenje granica**. S obzirom na to da su najznačajniji prediktori iz sva tri domena, može se reći da su sva tri domena značajni prediktori u objašnjenju separacije–individuacije adolescenata.

Domen *oštećenje autonomije* u vezi je sa nemogućnošću samostalnog funkcionisanja, koje je vrlo bitno za proces separacije–individuacije jer je fizička separacija uslov za psihološku (Blos, 1975). Osobe koje imaju šeme *žrtvovanje, simbioza* i *podređivanje* zanemaruju svoje potrebe na račun drugih, što predstavlja problem u izgradnji identiteta i nezavisnog funkcionisanja tokom odraslog doba (Mirović, 2010). Može se pretpostaviti da je za razvoj ovih šema značajan sistem vrijednosti u našem društvu, u kome se vrednuju patrijahalni odnosu koji mogu dovesti do toga da djeca usvoje ove šeme, posmatrajući kako se njihovi roditelji žrtvuju za njih, naglašavajući i očekujući da djeca kasnije vrate tu žrtvu tako što će biti uvijek uz njih. U tom slučaju javlja se i problem patološke simbioze, koji je u vezi sa žrtvovanjem i podređenošću. Može se desiti da majka trajno isključi svoje potrebe i da se javi sindrom „savršne“ majke. Takve majke se u potpunosti žrtvuju za djecu i odustaju od svojih ambicija, i to

sve do trenutka potpunog osamostaljivanja djeteta, a nekad i duže. Takve majke prezaštićuju i onesposobljavaju djecu jer ne paze na stvarne potrebe djeteta, nego na ono što one misli da je ispravno.

Šema *napuštanje*, iz domena *diskonekcija*, karakteriše osobe koje strahuju da će ih drugi napustiti zbog iznenadne smrti ili bolesti, a aktiviraju je prve životne separacije poput preseljenja, razvoda ili smrti. S obzirom na to da ispitanici obuhvaćeni uzorkom žive u sredini koja je pretrpjela građanski rat i da su neki u tom periodu rođeni, te da je najmlađi ispitanik rođen deset godina nakon rata, a najstariji imao dvije godine kad je rat počeo, moguće je da su imali iskustvo rane separacije što je uticalo na razvoj šeme *napuštanje*. Ovu šemu možemo vidjeti upravo kod djece koja su pretrpjela pretjerana odvajanja od jednog ili oba roditelja ili trajno napuštanje. (Young et al., 2003). S obzirom na to je karakteristika domena *diskonekcija*, kojoj pripada ova šema, česta fizička separacija, koja, po Blosu, vodi psihološkoj, to bi moglo biti i objašnjenje za ovaj rezultat.

Šeme *grandioznost* i *nedovoljna samokontrola* u vezi su sa adolescentnim egocentrizmom, koji se manifestuje kroz osjećaj superiornosti i davanja manjih kompetencija drugima. Budući da se šema *grandioznost* razvija u nestabilnim situacijama, osim toga što smo ispitali adolescentni uzrast, koji je sam pod sebi osjetljiv, održavanju i pojačavanju ove šeme mogla su pridonijeti i ratna i poratna dešavanja. Sve karakteristike ovih šema mogu se sresti kod adolescenata koji u procesu separacije–individuacije prolaze kroz razne faze, a prve među njima odnose se na zauzimanje kritičkog stava prema roditeljima, te njihovim ubjeđenjima i stavovima. U procesu separacije adolescent se osjeća nepogrešivim i isprobava sopstvene odluke, što često se manifestuje i u namjernom nerviranju i izazivanju roditelja. Karakteristike ove dvije faze mogu se uporediti sa obje šeme (*grandioznost* i *nedovoljna samokontrola*), pa je ovaj rezultat u skladu sa očekivanim.

U okviru ovog cilja ispitali smo doprinos domena disfunkcionalnih kognitivnih šema u objašnjenju psihološke separacije–individuacije. Rezultati su pokazali da su svi regresioni modeli, odnosno svih pet dimenzija psihološke separacije–individuacije

pokazali značajan doprinos u objašnjenju kriterijuma, a najveći je doprinos domena u objašnjenju dimenzija *negiranje potrebe za drugim* i *sputanost zbog roditeljske kontrole*.

Prema pojedinačnim prediktorima dimenzije *negiranje potrebe za drugim*, dva domena – *diskonekcija* i *oštećenje autonomije* – pokazuju značajan jedinstven doprinos predikciji zavisne varijable. Osobe koje imaju šeme iz domena *diskonekcija* i *oštećenje autonomije* više negiraju potrebu za drugima. Domen *diskonekcija* podrazumijeva očekivanje osobe da njene potrebe za sigurnošću, povezanošću ili bezbjednošću neće biti zadovoljene onako kako očekuju. Ove osobe potiču iz porodica koje su, u zavisnosti od šeme, nestabilne, odbacujuće, hladne ili zlostavljачke (Young et al., 2003), te je s tim u vezi i očekivan rezultat da je potreba za drugima manja. Roring (2012) je zaključio da su domen *pretjerana kontrola* i *odvojenost i odbacivanje* značajni prediktori dimenzije *negiranje zavisnosti*. Domen *oštećenje autonomije* karakteriše osobe koje imaju osjećaj da ne mogu funkcionisati nezavisno od drugih, sa čim je povezana i nemogućnost nezavisnog funkcionisanja u odnosu na druge. Osim toga, dobijeni rezultat upućuje na neki vid natkompenzacija koje smo spominjali u okviru pojedinih šema iz ovog domena. Na primjer, osobe sa šemom *zavisnost/nekompentnost*, koje imaju osjećaj da nisu sposobne da se nose sa svakodnevnim obavezama, često pronalaze nekoga da se brine o njima. Ako razviju natkompenzatorno ponašanje, te osobe počinju preuzimati mnogo obaveza i samostalno obavljati sve poslove. Slično se dešava i sa šemama *subjugacija/-podređivanje* i *žrtvovanje*. Osobama koje su razvile neki oblik natkompenzatornog ponašanja nije potrebna pomoć drugih i čak se osjećaju loše ako se neko nametne jer tako postoji mogućnost da se ponovo osjete nedovoljno kompetentnim. Iz tog razloga ovakve osobe u većoj mjeri negiraju potrebu za drugima.

Kad je riječ o pojedinačnim prediktorima dimenzije *sputanost zbog roditeljske kontrole*, sva tri domena pokazuju značajan jedinstven doprinos njenoj predikciji. Smjer predikcije pozitivan je kod sva tri prediktora. Objasnjenje za dobijene rezultate u skladu je sa prethodnim, koji se odnosio na predikciju dimenzije *negiranje potrebe za drugim*. Osobe sa šemama iz domena *diskonekcija* karakteriše osjećaj da njihove potrebe neće biti zadovoljene, zbog čega pribjegavaju izbjegavanju kontakata, socijalnoj izolaciji i sl. Što se tiče domena *oštećenje autonomije*, pretpostavljamo da je u pitanju neki oblik

natkompenzacije, kao što smo naveli u objašnjenju doprinosa dimenzije *negiranje potrebe za drugim*. U istom smislu ove osobe osjećaju se više sputanim zbog kontrole jer su zbog natkompenzacije razvili osjećaj apsolutne autonomije prilikom obavljanja određenih aktivnosti. Domen *oštećenje granica* karakteriše osobe koje postavljaju previsoke standarde i imaju nedovoljnu samokontrolu, a prema drugima se ponašaju superiorno i daju im manje kompetencije, čime se objašnjava rezultat da se osjećaju više sputanim zbog roditeljske kontrole. Razvoju šema iz ovog domena pogoduje odnos roditelja koji ne postavljaju adekvatne granice u smislu pretjerane kontrole ili prevelike popustljivosti.

Prema analizi pojedinačnih prediktora dimenzije *zdrava nezavisnost*, dva domena pokazuju značajan jedinstven doprinos predikciji ove dimenzije – *diskonekcija* i *oštećenje granica*, s tim što je negativan prediktor domen *oštećenje granica*. Domen *diskonekcija* karakteriše osobe koje imaju osjećaj da odnos sa drugima neće biti zadovoljen na predvidljiv način i zbog toga razvijaju šeme *napuštanje, nepovjerenje, socijalna izolacija, emocionalna deprivacija* i *defektnost*. Većina ovih šema karakteristična je po određenoj distanci u odnosu na druge zbog straha od povređivanja, te njihova fizička nezavisnost pogoduje autonomiji i samostalnoj borbi i traženju sebe. Prediktor domen *oštećenje granica* ima negativan predznak, što znači da šeme iz ovog domena pogoduju manjoj nezavisnosti. Ovaj rezultat očekivan je s obzirom na karakteristike ovog domena koji podrazumijeva lošu kontrolu impulsa, postavljanje previsokih standarda i omalovažavanje tuđih prava i kompetencija.

Kad je riječ o pojedinačnim prediktorima dimenzije *čežnja za djetinjstvom*, dva domena pokazuju značajan jedinstven, negativan doprinos predikciji ove dimenzije – domen *oštećenje autonomije* i domen *oštećenje granica*. Kod domena *oštećenje autonomije* negativan predznak ukazuje na to da osobe koje imaju izražene šeme iz ovog domena manje čeznu za djetinjstvom. Kad smo objašnjavali doprinos ovog domena u objašnjenju dimenzija *negiranje potrebe za drugim* i *sputanost zbog roditeljske kontrole*, naveli smo mogućnost natkompenzacije, što se može uzeti kao objašnjenje i za dimenziju *čežnja za djetinjstvom*. Negativan predznak kod prediktora *oštećenje granica* znači da osobe koje imaju šemu iz ovog domena manje čeznu za djetinjstvom. Kako smo naveli, ovaj domen karakterističan je za osobe koje imaju problem prilikom postavljanja granica

odnosa sa drugima, a sebe doživljavaju kao posebne i bolje od drugih, tako da ih taj osjećaj superiornosti i moći čini autonomnim, zbog čega nemaju potrebu da čeznu za periodom u kom su se osjećali nemoćnijim.

Sva tri domena kao pojedinačni prediktori dimenzije *separaciona anksioznost* pokazuju značajan jedinstven doprinos njenoj predikciji, s tim što je pozitivan doprinos domena *diskonekcija*, a negativan domena *oštećenje autonomije* i *oštećenje granica*. Kako osobe sa šemama iz domena *diskonekcija* karakteriše bojazan da potrebe za sigurnošću i bliskošću neće biti zadovoljene onako kako očekuju, one imaju stalni strah da će biti ostavljene, sa čime je u vezi i dobijeni rezultata. Sličan rezultat, da domen *odvojenost i odbacivanje* predstavlja značajan prediktor separacione anksioznosti, dobio je Roring (2012). Osobe koje imaju šeme iz domena *oštećenje granica* osjećaju manji separacioni strah upravo iz razloga što su superiorne u odnosu na druge, što im daju manje prava, manipulišu njima i smatraju ih manje kompetentnim i sposobnim. Negativan predznak kod domena *oštećenje autonomije* znači da je kod ovih osoba separacioni strah manji. Slično svim objašnjenjima domena *oštećenje autonomije* i ovdje možemo reći da je u pitanju neki oblik natkompenzacije i potrebe za apsolutnom samostalnošću. Osobe koje, na primjer, preuzimaju na sebe sve obaveze negiraju bilo kakvu potrebu za drugima i čak se osjećaju veoma loše ako neko pokuša da im pomogne. U tom smislu se i može objasniti to da takve osobe osjećaju manji strah od separacije kada razviju neki oblik netkompenzacije šema iz ovog domena. Hipoteza o mogućnosti predviđanja dimenzija separacije–individuacije na osnovu tri domena disfunkcionalnih kognitivnih šema djelimično je potvrđena.

6.3. Ispitivanje razlika između grupa različitih sociodemografskih karakteristika

6.3.1. Polne razlike u pogledu separacije–individuacije

Hipoteza koja se odnosila na postojanje razlika između mladića i djevojaka u pogledu separacije–individuacije potvrđena je. Rezultati su ukazali na postojanje razlika između muškog i ženskog pola u pogledu svih pet dimenzija separacije–individuacije, s tim što muški pol postiže više skorove na svim dimenzijama. Radi boljeg uvida u dobijene razlike uradili smo kanoničku diskriminativnu analizu, kojom smo ustanovili da

muški pol zaista postiže više rezultate na svim dimenzijama, izuzev na dimenziji *sputanost zbog roditeljske kontrole*. U najvećem stepenu *negiraju potrebu za drugim*, potom, slijedi visok skor na dimenziji *zdrava nezavisnost*, pa na dimenziji *čežnja za djetinjstvom*, i na kraju na dimenziji *separaciona anksioznost*. S obzirom na to da ispitanici muškog pola najviše negiraju potrebu za drugima, može se pretpostaviti da je to razlog što su i bliži zdravoj nezavisnosti, ali s obzirom na to da su pokazali više rezultate na dimenzijama *čežnja za djetinjstvom* i *separaciona anksioznost*, ovaj rezultat bi se mogao objasniti antiskriptom i pojavom konfliktne nezavisnosti, jer se oni buntovno bore za nezavisnost, zbog čega se javlja isto osjećanje kao i da bespogovorno slušaju. Iz tog razloga oni više čeznu za djetinjstvom, a osjećaju i separacioni strah (Stjuart, 2010). Kada je riječ o istraživanju odnosa pola i psihološke separacije–individuacije, pokazalo se da postoji negativna korelacija sa pojedinim njenim supskalama. Rezultat ovog istraživanja sličan je Lopezovom (1986) jer su mladići pokazali pozitivnu korelaciju sa zdravom nezavisnošću. Rezultati prethodnih istraživanja pokazali su da postoje statistički značajane razlike između mladića i djevojaka u pogledu individuacije i podržale pretpostavku o postojanju različite dinamike u razvoju autonomije i različitog selfa kod žena i kod muškaraca (Gilligan 1982, Quintana and Kerr 1993, Allen and Stoltenberg 1995, Frey et al. 2006).

Muškarci su više osjetljivi na percepciju blizine i bliskosti kao nametljivosti, što je u skladu sa odnosom u zapadnom društvu, u kome muškarci smatraju da je nad intimnošću prioritet nezavisnost (Saraiva, Matos, 2012). Giligan (1993) smatra da djevojke preferiraju odnos u koji je uključena vezanost, dok mladići više vole veze u koje je više uključen proces separacije (Gilligan, 1993). Alen i Stoltenber (1995) ustanovili su da je djevojkama važnije da tokom studiranja održe vezu sa roditeljima. Nalazi našeg istraživanja odražavaju upravo to jer su muškarci pokazali veće skorove na svim dimenzijama psihološke separacije–individuacije, što znači da muškarci preferiraju nezavisnost nad intimnošću, a djevojke odnos u koji je uključena vezanost.

6.3.2. Odnos uzrasta i separacije–individuacije

Na osnovu rezultata istraživanja zaključili smo da postoje statistički značajne razlike u skorovima na svim dimenzijama separacije–individuacije u odnosu na uzrast

ispitanika, tako da je hipoteza potvrđena. Adolescenti uzrasta od 15 do 17 godina najviše negiraju potrebu za drugim i u najvećem stepenu se osjećaju sputanim zbog roditeljske kontrole. Najveći stepen zdrave nezavisnosti postigli su adolescenti uzrasta od 21 do 25 godina, a oni uzrasta od 18 do 20 godina najviše čeznu za djetinjstvom i osjećaju separacioni strah. Čeznja za djetinjstvom odnosi se na potrebu za veoma bliskim odnosima sa roditeljskom figurom i predstavlja zaostatak simbiotske faze ranog djetinjstva, pa je povezan sa potrebom za vraćanjem u sigurnost djetinjstva. Visok rezultat ukazuje na strah od izazova koje sa sobom nosi odrasla dob (Smojver-Ažić, 1998), te bi se moglo reći da zbog nerazriješene simbioze i antiskripta ulaze u proces konfliktne nezavisnosti, buntovno se boreći za svoje granice (Stjuart, 2010). Ovaj uzrast se poklapa sa periodom studiranja, a Keni (1987) je smatrao da se adolescenti koji polaze na fakultet nalaze u jednoj vrsti strane situacije u kojoj mijenjaju životnu sredinu, što im daje mogućnost za reorganizaciju afektivne vezanosti i vezivanja za vršnjake, profesore, partnere i druge. Često susrećemo roditelje koji djeci prijete napuštanjem kako bi ih kontrolisali, što stvara snažnu anksioznost, ali i bijes, naročito kod starije djece i adolescenata, čija je uloga u odvrćanju figure vezanosti od napuštanja (Bolbi, 2011).

U kasnoj adolescenciji autonomija je veća nego u srednjoj i ranoj (Collins et al. 1982; Mazor & Enright, 1988; Smetana & Asquith, 1994; Smollar & Youniss, 1989; White et al., 1983, Wintre et al., 1995). Istraživanja koja su se bavila ispitivanjem odnosa godine studija i separacije–individuacije pokazala su da postoje razlike između bruoša i starijih godina u odnosu na dimenzije separacije–individuacije. Starije godine studija postigle su više skorove na dimenzijama *konfliktna nezavisnost*, *nezavisnost u odnosu na porodično okruženje* u smislu bolje prilagođenosti i nezavisnosti u odnosu sa roditeljima, što je u skladu sa prethodnim istraživanja u kojima su ispitivani studenti (Rice et al., 1995; Lapsley et al., 1989). Adolescenti podijeljeni u tri uzrasne grupe – rane, srednje i kasne – pokazali su razlike u stepenu postignute individuacije (Lepušček, Gril, 2010). Veći je kapacitet za autonomiju u kasnoj nego srednjoj i ranoj adolescenciji (Collins et al., 1997; Mazor & Enright, 1988; Smetana & Asquith, 1994; Smollar & Youniss, 1989; White et al., 1983; Wintre et al., 1995).

7. ZAKLJUČAK I PRIJEDLOZI

Osnovni problem ovog istraživanja, u kojem se ogleda glavna teorijska relevantnost, odnosio se na ispitivanje relacija između ranog iskustva i psihološke separacije–individuacije adolescenata. Kao faktori koji se odnose na rano iskustvo adolescenata uzeti su afektivna vezanost, rane disfunkcionalne kognitivne šeme i samopoštovanje. Jedan od ciljeva bio je ispitati validnost četvorokategorijalnog modela afektivne vezanosti, što je u skladu sa teorijskim polazištem i sa prethodnim istraživanjima (Adamović, 2012; Al-Yagon, 2011). U sklopu ovog cilja ispitali smo i distribuciju obrazaca afektivne vezanosti i potvrdili u potpunosti hipotezu da će više od 50% ispitanika biti sigurno afektivno vezani. Ovaj rezultat u skladu je sa nalazima prethodnih istraživanja (Kobak, Sceery, 1988; Bartholomew, Horowitz, 1991; Fox, Kimmerly, Schafer 1991; Mihić i sar., 2007; Mihić i sar., 2008; Stanojević, 2002, 2004, 2008; Vukelić Basarić, 2010; Al-Yagon, 2011, Mihić, 2012; Van Ijzendoom & Kroonenberg, 1988, Van Ijzendoom et al., 1992, Mirović, Hadžić Krnetić, 2013).

Osim ovog, jedan od glavnih ciljeva istraživanja odnosio se i na ispitivanje učesća i značaja koje ostvaruju prediktori obrasci afektivne vezanosti, disfunkcionalne kognitivne šeme i dimenzije samopoštovanja u predikciji dimenzija sekundarne psihološke separacije–individuacije. Prediktori su odabrani na osnovu teorijskih uporišta i prethodnih istraživanja (KobakSceery, 1988; Kobakisar., 1993; AlleniLand, 1999; Karavasilisarisar., 2003, Mihić, Zotović, Petrović, 2007, 2008; Roring, 2012; Mattanah, Hancock, & Brand, 2004; Tokar et al., 2003; Lapsley & Edgerton, 2002; Rice, Fitzgerald, Whaley, & Gibbs, 1995; Lopez & Glover, 1993; Bartholomew & Horowitz, 1991; Teyber, 1983, Hoffman, 1984; Hoffman i Weiss, 1987; Lopez, 1986; Fleming, 2005; Lopez, 1988; Sroufe, 1983; Rice, 1992; Vivona, 2000; Armsden, Greenberg, 1987; Buhrmester, 1990; Nickerson, Nagle, 2005; Mayselless, 2004; Lewis i sar., 2000; Cooper, Shaver i Collins, 1998; Sroufe & Waters, 1977; Henton, Lamke, Murphy & Haynes, 1980; Nada Raja i sar.,1992; Oliva i Parra, 2002; Vukelić, 2006; Kobak, Sceery, 1988; Stanojević, 2002, 2004, 2008; Levyetal., 1998; Phillips, 2007; Saferstein, Neimeyer, & Hagans, 2005; Engels, Finkenauer, Dekovic, & Meeus, W, 2001; Collins, Read, 1990; Collins & Feeney, 2000; Aspelmeier & Kerns, 2003; Larose & Boivin, 1998; Meeus,

Jurjen, Maasen, Engels, 2005; Smojver- Ažić, 1998; Vukojević Stojiljković, 2007; Frank, Avery & Laman, 1988; Lapsley, Rice & Shadid, 1989; Gilligan, 1982, 1993; Bretherton, 1985; Cassidy, 1988; Feeney, Noller, 1990; McCormick, Kennedy, 1994; Shaverisar., 1996; Smojver-Ažić, 1998; Sroufe, 2001, Platts et al., 2002; Vukelić Basarić, 2010; Wei et al., 2005; Young-Ju, Shelley, 1997; Aslan, 2013; Grković, Zotović, Petrović, 2009; Baker & Beech, 2004; Mason, et al., 2005; Wearden, et al., 2008; Stefanović-Stanojević, Nedeljković, 2012; Hadžić Krnetić, Mirović, Štefanec, 2012; Schroevers, Kraaij, & Garneski, 2007; Urani, Miller, Johnson, & Petzel, 2003; Fisher & Hood, 1987; Muris, 2006; Fox, Kimmerly, Schafer 1991; Stefanović-Stanojević, 2002, 2004, 2008; Al-Yagon, 2011, Mihić, 2012; Wiseman, Mayselless, & Sharabany, 2006; Vlierberhe et al., 2009; Končar i sar. 2006; Rice, 1990; Allen i Stoltenberg, 1995; Gilligan, 1982; Quintana & Kerr 1993; Frey et al. 2006; Saraiva, Matos, 2012; Lepušček, Gril, 2010; Kalsner & Pistole, 2003; Kenny, 1987).

Posljednji cilj istraživanja odnosio se na ispitivanje relacija između različitih sociodemografskih karakteristika i dimenzija sekundarne psihološke separacije–individuacije adolescenata. Ovaj cilj također je postavljen na osnovu rezultata istraživanja, koji ukazuju da postoje razlike u pogledu dimenzija psihološke separacije–individuacije između grupa različitih sociodemografskih karakteristika (Rice, 1990; Allen & Stoltenberg, 1995; Gilligan 1982; Quintana and Kerr 1993; Frey et al. 2006; Rice et al., 1995; Lapsley et al., 1989; Saraiva, Matos, 2012; Lepušček, Gril, 2010; Kalsner & Pistole, 2003; Collins et al., 1997; Mazor & Enright, 1988; Smollar & Youniss, 1989; White et al., 1983; Wintre et al., 1995).

Na osnovu dobijenih rezultata istraživanja, izveli smo sljedeće zaključke i prijedloge za buduća istraživanja:

- 1. Prvi cilj istraživanja odnosio se na provjeru postojanja četvorokategorijalnog modela afektivne vezanosti i distribucije obrazaca afektivne vezanosti.**

Rezultati dobijeni u ovom istraživanju pokazali su da je potvrđena hipoteza o postojanju četiri obrasca afektivne vezanosti, što je u skladu sa teorijskim polazištem i

prethodnim istraživanjima (Adamović, 2012; Al-Yagon, 2011), te da se više od 50% ispitanika nalazi u kategoriji sigurno afektivno vezanih, što je takođe u skladu sa nalazima prethodnih istraživanja (Kobak, Sceery, 1988; Bartholomew, Horowitz, 1991; Fox, Kimmerly, Schafer 1991; Mihić i sar., 2008; Stanojević, 2002, 2004, 2008; Vukelić Basarić, 2010; Al-Yagon, 2011, Mihić, 2012). S obzirom na to da su rezultati potvrdili rezultate prethodnih istraživanja, pružen je teorijski doprinos istraživanja.

2. Drugi cilj istraživanja odnosio se na ispitivanje učešća i značaja koji ostvaruju prediktori u predikciji psihološke separacije–individuacije adolescenata.

Ova hipoteza djelimično je potvrđena. Obrasci afektivne vezanosti i dimenzije samopoštovanja ne ostvaruju značajan doprinos u objašnjenju psihološke separacije–individuacije, s tim što je pozitivna dimenzija samopoštovanja ostvarila značajan doprinos u objašnjenju dimenzije *čežnja za djetinjstvom*. Adolescenti koji imaju niže samopoštovanje više čeznu za djetinjstvom, što se može objasniti karakteristikom ove dimenzije koja predstavlja zaostatak simbiotske faze ranog djetinjstva, pa je povezana sa potrebom za vraćanjem u tu sigurnost, a visok rezultat ukazuje na strah od izazova koje sa sobom nosi odrasla dob (Smojver-Ažić, 1998).

Sva tri konstrukta koja smo ispitivali formiraju se rano i imaju tendenciju da traju – afektivna vezanost putem procesa internalizacije, s pretpostavkom o održanju unutrašnje predstave o sebi i značajnom drugom kroz radne modele; samopoštovanje, koje je povezano sa tom unutrašnjom predstavom o sebi; i disfunkcionalne kognitivne šeme, koje imaju potrebu za stalnim potvrđivanjem. U ovim istraživanjem očekivali smo da će obrasci afektivne vezanosti i samopoštovanje biti značajni prediktori u objašnjenju separacije–individuacije, što je u skladu i sa teorijskim uporištem i nalazima prethodnih istraživanja. Posebno smo očekivali da će sigurna afektivna vezanost biti u vezi sa zdravom nezavisnošću. U periodu adolescencije afektivna vezanost se premješta sa roditelja na vršnjake, što doprinosi udaljavanju od roditelja, pa bi to moglo biti i objašnjenje za dobijeni rezultat. Rani adolescenti počinju ulagati velike napore kako bi smanjili nezavisnost od primarne figure afektivne vezanosti.

Svi rezultati pokazali su da je najveći doprinos modela u objašnjenju dimenzija *negiranje potrebe za drugim, separaciona anksioznost i sputanost zbog roditeljske kontrole*. Od pojedinačnih doprinosa pak pokazalo se da je šema **žrtvovanje** značajan prediktor četiri dimenzije separacije–individuacije (*negiranje potrebe za drugim, zdrava nezavisnost, čežnja za djetinjstvom i separaciona anksioznost*), a šeme **napuštanje, podređivanje i grandioznost** prediktori su koji ostvaruju značajan doprinos u objašnjenju tri dimenzije psihološke separacije–individuacije. **Podređivanje** ostvaruje značajan doprinos u objašnjenju dimenzija *negiranje potrebe za drugima, sputanost zbog roditeljske kontrole i zdrava nezavisnost*, šema **napuštanje** u objašnjenju dimenzija *negiranje potrebe za drugim, zdrava nezavisnost i separaciona anksioznost*, a šema **grandioznost** u objašnjenju dimenzija *sputanost zbog roditeljske kontrole, zdrava nezavisnost i čežnja za djetinjstvom*.

Šeme nedovoljna samokontrola, simbioza i neuspjeh prediktori su koji ostvaruju značajan doprinos u objašnjenju dvije dimenzije psihološke separacije–individuacije. Šema *nedovoljna samokontrola* ostvaruje značajan doprinos sa dimenzijama *zdrava nezavisnost i separaciona anksioznost*, šema **simbioza** sa dimenzijama *sputanost zbog roditeljske kontrole i separaciona anksioznosti*, a šema **neuspjeh** sa dimenzijama *sputanost zbog roditeljske kontrole i zdrava nezavisnost*.

Šeme *podređivanje, žrtvovanje, neuspjeh i simbioza* su iz domena **oštećenje autonomije**; *napuštanje* iz domena **diskonekcija**, a *grandioznost i nedovoljna samokontrola* iz domena **oštećenje granica**. S obzirom na to da su najznačajniji prediktori šeme iz sva tri domena može reći da su svi oni značajni prediktori u objašnjenju separacije–individuacije adolescenata.

Domen *oštećenje autonomije* u vezi je sa nemogućnošću samostalnog funkcionisanja koje je vrlo važno za proces separacije–individuacije jer je fizička separacija uslov za psihološku (Blos, 1975). Osobe koje imaju šeme *žrtvovanje, simbioza i podređivanje* zanemaruju svoje potrebe na račun drugih, što predstavlja problem u izgradnji identiteta i nezavisnog funkcionisanja tokom odraslog doba (Mirović, 2010).

Posebno je bitno istaći problem simbiotskog odnosa, koji si pokazao kao veoma važan za proces separacije–individuacije, a koji je u vezi sa *žrtvovanjem i podređenošću*.

Može se desiti da majka trajno isključi svoje potrebe i da se javi sindrom „savršne“ majke. Takve majke u potpunosti se žrtvuju za djecu i odustaju od svojih ambicija. Osim toga, one prezaštićuju i „onesposobljavaju“ djecu jer ne paze na njihove stvarne potrebe, nego su koncentrisane na ono što one misli da je ispravno. Često se dešava da dijete ima toliko blizak odnos sa majkom da nije u mogućnosti da razvije socijalne odnose van porodice. Osim toga, takođe je česta pojava zamjene uloga, gdje majka zbog vlastitih problema želi od djeteta napraviti figuru vezanosti, što vodi do inverzije normalnog odnosa (Bolbi, 2011).

Želja za sveprisutnim jedinstvom sa drugim doprinosi adaptivnom i maladaptivnom ponašanju (Silverman et al, 1982, prema Edward et al, 1991). Kad se govori o fiksiranoj ili pretjeranoj simbiozi, u kojoj majka blokira proces odvajanja, što je slučaj sa prezaštićujućim majkama koje ne dozvoljavaju djeci da se odvoje od njih, ona može dovesti do razvoja pasivno-zavise ličnosti ukoliko se dijete adaptira ovakvom odnosu. Takve majke imaju magijsko uvjerenje da će se djetetu desiti neka katastrofa ako prestanu da brinu. Roditelji često iznuđuju osjećaj krivice, dužnosti i zahvalnosti, pri čemu dijete mora da brine o roditelju i u starosti. Ovakve osobe često nemaju partnere, ili ako imaju nekoga, ne znači im onoliko koliko roditelji sa kojima su u simbiozi. Ako i uđu u vezu sa nekim, dešava se da one ponovo grade simbiozu sa partnerom. U ovakvoj patološkoj simbiozi javlja se lažna speracija-individuacija jer se dijete mnogo plaši da se odvoji od roditelja, ne vjeruje u svoje sposobnosti i govori da bi se odvojilo da su mu oni nešto obezbijedili ili omogućili. Na takav način mladi prebacuju odgovornost na roditelje.

Za sve četiri šeme iz ovog domena karakterističan je hiperadaptiran odnos u relaciji sa značajnim drugim, u okviru kog je adolescent od svojih roditelja preuzeo skript, po transakciono analitičkom objašnjenju. Osim toga, kao karakteristike javljaju se i poslušnost, problem sa autoritetom i submisvnost. Sve navedeno uglavnom je karakteristično za mjesta gdje još dominira patrijahalni odnos.

Šema *napuštanje* iz domena *diskonekcija* karakteristična je za osobe koje strahuju da će ih napustiti značajni drugi zbog iznenadne smrti ili bolesti, a aktiviraju je prve životne separacije poput preseljenja, razvoda ili smrti. S obzirom na to da ispitanici koji su obuhvaćeni uzorkom žive u sredini koja je pretrpjela građanski rat i da su neki u ratnom periodu rođeni, te da je najmlađi ispitanik rođen deset godina nakon rata, a

najstariji imao dvije godine kad je rat počeo, može se pretpostaviti je da su imali iskustvo rane separacije, što je uticalo na razvoj šeme *napuštanje*. Ovu šemu možemo vidjeti upravo kod djece koja su pretrpjela pretjerana odvajanja od jednog ili oba roditelja ili trajno napuštanje. Ona su sklonija izbjegavanju i ne ulaze u bliske veze (Young et al., 2003). S obzirom na to je karakteristika domena *diskonekcija* kojoj ova šema pripada, česta fizička separacija, koja po Blossu vodi psihološkoj, to bi moglo biti i objašnjenje za ovakav rezultat.

Šeme *grandioznost* i *nedovoljna samokontrola* u vezi su sa adolescentnim egocentrizmom, koji se ogleda kroz osjećaj superiornosti i davanja manjih kompetencija drugima. Kako se šema *grandioznost* razvija u nestabilnim situacijama, osim toga što smo ispitali adolescentni uzrast, koji je sam po sebi osjetljiv, održavanju i pojačavanju ove šeme mogla su pridonijeti i ratna i poratna dešavanja. Sve karakteristike ovih šema mogu se sresti kod adolescenata koji u procesu separacije–individuacije prolaze kroz razne faze, a prve među njima odnose se na zauzimanje kritičkog stava prema roditeljima.

U našem istraživanju pokazalo se da najviše aritmetičke sredine ostvaruju šeme *žrtvovanje*, *nepopustljivi standardi*, *grandioznost* i *nedovoljna samokontrola*. Ove šeme, sem šeme *žrtvovanje*, karakteriše postavljanje previsokih standarda kroz nedovoljnu samokontrolu, a u prilog tome govori i rezultat o slaboj regulaciji bijesa kao dimenziji afektivne vezanosti. Budući da je riječ o adolescentnom periodu, ovaj rezultata je i očekivan jer adolescenti buntom postavljaju granice pokušajući izgraditi valstiti self. *Žrtvovanje* je šema iz domena *oštećenje autonomije* i karakteriše je pretjerana usmjerenost na druge i zadovoljavanje njihovih potreba. Ovakav rezultat se može pripisati sredini u kojoj roditelji prezaštićuju svoju djecu, oduzimajući im sposobnosti mišljenja i snalaženja, tako da ona postaju nesamostalna. *Žrtvovanje* se takođe može uporediti sa potrebom za ugađanjem drugima, kao i sa *slabom regulacijom bijesa* zbog straha od odbacivanja. S tim u vezi je i *strah od gubitka spoljašnje baze sigurnosti*, te *negativan model drugog*. Osobe koje su razvile šemu *žrtvovanje*, po Jangu, pokazuju veliku poslušnost, ali reaguju oštro ako osjete da su u bezizlaznoj situaciji.

Formiranje šeme *žrtvovanje* rezultat je socijalnih i vaspitnih vrijednosti koje se njeguju u našoj sredini. Ovaj rezultat sličan je rezultatu koji su dobili Hadžić i sar. (2012), koji su zaključili da su kod studenata iz Banje Luke najviše izražene šeme *napuštanje, samožrtvovanje i nepovjerenje*. Sličan ovom je i rezultat koji su dobili Stefanović-Stanojević i Nedeljković (2013) na uzorku studenata iz Niša – najviše su izražene šeme *žrtvovanje, nepopustljivi standardi, grandioznost, nedovoljna samokontrola, nepovjerenje i napuštanje*. Šeme *napuštanje* i *žrtvovanje* pojavljuju se u sva tri istraživanja.

Kad smo ispitali doprinos domena disfunkcionalnih kognitivnih šema u objašnjenju psihološke separacije–individuacije, rezultati su pokazali da svi regresioni modeli značajano doprinose objašnjenju kriterijuma. Pokazalo se da su domeni značajni prediktori u objašnjenju psihološke separacije–individuacije, s tim što svi domeni ostvaruju značajan doprinos u objašnjenju dimenzija *sputanost zbog roditeljske kontrole i separaciona anksioznost*, dok po dva domena objašnjavaju doprinos dimenzija *negiranje potrebe za drugim (diskonekcija, oštećenje autonomije), zdrava nezavisnost (diskonekcija, oštećenje granica) i čežnja za djetinjstvom (oštećenje autonomije, oštećenje granica)*. Kao što se iz rezultata može primijetiti, *zdrava nezavisnost* u vezi je sa šemama iz domena *diskonekcija* i *oštećenje granica*. S obzirom na to da je karakteristika domena *diskonekcija* potreba za fizičkom separacijom zbog straha od napuštanja i kako domen *oštećenje granica* upravo karakteriše dvije prve faze u procesu psihološke separacije, rezultat se može tumačiti u tom pravcu. Kod ostale četiri dimenzije psihološke separacije–individuacije karakteristično je da se kod svih pojavljuje oštećenje autonomije kao značajan prediktor u objašnjenju kriterijuma. Ovaj domen direktno je u vezi sa psihološkom separacijom–individuacijom jer šeme iz ovog domena karakteriše problem samostalnog funkcionisanja, neriješene simbioze i nemogućnosti separacije i autonomnog funkcionisanja.

Rezultati koji govore u prilog tome da disfunkcionalne kognitivne šeme predstavljaju značajan prediktor sekundarne psihološke separacije–individuacije adolescenata omogućili su teorijski doprinos, potvrdivši prethodna istraživanja, od kojih se pošlo prilikom kreiranja ovog cilja istraživanja.

S tim u vezi je i praktični doprinos rezultata, koje bi stručnjaci iz prakse mogli uvrstiti u terapijski proces. Onima koji rade na poboljšavanju mentalnog zdravlja ovi rezultati mogu biti od pomoći da shvate teškoće sa kojima se susreću adolescenti, što im može poslužiti u osmišljavanju tretmana za sve one koji imaju problem sa prilagođavanjem.

Ako se uzmu u obzir najzastupljenije disfunkcionalne kognitivne šeme u našem istraživanju (*napuštanje, žrtvovanje, podređivanje, nepopustljivi standardi, simbioza, grandioznost*), terapeut bi mogao da se usmjeri ka rješavanju konkretnih šema koje prave problem u procesu separacije–individuacije. Takođe, može se raditi na odnosu negativnih šema i teškoća koje su u vezi sa uspjehom u studiranju, a i na prilagođavanju studenata jer neki imaju problem prilikom sklapanja novih relacija. Onima koji se bave unapređivanjem mentalnog zdravlja stepen postignute separacije–individuacije kod studenata može pomoći da istraže koji je to način adekvatnog separacionog procesa, kao i da rade na procesu separacije od roditelja.

Rezultati istraživanja takođe mogu pomoći studentima, brucosima, profesorima, roditeljima i psiholozima koji rade u praksi da postanu više svjesni mehanizama koji se koriste tokom prelaznog perioda polaska u srednju školu i na fakultet. Rezultati istraživanja pokazali su da se na osnovu disfunkcionalnih kognitivnih šema može predvidjeti proces psihološke separacije–individuacije. Ovi rezultati značajni su i za stvaranje strategija za preventivno djelovanje u oblasti mentalnog zdravlja adolescenata. Potreba za separacijom od roditelja jedan je od najznačajnijih i najtežih zadataka i za adolescenta i za roditelja koji potrebu za nezavisnošću može shvatiti kao odbacivanje i negiranje potrebe za ljubavlju, što kod adolescenta može stvarati osjećaj nesigurnosti, potčinjenosti, anksioznosti ili depresije. Smatra se da mnogi problemi mentalnog zdravlja adolescenata potiču od problema psihološke separacije.

Iako je i ovaj istraživački cilj pružio teorijski i praktični doprinos, jer se potvrdilo očekivano postojanje značajnih korelacija među ispitivanim konstruktima, doprinos je i dalje djelimičan zato što je ovo istraživanje neeksperimentalno i korelaciono, što znači da je na osnovu dobijenih podataka moguće izvesti zaključke o postojanju značajnih relacija među ispitivanim konstruktima, dok se sa oprezom treba pretpostavljati o uzročno-posljedičnim vezama među ispitivanim konstruktima. Još jedna od implikacija za buduće istraživanje odnosi se na uvrštavanje i nekih medijatorskih i moderatorskih varijabli.

3. Treći cilj istraživanja odnosio se na utvrđivanje razlika između grupa različitih sociodemografskih obilježja u pogledu dimenzija sekundarne psihološke separacije–individuacije.

Hipoteza koja se odnosila na postojanje razlika između sociodemografskih razlika u pogledu dimenzija psihološke separacije–individuacije u potpunosti je potvrđena. Rezultati su pokazali da postoje razlike između mladića i djevojaka u pogledu svih dimenzija psihološke separacije–individuacije. Ovi rezultati u skladu sa onima iz prethodnih istraživanja (Lopez, 1986; Lapsley, 1989; Quintana and Kerr, 1993; Allen and Stoltenberg, 1995; Smojver-Ažić, 1999; Frey et al., 2006).

Rezultati istraživanja pokazali su da postoje statistički značajne razlike u skorovima na svim dimenzijama separacije–individuacije u odnosu na uzrast ispitanika.

Adolescenti uzrasta od 15 do 17 godina najviše negiraju potrebu za drugim, pa se u najvećem stepenu osjećaju sputanim zbog roditeljske kontrole. Najveći stepen zdrave nezavisnosti postigli su adolescenti uzrasta od 21 do 25 godina, a adolescenti uzrasta od 18 do 20 godina najviše čeznu za djetinjstvom i osjećaju separacioni strah. Ovaj cilj takođe je postavljen na osnovu rezultata istraživanja koji ukazuju da postoje razlike u pogledu dimenzija psihološke separacije–individuacije između grupa različitih sociodemografskih karakteristika. Istraživanja su pokazala da postoje razlike između mladića i djevojaka u pogledu separacije–individuacije (Rice, 1990; Gilligan, 1982, Quintana and Kerr, 1993, Allen and Stoltenberg, 1995, Frey et al., 2006) .

Istraživanja koja su se bavila ispitivanjem odnosa godine studija i separacije–individuacije pokazala su da postoje razlike između bruceša i starijih godina u odnosu na dimenzije separacije–individuacije *konfliktna nezavisnost, nezavisnost u odnosu na porodično okruženje*. Starije godine postižu više skorove na dimenzijama koji se odnose na separaciju–individuaciju u smislu bolje prilagođenosti i nezavisnosti u odnosu sa roditeljima (Rice et al., 1995; Lapsley et al., 1989). Istraživanje koje je rađeno na uzorku od 463 Portugalca uzrasta od 18 do 30 godina, većinom studenata, pokazalo je da postoje razlike u stepenu postignute autonomije u odnosu na godine, pol i vezu sa roditeljskom figurom (Saraiva, Matos, 2012). Adolescenti podijeljeni u tri grupe uzrasne – rane srednje i kasne – pokazali su razlike u stepenu postignute individuacije (Lepušček, Gril,

2010). Studenti sa većim stepenom nezavisnosti više su posvećeni studiranju, više su prilagođeni i osjećaju manji psihološki stres (Kalsner & Pistole, 2003).

Kapacitet za autonomiju veći je u kasnoj nego u srednjoj i ranoj adolescenciji (Collins et al., 1997; Mazor & Enright, 1988; Smollar & Youniss, 1989; White et al., 1983; Wintre et al., 1995).

S obzirom na to da su rezultati potvrdili one iz prethodnih istraživanja, na kojima je i zasnovan ova cilj, pružen je teorijski doprinos ovog istraživanja.

Praktičan doprinos ovih rezultata ogleda se u mogućnosti kreiranja posebnih modela za rad sa adolescentima i adolescentkinjama različitog uzrasta, a samim tim i mogućnosti prilagođavanja tretmana, što bi omogućilo adekvatnije praćenje procesa prilagođavanja. Psiholozi, roditelji, nastavnici i profesori mogli bi dobiti konkretne informacije o tome koje su karakteristike faze separacije–individuacije i kako da se adekvatno postave u relaciji sa adolescentom, a sve radi prevencije i poboljšanja mentalnog zdravlja adolescenata, te pripreme za ulazak u odraslo doba.

7.1. OGRANIČENJA ISTRAŽIVANJA I PREPORUKE

- Pri interpretaciji rezultata javlja se problem zbog upotrebe instrumenta UPIPAV-R, koji ne mjeri dimenzije anksioznosti i izbjegavanja, niti je namijenjen mjerenju obrazaca afektivne vezanosti. *Klaster analizom* smo dobili obrasce afektivne vezanosti, ali su postojala ograničenja kod nekih statističkih postupaka. Navedena ograničenja predstavljaju otežavajuću situaciju za interpretaciju rezultata.

Na osnovu svega toga mogu se navesti preporuke za buduća istraživanja:

- ispitati afektivnu vezanost posebno za oca i za majku, kao i za vršnjake;
- ispitati kako prediktore tako i konsekvence samopoštovanja i disfunkcionalnih kognitivnih šema kao medijatora odnosa afektivne vezanosti i psihološke separacije–individuacije;
- provjeriti proces internalizacije i uticaj ranog iskustva longitudinalnim nacrtom istraživanja;
- uključiti i neke druge medijatorske, kao i moderatorske varijable između ispitivanih konstrukta.

Literatura

- Abrams, J. C., & Goldman, J. (1976). Separation-individuation in relation to learning inhibition in adolescence. *Journal of clinical child psychology*, 41-44.
- Abramowitz, R. H., Petersen, A. C., & Schulenberg, I. E. (1984). Changes in self-image during early adolescence. In D. Offer, E. Ostrov, & K. Howard (Eds.), *Patterns of adolescent self-image* (19-28). San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Adamović, S. (2012). Afektivna vezanost kod žena koje su bile izložene fizičkom nasilju u partnerskom odnosu. Beograd: Projekat Borba protiv seksualnog i rodno zasnovanog nasilja.
- Adams, G., & Jones, R. (1981). Imaginary audience behavior: A validation study. *Journal of Early Adolescence*, 1, 1-10.
- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. New York: Erlbaum.
- Allen, J.P., & Land, D. (1999). Attachment in adolescence. U: *Handbook of attachment: theory, research and clinical applications*, New York: Guilford Press, 319-335.
- Allen, S. F., & Stoltenberg, C. D. (1995). Psychological separation of young adults from parents, *Journal of Counseling & Development*, 73, 542-546
- Al-Yagon, M. (2011). Adolescents' subtypes of attachment security with fathers and mothers and self-perceptions of socioemotional adjustment. *Psychology*, 4 (2), 291-299.
- Armsden, G.C., & Greenberg, M.T. (1987). The inventory of parent and peer attachment: individual differences and their relationship to psychological well-being in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 16(5), 427-53.
- Arseth, A. K., Kroger, J., & Martinussen, M. (2009). Meta-analytic studies of identity status and tje relational issues of attachment and intimacy. *Identity: An international Journal of Theory and Research*, 9, 1-32.

- Aslan, S. (2013). The Prediction of Separation-Individuation through Self-Esteem in Turkish Adolescents. *Journal of Psychological and Educational Research*, 21(2), 44-60.
- Aspelmeier, J.E., & Kerns, K.A. (2003). Love and school: Attachment/exploration dynamics in college. *Journal of Social and Personal Relationship*, 20, 5-30.
- Bachman, J., & O'Malley, P. (1986). Self-concepts, self-esteem, and educational experiences: The frog pond revisited (again). *Journal of Personality and Social Psychology*, 50, 35-46.
- Baker, E., & Beech, A. R. (2004). Dissociation and variability of adult attachment dimensions and early maladaptive schemas in sexual and violent offenders. *Journal of interpersonal violence*, 19(10), 1119-1136.
- Bartholomew, K., & Horowitz, L. M. (1991). Attachment styles among young adults: A test of a four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(2), 226-244.
- Bateman, A. & Fonagy, P. (2004). *Psychotherapy for Borderline Personality Disorder Mentalization Based Treatment*. New York, NY: Oxford University Press Inc.
- Beck, A. T., Rush, A. J., Shaw, B. F., Ernery, G. (1979). *Cognitive therapy of depression*. New York: The Guilford Press.
- Beyers, W., & Seiffge-Krenke, I. (2010). Does identity precede intimacy? Testing Erikson's theory on romantic development in emerging adults of the 21st century. *Journal of Adolescent Research*, 25, 387-415.
- Blos, P. (1965). The Initial Stage of Male Adolescence. *Psychoanal. St. Child*, 20:145-16.
- Blos, P. (1967). The Second Individuation Process of Adolescence. *Psychoanal. St. Child*, 22,162-186.
- Blos, P. (1968). Character Formation in Adolescence. *Psychoanal. St. Child*, 23:245-263.
- Bosmans, G., Breat, C., & Van Vlierberghe, L. (2010). Attachments and symptoms of psychopathology: Early maladaptive schemas as a cognitive link? *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 17, 374-385.
- Bolbi, J. (2011). *Sigurna baza*. Preveli s engleskog Hanak, N., Dimitrijević, A. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. (Objavljeno 1988., ponovljena izdanja: 1989, 1992, 1993, 1995, 1997, 2000 i 2003).

- Bowlby, J. (1982). *Attachment: Attachment and Loss*, (vol. 1), London: Basic Books. (Objavljeno 1969, ponovljeno izdanje 1982).
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and Loss* (vol. 2), *Separation, Anxiety and Anger*, London: Hogarth Press.
- Bowlby, J. (1982). *Attachment*. New York: Basic Books.
- Brazelton, T. B., Kramer, B. G. (2002). *Drama ranog vezivanja*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Brennan, K.A., Shaver, R. & Hazan, C.(1989). *Multi-item measure of adult attachment style*. Boston, MA: Paper presented at the annual meeting of the Eastern Psychological Association.
- Brennan, K.A., & Hazan, C. (1988). *A biased overview of the study of love*. *Journal of Social and Personal Relationships*, 5, 473-510.
- Bretherton, I. (1987). New perspectives on attachment relations: security, communication, and internal working models. U J. D. Osofsky (ed.) *Handbook of infant development* (pp.1061-1100). Oxford, England: John Wiley.
- Brown, B. B., & Prinstein, M. J. (2011). *Encyclopedia of adolescence*. Volume 1. Normative Processes in Development. London: Academic Press.
- Buhrmester, D. (1990). Intimacy of friendship, interpersonal competence, and adaptation during preadolescence and adolescence. *Child Development*, 61(4), 1101-11.
- Byrne, B. M. (2010). *Structural equation modeling with AMOS: Basic concepts, applications, and programming*. New York: Routledge.
- Carr, S. N., & Francis, A. J. P. (2010). Do early maladaptive schemas mediate the relationship between childhood experiences and avoidant personality disorder features? A preliminary investigation in a non-clinical sample. *Cognitive therapy and research*, 34, 343-358.
- Carver, C., Scheier, M.F., & Weintraub, J.K. (1989). *Assessing coping strategies: A Theoretically Based Approach*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 267-283.
- Cassidy, J., & Shaver, P. R. (Eds.) (2008). *Handbook of attachment. Theory, Research, and Clinical Applications*. New York: The Guilford Press.

- Cassidy, J. (1994). Emotion regulation: Influences of attachment relationships. In N. A. Fox (Ed.), *The development of attachment regulation. Monograph of the Society for Research in Child Development*, 59(240), 228-249.
- Cohen, L. B., & Salapatek, P. (1975). *Infant perception: From sensation to cognition*. New York: Academic Press.
- Collins, N.L. & Read, S.J. (1990). Adult attachment, working models, and relationship quality in dating couples. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 644-663.
- Collins, W., Laursen, B., Mortensen, N., Luebker, C., & Ferreira, M. (1997). Conflict processes and transitions in parent and peer relationships: Implications for autonomy and regulation. *Journal of Adolescent Research*, 12, 178-198.
- Collins, N. L. & Feeney, B. (2000). A safe haven: an attachment theory perspective on support seeking and caregiving in intimate relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 1053- 1073.
- Cooper, M.L., Shaver, P.R., & Collins, N.L. (1998). Attachment styles, emotion regulation, and adjustment in adolescence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(5), 1380-1397.
- Coopersmith, S. (1967). *The Antecedents of Self-Esteem*. San Francisco: Freeman.
- Ćeranić, S. (2005). *Normalni razvoj i patološka uplitanja*. Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Dimitrijević, Lj., Milićević, S. (2004). Koliko je traganje za identitetom mučno traganje za smislom. U V. Ćurčić (ur.) *Traganje za smislom. Izazovi i rizici adolescencij*. (str. 237-241). Beograd: „Žarko Albulj“.
- Edward, J., Ruskin, N., & Turrini, P. (1992). *Separation – individuation. Theory and application*. New York: Brunner Routledge.
- Egeland, B., & Farber, E.A. (1984). Infant-mother attachment: Factors related to its development and change over time. *Child Development*, 57, 753-771.
- Elkind, D. (1976). Egocentrism in adolescence. *Child Development*, 38(4), 1025-1034.
- Elkind, D., & Bowen, R. (1979). Imaginary audience behavior in children and adolescence. *Developmental Psychology*, 15, 38-44.

- Engels, R. C., Finkenauer, C., Dekovic, M., & Meeus, W. (2001). Parental attachment and adolescents' emotional adjustment: The association with social skills and relational competence. *Journal of Counseling Psychology, 48*, 428-439.
- English, H. B., & English, A. C. (1972). *Obuhvatni rečnik psiholoških i psihoanalitičkih pojmova*. Preveo dr Borislav Stevanović. Beograd: Savremena administracija.
- Erikson, E. (2008). *Identitet i životni ciklusi*. Preveli s engleskog Dragojević, N., Hanak, N. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. (Originalni rad objavljen 1980, ponovljeno izdanje 1994).
- Fajgelj, S. (2009). *Psihometrija*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Farrell, J. M., Reiss, N., & Shaw, I. A. (2014). *The schema therapy clinician's guide*. Wiley-Blackwell.
- Fisher, S. & Hood, B. (1987). The stress of the transition to university: A longitudinal study of psychological disturbance, absent-mindedness and vulnerability to homesickness. *British Journal of Psychology, 78*, 425-441.
- Fleming, M. (2005). Adolescent autonomy: desire, achievement and disobeying parents between early and late adolescence. *Australian Journal of Education and Developmental Psychology, 5*, 1-16.
- Fonagy, P., Gergely, G., Jurist, E., & Target, M. (2002). *Affect regulation, mentalization, and the developmental of the self*. New York: Other Press.
- Fonagy, P. (1993). Psychoanalytic and empirical approaches to developmental psychopathology: An object-relations perspective. *Journal of the American Psychoanalytic Association, 41*, 245-260
- Fonagi, P. (2006). Šta je zajedničko psihoanalitičkoj teoriji i teoriji afektivnog vezivanja. U J. Mirić, A. Dimitrijević (ur.) *Afektivno vezivanje, 7* (str.227-250). Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Fox, N. A., Kimmerly, N.L., & Schafer, W. D. (1991). Attachment to mothers/attachment to fathers: a meta-analysis. *Child Development, 62*, 210-225.
- Frank, S. J., Avery, C. B., & Laman, M. S. (1988). Young adults' perceptions of their relationships with their parents: Individual differences in connectedness, competence, and emotional autonomy. *Developmental Psychology, 24*, 729-737.

- Goldberg, J. F., Gerstein, R. K., Wenze, S. J., Welker, T. M., & Beck, A. T. (2008). Disfunctional attitudes and cognitive schemas in bipolar manic and unipolar depressed outpatients. Implication for cognitively based psychotherapeutics. *The Journal of Nervous and Mental Diseases*, 196(3), 207-210.
- Goldsmith, R. E. (1986). Dimensionality of the Rosenberg Self-Esteem Scale. *Journal of Social Behavior and Personality*, 1, 253-264.
- Grković, O., Zotović, M., Petrović, J. (2009). Agresivnost i rane nefunkcionalne kognitivne šeme kod dece u domskom smeštaju i dece iz potpunih porodica. *Nastava i vaspitanje*. 58(1), 103-115.
- Grubor, S., Mihić, I., Zotović, M., Petrović, J. (2008). Relacije self koncepta adolescenata i procenjenih vaspitnih stilova njihovih roditelja. *Pedagoška stvarnost*, 56(5-6), 622-635.
- Guidano, V. F., & Liotti, G. (1983). *Cognitive processes and emotional disorders. A structural approach to psychotherapy*. New York: The Guilford Press.
- Halvorsen, M., Wang, C., E., Eisemann, M., & Waterloo, K. (2009). Dysfunctional Attitudes and Early Maladaptive Schemas as Predictors of Depression: A 9-Year Follow-Up Study. *Cognitive therapy and research*, 34(4), 368-379.
- Hark, H. (1998). *Leksikon osnovnih jungovskih pojmova*. Beograd: Dereta.
- Hathaway, S.R., & McKinley, J.C. (1989). *Manual for the administration and scoring of the MMPI-2*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Hadžić Krnetić, A., Mirović, T., Štefanec, Đ. (2012). Uticaj mjesta studiranja i vrste afektivne vezanosti na relaciju afektivne vezanosti i ranih maladaptivnih šema. U T, Stefanović-Stanojević (ur.) *Porodica sa adolescentom u tranziciji (str.151-169)*. Centar za naučna istraživanja SANU i Univerziteta u Nišu. Odsek društvenih nauka, Odsek medicinskih nauka.
- Hawke, L. D., & Provencher, M. D. (2011). Schema theory and schema therapy in mood and anxiety disorders: A review. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 25(4), 257-276.
- Heatherton, T. F., & Wyland, C. L. (2003). Why do people have self-esteem? *Psychological Inquiry*, 14(1), 38-41.

- Hensley, W. E., & Roberts, M. K. (1976). Dimensions of Rosenbergs self-esteem scale. *Psychological reports*, 38(2), 583-584.
- Henton, J., Lamke, L., Murphy, C., & Haynes, L. (1980). Crisis reactions of college freshmen as a function of family support systems. *Personnel and Guidance Journal*, 58, 508-511.
- Hoffman, J. A. (1984). Psychological separation of late adolescents from their parents. *Journal od counseling psychology*, 31(2), 170-178.
- Hoffman, J. A.& Weiss, B. (1987). Family dynamics and presenting problems in college students. *Journal od counseling psychology*, 34(2), 157-163.
- Hol, K. & Lindzi, G. (1982). *Teorije ličnosti*. Prevod i redakcija prevoda Popović, B. Preveli s engleskog Đurić, V. i sar. Beograd: Nolit. (Originalni rad objavljen 1978).
- Hooper, D., Coughlan, J., & Mullen, M. R. (2008). Structural equation modelling: Guidelinces for determining model fit. *The Electronic Journal of Business Research Methods*, 6(1), 53-60.
- Horn, J. L.(1965). A rationale and test for the number od factors in factor analysis. *Psychometrika*, 30, 179-185.
- Horowitz, M. J. (1998). *Cognitive psychodynamics: conflict to character*. New York: John Wiley & Sons.
- Houwer, J., & Hermans, D. (2010). *Cognition and emotion. Reviews of current research and theories*. New York: Psychology Press.
- Jakobi, J. (2011). *Jungov put individuacije*. Beograd: Jasen.
- Jesinoski, M.S. (2010). *Young's Schema Theory: Exploring the Direct and Indirect Links Between Negative Childhood Experiences and Temperament to Negative Affectivity in Adulthood*. PhD Thesis. Logan, Utah: Utah State University.
- Josselson, R. (1980). Ego identity in adolescence. In J. Adelson (Ed.). *Handbook of psychology*. New York: Wiley.
- Jung, K. G. (2013). *Psihološki tipovi*. Beograd: Dereta.
- Jung, C.G. (2003). *Arhetipovi i kolektivno nesvjesno*. Beograd: Atos.
- Jung, C.G. (1984). *O psihologiji nesvjesnog*. Novi Sad: Matica srpska.

- Kalebić-Maglica, B. (2006). Spolne i dobne razlike adolescenata u suočavanju sa stresom vezanim za školu: *Psihologijske teme*, 15(1). 7-24. Preuzeto 24.9.2010; www.hrcak.srce.hr.
- Kalsner, L. & Pistole, M.C. (2003). College adjustment in a multiethnic sample: Attachment, separation-individuation, and ethnic identity. *Journal of College Student Development*, 44, 92-109.
- Kamkar, K., Doyle, A., & Markiewicz, D. (2012). Insecure attachment to parents and depressive symptoms in early adolescence: mediating roles of attributions and self-esteem. *International Journal of Psychological Studies*, 4(2), 3-18.
- Kaplan, H. B., & Pokorny, A. D. (1969). Self-derogation and psychosocial adjustment. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 149, 421-434.
- Kapor Stanulović, N. (2007). *Na putu ka odraslosti*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Karavasilis, L., Doyle, A. B. & Markiewicz, D. (2003). Associations between parenting style and attachment to mother in middle childhood and adolescence. *International Journal of Behavioral Development*, 27, 153-164.
- Kenny, M.E. (1987). The extent and function of parental attachment among first-year college students. *Journal of Youth and Adolescence*, 16, 17-27.
- Kenny, M. E. (1990). College seniors' perceptions of parental attachments: The value and stability of family ties. *Journal of College Student Development*, 31, 39-46.
- Kernis, M. H. (2003). Toward a Conceptualization of Optimal Self-Esteem. *Psychological Inquiry*, 14(1), 1-26.
- Kimmel, D.C. & Weiner, I.B. (1995). *Adolescence: A developmental transition*. New York: Wiley.
- Klark, E. M., & Klark, A. D. B. (1987). *Rano iskustvo*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Kline R. B. (2010). *Principles and practice of structural equation modeling*. New York: The Guilford press.
- Kobak, R.R., & Sceery, A. (1988). Attachment in late adolescence: working models, affect regulation, and representations of self and others. *Child Development*, 59, 135-146.

- Kohut, H. (1977). *The restoration of the self*. New York: International Universities Press.
- Kohut, H., & Wolf, E. S. (1978). The Disorders of the Self and their Treatment: An Outline. *International Journal of Psycho-Analysis*, 59, 413-425.
- Kondić, K. (1987). *Psihologija Ja*. Beograd: Nolit.
- Kostelnik, M., Murphy Gregory, K., Soderman, A.,K., & Phipps Whiren, A. (2012). *Guiding Children's Social Development and Learning*, Seventh Edition. USA: Wadsworth, Cengage Learning.
- Kroger, J., & Green, K. (1994). Factor analytic structure and stability of the Separation-Individuation Test of Adolescence. *Journal of Clinical Psychology*, 50, 772-785.
- Kroger, J. (1998). Adolescence as a second separation-individuation process: Critical review of an object relations perspective. In E. Skore & A. von der Lippe (Eds.), *Personality development in adolescence: A cross-natural and life-span perspective*, 179-192. London: Routledge.
- Kroger, J. (2004). *Identity in adolescence: The balance between self and other*, 3rd edition. London: Routledge.
- Krstić, K. (2007). Afektivno vezivanje: razvojno-psihološka perspektiva. U zborniku Hanak, N., Dimitrijević, A. (ur.) *Afektivno vezivanje: teorija, istraživanja, psihoterapija* (str.117-133). Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Krstić, D. (1996). *Psihološki rečnik*. eograd: Savremena administracija.
- Kruse, J. and Walper, S. (2008). Types of individuation in relation to parents: predictors and outcomes. *International Journal of behavioral development*, 32 5), 390-400.
- Kukolj, K., Drašković, S., Cakić, Đ. (2004). Adolescentno osvajanje autonomije. U zborniku Ćurčić, V. (ur.) *Traganje za smislom. Izazovi i rizici adolescencije* (str. 233-236). Beograd: „Žarko Albulj“.
- Lacković Grgin, K. (2006). *Psihologija adolescencije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Lacković Grgin, K. (1994). *Samopoimanje mladih*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Larose, S., & Boivin, M. (1998). Attachment to parents, social support expectations, and socio-emotional adjustment during the high school-college transition. *Journal of Research on Adolescence*, 8(1), 1-27.
- Lazarus, R. S. (1991). *Emotion and adaptation*. Oxford: Oxford University Press

- Lapsley, D. K., & Edgerton, J. (2002). Separation – individuation, adult attachment style, and college adjustment. *Journal of Counseling & Development, 80*, 484-492.
- Lenzenweger, M. F., Clarkin, & John F. (2005). *Major theories of personality disorder*. New York: The Guilford Press.
- Lerner, R. Steinberg, L. (2004). *Handbook of adolescence psychology*. Second edition. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Levine, J. B., & Saintonge, S. (1993). Psychometric properties of the separation-individuation test of adolescence within a clinical population. *Journal of Clinical Psychology, 49*, 492-507.
- Levine, A., Heller, R. (2010). *Attached. The new science of adult attachment and how it can help you find and keep love*. New York: Jeremy P. Tarcher/Penguin.
- Levine, J., Green, C., & Millon, T. (1986). The separation-individuation test of adolescence. *Journal of Personality Assessment, 50*, 123-137.
- Levpušček, M. P., & Gril, A. (2010). Patterns of individuation in slovenian adolescents and their relationship with adolescents' perceptions of parents, friends and teachers. *Behavioral Psychology / Psicología Conductual, 18*(1), 119-138.
- Levy, K. N., Blatt, S. J., & Shvaer, P. R. (1988). Attachment styles and parental representations. *Journal of Personality and Social Psychology, 74*, 407-419.
- Lewis, M., Feiring, C., & Rosental, S. (2000). Attachment over time. *Child Development, 1*(3), 707-720.
- Lopez, F.G., Mauricio, A.M., Gormley, B., Simko, T., & Berger, E. (2001). Adult attachment orientations and college student distress: The mediating role of problem coping styles. *Journal of Counseling and Development, 79*, 459-464.
- Lopez, F. G., & Gover, M. R: (1993). Self-report measures of parent-adolescent attachment and separation-individuation: A selective review. *Journal of Counseling & Development, 71*, 560-569.
- Lopez, F. G. & Campbell, V. L., & Watkins, C. E., Jr. (1988). Family structure, psychological separation, and college adjustment: A canonical analysis and cross validation. *Journal of Counseling Psychology, 35*, 402-409.
- Mahler, M. S., Pine, F., & Bergman, A. (2000). *The psychological birth of the human infants symbiosis and individuation*. New York: Basic Book.

- Mahler, M. S. (1968). *On human symbiosis and the vicissitudes of individuation. Infantile Psychosis, I*. New York: International Universities Press.
- Mahler, M. S. (1961). On sadness and grief in infancy and childhood: Loss and restoration of the symbiotic love object. *The Psychoanalytic Study of the Child, 16*, 332-351.
- Main, M. (1999). Epilogue. Attachment theory: Eighteen points with suggestions for future studies. In J. Cassidy & P.E. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment. Theory, research and clinical applications* (pp. 845-887). New York: The Guilford Press.
- Main, M., Kaplan, K., & Cassidy, J. (1985). Security in infancy, childhood and adulthood: A move to the level of representation. In I. Bretherton & E. Waters (Eds.), *Growing points of attachment theory and research. Monographs of the Society for Research in Child Development, 50*(1-2), 66-104.
- Mallinckrodt, B. & Wei, M. (2005). Attachment, social competencies, social support, and psychological distress. *Journal of Counseling Psychology, 52*(3), 358-367.
- Marcia, J. E. (1988). Common processes underlying ego-identity, cognitive/moral development and individuation. In D. K. Lapsley & F. C. Power (Eds.), *Self, ego, and identity* (pp. 211-225). New York: Springer-Verlag.
- Marcia, J. E. (1993). The relational roots of identity. In J. Kroger (Eds.). *Discussions on ego identity* (pp. 101-120). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Markus, H. (1988). Self-schemata and processing information about the self. *Journal of Personality and Social Psychology, 35*(2), 63-78.
- Marsh, H. W., Balla, J. R., & McDonald, R. P. (1988). Goodness-of-Fit indexes in confirmatory factor analysis: The effect of sample size. *Psychological Bulletin, 103*(3), 391-410.
- Martin-Albo, J., Núñez, J. L., Navarro, J. G., & Grijalvo, F. (2007). The Rosenberg self-esteem scale: translation and validation in university students. *The Spanish Journal of Psychology, 10*(2), 458-467.
- Mattanah, J.F., Hancock, G.R., & Brand, B.L. (2004). Parental attachment, separation-individuation, and college student adjustment: A structural equation modeling analysis of meditational effects. *Journal of Counseling Psychology, 51*, 213-225.

- Mazor, A., & Enright, R. D. (1988). The development of the individuation process from a social-cognitive perspective. *Journal of Adolescence*, 11, 29-47.
- McClanahan, G. & Holmbeck, G. N. (1992). Separation-individuation, family functioning, and psychological adjustment in college students: A construct validity study of the separation-individuation test of adolescence. *Journal of Personality Assessment*, 59, 464-485.
- McCormik, B. B., & Kennedy, J. H. (1994). Parent-child attachment working models and self-esteem in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 23, 1-18.
- Meeus, W., Jurjen, I., Maassen, G., & Engels, R. (2005). Separation – individuation revisited: on the interplay of parent – adolescent relations, identity and emotional adjustment in adolescence. *Journal of Adolescence* 28, 89-106.
- Mercer, J. (2006). *Understanding attachment. Parenting, child care, and emotional development*. London: Greenwood Publishing.
- Mayeseless, O. (2004). Home leaving to military service: attachment concerns, transfer of attachment functions from parents to peers, and adjustment. *Journal of Adolescent Research*, 1, 1-26.
- Mikulincer, M., & Shaver, P. R. (2007). *Attachment in Adulthood: Structure, Dynamics, and Change*. New York: Guilford Press.
- Miljković, D., Rijavec, M. (2013). *Razgovori sa ogledalom*. Čačak: Legenda.
- Mihić, I. (2007). Značaj afektivne vezanosti roditelja za funkcionalnost roditeljskog saveza. U N. Hanak, A. Dimitrijević (ur.) *Afektivno vezivanje: teorija, istraživanja, psihoterapija* (str.167-181). Beograd: Institut za mentalno zdravlje.
- Mihić, I., Zotović, M., Petrović, J. (2007). Stresna iskustva u odrastanju i afektivna vezanost adolescenata, *Psihologija*, 40(4), 527-542.
- Mihić, I., Zotović, M., Petrović, J. (2008). Rane disfunkcionalne kognitivne šeme: povezanost s afektivnom vezanošću u bliskim relacijama u mlađem odraslom dobu, *Primenjena psihologija*, 1(1-2), 57-76.
- Mihić, I., Petrović, J. (2009). Percepcija kvaliteta odnosa unutar porodice – iskustvo adolescenata iz Srbije. *Primenjena psihologija*, 2(4), 369-384.
- Minić, J. (2012). Porodična afektivna vezanost studenata psihologije. U zborniku Stefanović-Stanojević, T. (ur.) *Porodica sa adolescentom u tranziciji* (str.97-110).

- Centar za naučna istraživanja SANU i Univerziteta u Nišu. Odsek društvenih nauka, Odsek medicinskih nauka.
- Mirić, J., Dimitrijević, A. (2006). Poreklo i priroda afektivne vezanosti. U J. Mirić, A. Dimitrijević (ur.), *Afektivno vezivanje*, 7 (str.5-34). Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Mirović, T. (2010). *Rane maladaptivne sheme – sheme koje prave problem*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Mirović, T., Hadžić Krnetić, A. (2013). Afektivna vezanost i rane maladaptivne šeme kod studenata iz Banje Luke, Beograda i Zagreba. *Radovi*, 18, 75-98. Banja Luka: Filozofski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci.
- Mruk, C., J. (2006). *Self-esteem research, theory and practice: toward a positive psychology of self-esteem*. New York: Springer publishing company.
- Muris, P. (2006). Maladaptive schemas in non-clinical adolescents: Relations to perceived parental rearing behaviours, big five personality factors and psychopathological symptoms. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 13, 405-413.
- Nada Raja, S., McGee, R., & Stanton, W. (1992). Perceived attachment to parents and peers and psychological well-being in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 21, 471-485.
- Nekić, M., Golić, M. (2006). Atačment u odrasloj dobi. Lacković Grgin, K., Adorić, V. Ć. (ur), *Odabrane teme iz psihologije odrasle dobi* (219-250). Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Nickerson, A.B., & Nagle, R.J. (2005). Parent and peer attachment in late childhood and early adolescence. *Journal of Early Adolescence*, 25(2), 223-249.
- Nikolić, G., Travica, V. (2007). Primena teorije afektivnog vezivanja u proučavanju partnerskih odnosa, U N. Hanak, A. Dimitrijević (ur.), *Afektivno vezivanje: teorija, istraživanja, psihoterapija* (str.133-148). Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Nikoloski Končar, N., Zotović, M., Hautekčete, M. (2006). Efekti bombardovanja pet godina posle: uspostavljanje ranih nefunkcionalnih kognitivnih šema kod dece. *Psihologija*, 39 (2), 229-246.

- Nottleman, E. D. (1987). Competence and self-esteem during the transition from childhood to adolescence. *Developmental Psychology*, 23, 247–258.
- Oliva, A., & Parra, A. (2002). *Parents and peers influences on emotional adjustment during adolescence*. Paper presented at VIII EARA Conference, Oxford.
- Owens, T. J. (1993). Accentuate the positive-and the negative: rethinking the use of self-esteem, self-deprecation, and self-confidence. *Social Psychology Quarterly*, 56, 288-299.
- Pallant, J. (2007). *SPSS: priručnik za preživljavanje: postupni vodič kroz analizu podataka pomoću SPSS-a*. Beograd: Mikro knjiga.
- Pervin, L. A., Cervone, D., & John, O. (2008). *Psihologija ličnosti: teorije i istraživanja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Pine, F. (1979). On the pathology of the separation-individuation process as manifested in later clinical work. *International Journal of Psychoanalysis*, 60, 225-242.
- Pine, F. (2004). Mahler's concepts of “symbiosis“ and separation-individuation: Revisited, reevaluated, refined. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 52, 511-533.
- Phillips, C. (2007). Attachment Styles and Transitioning Into College. *Undergraduate Review: a Journal of Undergraduate Student Research*, 9(7), 24-27.
- Platts, H., Tyson, M., & Mason, O. (2002). Adult attachment style and core beliefs: Are they linked? *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 9, 332-348.
- Prior, V., & Glaser, D. (2006). *Understanding attachment and attachment disorders : theory, evidence, and practice*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Razvan, M., Aftab, S., Shah, I., & Dharwarwala, R. (2012). Psychometric properties of the Rosenberg Self-esteem Scale in Pakistan late adolescent. *The international Journal of Educational and Psychological Assessment*, 10 (1), 125-138.
- Reich, W. A., & Siegel, H. I. (2002). Attachment, ego-identity, development and exploratory interest in university students. *Asian journal of social psychology*, 125-134.
- Reich, J. W., Zautra, A. J., & Hall, J. S. (2010). *Handbook of adolescence resilience*. New York: The Guilford Press.

- Rice, K.G., Cole, D.A., & Lapsley, D.K. (1990). Separation-individuation, family cohesion and adjustment to college: measurement validation and test of a theoretical model. *Journal of Counseling Psychology*, 37(2), 195-202.
- Rice, K.G. (1992). Separation-individuation and adjustment to college: a longitudinal study. *Journal of Counseling Psychology*, 39(2), 203-213.
- Rice, K.G., Fitzgerald, D.P., Whaley, T.J., & Gibbs, C.L. (1995). Cross-sectional and longitudinal examination of attachment, separation-individuation, and college student adjustment. *Journal of Counseling and Development*, 73, 462-474.
- Riso, L. P., Toit, P. L., Stein, D. J., & Young, J. E. (2007). *Cognitive schemas and core beliefs in psychological problems*. Washington: American Psychology Association.
- Robins, R. W., Hendin, H. M., & Trzesniewski, K. H. (2001). Measuring global self-esteem: construct validation of a single-item measure and the Rosenberg self-esteem scale. *Personality and social psychology bulletin*, 27, 151-161.
- Roelofs, J., Lee, C., Ruijten, T., & Lobbestael, J. (2011). The mediating role of early maladaptive schemas in the relation between quality of attachment relationships and symptoms of depression in adolescents. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, 39(4), 471-479.
- Roelofs, J., Onckels, L., & Muris, P. (2013). Attachment Quality and Psychopathological Symptoms in Clinically Referred Adolescents: The Mediating Role of Early Maladaptive Schema. *Journal of child and family studies*, 22(3), 377-385.
- Roring II, S. A. (2012). *Attachment, negative self-schemas, and coping with separation-individuation during the transition to college*. PhD Thesis. Stillwater, Oklahoma: Oklahoma State University.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Rosenberg, M. (1979). *Conceiving the self*. New York: Basic Books.
- Saferstein, J.A., Neimeyer, G.J., & Hagans, C.L. (2005). Attachment as a predictor of friendship qualities in youth. *Social Behavior and Personality*, 33, 767-776.
- Salking, N.J. (2006). *Encyclopedia of human development*. California: SAGE Publication.

- Saraiva, L.M., & Matos, M.P. (2012). Separation-individuation of Portuguese emerging adults in relation to parents and to the romantic partner. *Journal of Youth Studies*, 15(4), 499-517.
- Schaefer, H.R. (1959): A circumplex model for maternal behavior, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 59, 226-235.
- Schaefer, E. S. (1965): Childrens reports of parental behavior: An inventory. *Child development*, 36, 413-424.
- Shaver, P. R., Morgan, H. J., & Wu, S. (1996). Is love a „basic“ emotion? *Personal Relationships*, 3, 81-96.
- Schmitt, D. P., & Allik, J. (2005). Simultaneous administration of the Rosenberg Self-Esteem Scale in 53 nations: Exploring the universal and culture-specific features of global self-esteem. *Journal od Personality and Social Psychology*, 89(4), 623-642.
- Schreiber, J. B., Nora, A., Stage, F. K., Barlow, E. A., & King, J. (2006). Reporting structural equation modeling and confirmatory factor analysis results: A review. *Journal of Educational Research*, 99(6), 3323-3337.
- Schroevens, M., Kraaij, V., & Garnefski, N. (2007). Goal disturbance, cognitive coping strategies, and psychological adjustment, to different types of stressful life event. *Personality and Individual Differences*, 43, 413-423.
- Schwardz, J., & Buboltz, W. C. (2004). The Relationship Between Attachment to Parents and Psychological Separation in College Students. *Journal of College Student Development* 45(5), 566 - 576
- Scott, R., & Scott, W. A. (1998). *Adjustmen of adolescence. Cross-cultural similarities and differences*. London: Routledge.
- Simmons, R. G., Blyth, D. A., Vancleave, E. F., & Bush, D. M. (1979). Entry into early adolescence. The impact of school structure, puberty and early dating on self-esteem. *American Sociological Review*, 44, 948-967.
- Simpson, J. A., & Rholes, W. W. (1998). *Attachment theory and close relationships*. New York: A Division of Guilford Publications.
- Smetana, J. G., & Asquith, P. (1994). Adolescents' and Parents' conceptions of parental authority and personal autonomy. *Child Development*, 65, 1147-1162.

- Smojver-Ažić, S. (1998). Proces separacije – individuacije adolescenata: prikaz upitnika. *Društvena istraživanja*, godina 7, 4-5 (36-37), 603-617.
- Smojver-Ažić, S. (1999). *Privrženost roditeljima te separacija i individuacija kao odrednice psihološke prilagodbe studenata*. Neobjavljena doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet. Sveučilište u Zagrebu.
- Smollar, J., & Youniss, J. (1989). Transformations in adolescents' perceptions of parents. *International Journal of Behavioral Development*, 12, 71-84.
- Spitz, R.A. (1965). *The first year of life : a psychoanalytic study of normal and deviant development of object relations*. New York: International Universities Press.
- Sroufe, L.A., Waters, E. (1977). Attachment as an organizational construct. *Child Development*, 48, 1184-1199.
- Sroufe, L.A. (1983). Infant-caregiver attachment and patterns of adaptation in preschool: The roots of maladaptation and competence. U: Perlmutter, M. (ed.), *Minnesota Symposium in Child Psychology* (Vol. 16), Hillsdale, NJ: Erlbaum Associates, 41-83.
- Sroufe, L. A. (2001). From infant attachment to promotion adolescent autonomy: Longitudinal data on the role of parents in development. In J. Borkowski, S. Ramey, & M. Bristol-Power (Eds.), *Parenting and your children world* (pp.187-202). Elbaum: Hillsdale, New York.
- Stefanović-Stanojević, T. (2003). Afektivno vezivanje-transgeneracijski pristup. *Godišnjak za psihologiju*, 2 (2), 21-33.
- Stefanović-Stanojević, T. (2005). *Emocionalni razvoj ličnosti*. Niš: Filozofski fakultet u Nišu.
- Stefanović-Stanojević, T. (2006). Partnerska afektivna vezanost i vaspitni stilovi. *Godišnjak za psihologiju*, 4(4-5), 71-88.
- Stefanović-Stanojević, T. (2006). Poreklo individualnih razlika u ostvarivanju afektivne veze majka-dete:doprinosi majke i deteta. U J. Mirić, A. Dimitrijević (ur.) *Afektivno vezivanje*, 7 (str. 5-34). Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Stefanović-Stanojević, T. (2008). *Rano iskustvo i ljubavne veze*. Niš: Filozofski fakultet u Nišu.

- Stefanović-Stanojević, T., Nedeljković, J. (2012). Attachment patterns from the perspective of early maladaptive cognitive schemas. *Letopis socijalnog rada*, 19(1), 95-118.
- Stefanović-Stanojević, T., Mihić, I. i Hanak, N. (2012). *Afektivna vezanost i porodični odnosi: razvoj i značaj*. Beograd: Društvo psihologa Srbije.
- Stefanović-Stanojević, T. i Nedeljković, J. (2013). Maladaptivne sheme i stresna iskustva u obrascima vezanosti. U B. Dimitrijević (ur.), *Komunikacija i ljudsko iskustvo* (str. 253-269). Niš: Filozofski fakultet Univerzitet u Nišu.
- Subotić, S. (2013). Pregled metoda za utvrđivanje broja faktora i komponenti (u EFA i CFA). *Primenjena psihologija*, 6(3), 203-229.
- Tabachnik, B. G., & Fidell, L.S. (2007). *Using multivariate statistics* (5th). Pearson Education, Inc. Boston : Pearson/Allyn & Bacon.
- Teyber, E. (1983). Effects of the parental coalition on adolescent emancipation from the family. *Journal od Marital and Family Therapy*, 9 (3), 305-310.
- Thimm, J. C. (2010). Mediation of early maladaptive schemas between perceptions of parental rearing style and personality disorder symptoms. *Journal od Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 41, 52-59.
- Tokar, D.M., Withrow, J.R., Hall, R.J., & Moradi, B. (2003). Psychological separation, attachment security, vocational self-concept crystallization, and career indecision: a structural equation analysis. *Journal of Counseling Psychology*, 50, 3-19.
- Tomljenović, Ž., Nikčević Milković, A. (2005). Samopoštovanje, anksioznost u ispitnim situacijama i školski uspjeh kod učenika osnovnoškolske dobi. *Suvremena psihologija*, 8 (1), 51-61.
- Trebješanin, Ž. (2011). *Rečnik Jungovih pojmova i simbola*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Trebješanin, Ž. (2008). *Rečnik psihologije*. Beograd: Stubovi kulture.
- Tucak, I., Lacković Grgin, K., Penezić, Z. i Nekić, M. (2007). Uloga nekih mehanizama samoevaluacije i samoregulacije u održavanju samopoštovanja. *Društvena istraživanja*, 16 (3), 515-531.
- Urani, M.A., Miller, S.A., Johnson, J.E., & Petzel, T.P. (2003). Homesickness in socially anxious first year college students. *College Student Journal*, 37, 302- 399.

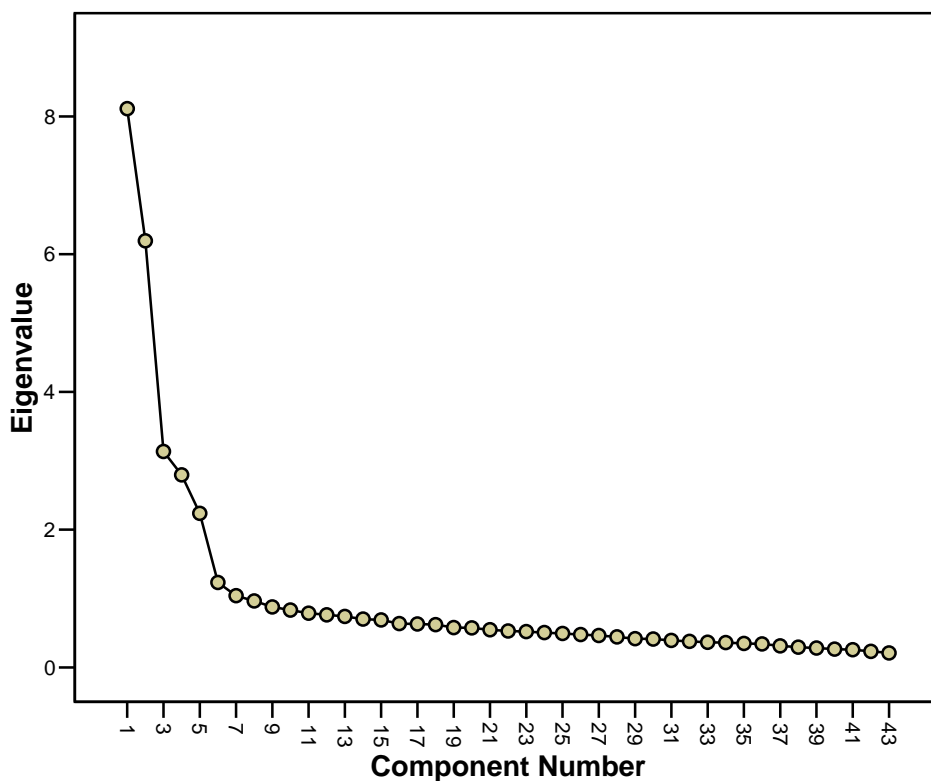
- Van Ijzendoorn, M. H., Goldberg, S., Kroonenberg, P. M., & Frenkel, O. J. (1992). The relative effects of maternal and child problems on the quality of attachment: A meta-analysis of attachment in clinical samples. *Child Development*, 63, 840-858.
- Vivona, J.M. (2000). Parental attachment styles of late adolescents: Qualities of attachment relationships and consequences for adjustment. *Journal of Counseling Psychology*, 47, 316-329.
- Vlierberghe, L. V., Braet, C., Bosmans, G., Rossel, Y., & Bögels, S. (2010). Maladaptive Schemas and Psychopathology in Adolescence: On the Utility of Young's Schema Theory in Youth. *Cognitive Therapy and Research*, 34, 316–332
- Vukelić Basarić, M. (2010). *Promena hijerarhije afektivne vezanosti adolescenata i relacije sa psihosocijalnom adaptacijom*. Neobjavljena doktorska disertacija. Novi Sad: Filozofski fakultet Novi Sad.
- Vukelić, M. (2005). Uzasne razlike u psihološkoj separaciji i adaptaciji adolescenata. *Pedagoška stvarnost*, 51(9-10), 797-813.
- Vukelić, M. (2006). Povezanost psihološke separacije i adaptacije u adolescenciji. *Psihologija*, 39(2), 277-295.
- Vukelić, M. (2006). Polne razlike u psihološkoj sepraciji i adaptaciji adolescenata. *Pedagoška stvarnost*, 52(1-2), 135-152.
- Vukojević-Stojiljković, J. (2007). Specifičnosti stilova afektivne vezanosti, self koncepta i odbrambenih stilova asolescenata iz domskog okruženja. U N. Hanak, A. Dimitrijević (ur.), *Afektivno vezivanje: teorija, istraživanja, psihoterapija* (str. 95-117). Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Vukosavljević Gvozden, T. (2002). *Empatija i slika o sebi*. Beograd: Institut za psihologiju.
- Zazo, R. (1992). *Poreklo čovekove osećajnosti*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Zockey, D. L. (2005). Disruptions in the sepration-individuation process of domestically violent men: an empirical examination od Mahler's theory. *Journal of Human behavior in the social environment*, 12(4), 43-60.
- Zotović, M. (2001). *PTSP kod dece dva meseca nakon NATO bombardovanja*. 49. Naučno-stručni skup psihologa Srbije Subotica. Knjiga apstrakata, 40.

- Zotović, M. (2004). *Stres i mentalno zdravlje dece: studija posledica bombardovanja*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Zotović, M., Mihić, I., Petrović, J., Kapor Stanulović, N. i Jerković, I. (2005). Podela rada u porodici: tranzicija polnih uloga. 13. godišnja konferencija hrvatskih psihologa. *Vrijednosti, odgovornosti i tolerancija u društvu koje se mijenja*. Osijek, 12-15 listopada. Sažetci radova, 73-74.
- Zotović, M., Mihić, I. i Petrović, J. (2008). Stresna iskustva i njihov značaj za formiranje pojma o sebi u adolescenciji. *Pedagoška stvarnost*, 54(3-4), 326-339.
- Želeskov Đorić, J. (2007). Self-koncept i obrasci afektivne vezanosti osoba sa anksiozno-depresivnim poremećajem. U zborniku N. Hanak, A. Dimitrijević (ur.) *Afektivno vezivanje: teorija, istraživanja, psihoterapija* (str.117-133). Beograd: Institut za mentalno zdravlje.
- Young, J. E. (1990). *Cognitive therapy for personality disorders: A schema-focused approach*. Sarasota, FL:Professional Resource Exchange.
- Young, J. E., Klosko, J. S., & Weishaar, M. E. (2003). *Schema therapy: A practitioner's guide*. New York: The Guilford Press.
- Young, J. E. (2005). *Young Schema Questionnaire-Short Form 3 (YSQ-S3)*. New York: Schema Therapy Institute.
- Young-Ju, C, Shelley, M. D. (1997). Perceptions of Family Differentiation, Individuation, and Self-Esteem among Korean Adolescents. *Journal of Marriage and Family*, 59(2), 451-462.
- Waterman, A. S., & Goldman, J. A. (1976). A longitudinal study of ego identity status development at a liberal arts college. *Journal of Youth and Adolescence*, 5, 361-369.
- Wigfield, A., Eccles, J. S., MacIver, D., Reuman, D. A., & Midgley, C. (1991). Transitions during early adolescence: Changes in children's domain-specific self-perceptions and general self-esteem across the transition to junior high school. *Developmental Psychology*, 27, 552–565.
- Wearden, A., Peters, I., Berry, K., Barrowclough, C., & Liversidge, T. (2008). Adult attachment, parenting experiences, and core beliefs about self and others. *Personality and Individual Differences*, 44, 1246-1257.

- Wei, M., Heppner, P.P., & Mallinckrodt, B. (2003). Perceived coping as a mediator between attachment and psychological distress: A structural equation modeling approach. *Journal of Counseling Psychology, 50*, 438-447.
- Wei, M., Russell, D.W., & Zakalik, R.A. (2005). Adult attachment, social self-efficacy, self-disclosure, loneliness, and subsequent depression for freshman college students: A longitudinal study. *Journal of Counseling Psychology, 52*, 602-614.
- White, K. M., Speisman, J. C., & Costos, D. (1983). Young adults and their parents: Individuation to mutuality. *New Directions for Child Development, 22*, 61-76.
- Williams, N. L. & Riskind, J. H. (2004). Cognitive vulnerability and attachment. *Journal of Cognitive Psychotherapy, 18*, 3-6.
- Winnicott, D. (1960). The theory of the parent-child relationship. *International Journal of Psychoanalysis, 41*, 585-595.
- Wintre, M. G., Yaffe, M., & Crowley, J. (1995). Perception of parental reciprocity scale (POPRS): Development and validation with adolescents and young adults. *Social Development, 4*, 129-148.
- Wiseman, H., Maysel, O., & Sharabany, R. (2006). Why are they lonely? Perceived quality of early relationships with parents, attachment, personality predispositions and loneliness in first-year university. *Personality and Individual Difference, 40*(2), 237-248.

Prilog br. 1

Scree Plot

Slika 1. Skri plot za Upitnik sepracije-individuacije

Faktor 1. Negiranje potrebe za drugima

Tabela 31.

Sadržaj faktora Negiranje potrebe za drugima i faktorska zasićenja

Ajtemi	r
SI3.Nemam potrebe za bliskim prijateljstvima.	.832
SI4.Ulaganje u prijateljstvo nije vrijedno truda.	.787
SI5.Stvarno nikoga ne volim.	.782

SI6.Neugodno mi je kada sam s nekim previše blizak/ska.	.773
SI2.Ne vidim smisao većine toplih i bliskih odnosa.	.764
SI9.Nije mi jasno zašto ljudi žele biti bliski sa mnom.	.699
SI7.Čini mi se da ljubav ne zauzima značajno mjesto u mom životu.	.697
SI1.Zapravo mi niko ne treba.	.697
SI8.Najbolje mi je kada sam sam/a i kada me niko ne uznemirava.	.692
SI10.Puno su mi važniji lični planovi nego li odnosi s drugima.	.615

Faktor 2. Sputanost zbog roditeljske kontrole

Tabela 32.

Sadržaj faktora Sputanost zbog roditeljske kontrole i faktorska zasićenja

Ajtemi	r
SI20.Jedva čekam da se oslobodim roditeljskih pravila.	.759
SI21.Jako mi je teško izboriti nezavisnost od roditelja.	.754
SI23.Roditelji me ponekad toliko štite da me to guši.	.739
SI19.Čini mi se da roditeljska pravila previše ograničavaju moju slobodu.	.725
SI22.Jedva čekam kada ću se osamostaliti i osloboditi se roditelja.	.717
SI24.Često se suprotstavljam zahtjevima roditelja.	.675
SI25.Roditelji prate svaki moj korak.	.673
SI26.Većina roditelja pretjerano kontroliše svoju djecu i zapravo ne žele da ona odrastu.	.508
SI28.Zahtjevi odrasle dobi su za mene preveliki.	.450
SI27.Roditelji me savjetuju u izboru prijatelja, vrste zabave i sl.	.441
SI29.Lako mijenjam svoje stavove pod uticajem drugih.	.411

Faktor 3. Zdrava nezavisnost

Tabela 33.

Sadržaj faktora Zdrava nezavisnost i faktorska zasićenja

Ajtemi	r
SI 40. Ne smeta mi ako se ja i moji prijatelji razlikujemo u mnogim stvarima.	.760
SI 41. Ne smetaju mi manja neslaganja u bliskim odnosima.	.737
SI 43. Čak i kad moji najbolji prijatelji čine stvari koje mi se ne sviđaju, i dalje mi je stalo do njih.	.734
SI 42. U odnosima s prijateljima, svi imamo podjednaku ulogu u donošenju odluka.	.729
SI 39. Sviđaju mi se različiti ljudi koji nisu nužno kao ja.	.723
SI 38. Čak i kad sam jako blizak/ska s drugom osobom, osjećam da mogu biti to što jesam.	.721
SI 37. Ako se ne slažem s nečim što moji prijatelji rade, mogu im to reći.	.686
SI 44. Mogu iskazati neslaganje s mojim roditeljima	.669

Faktor 4. Čežnja za djetinjstvom

Tabela 34.

Sadržaj faktora Čežnja za djetinjstvom i faktorska zasićenja

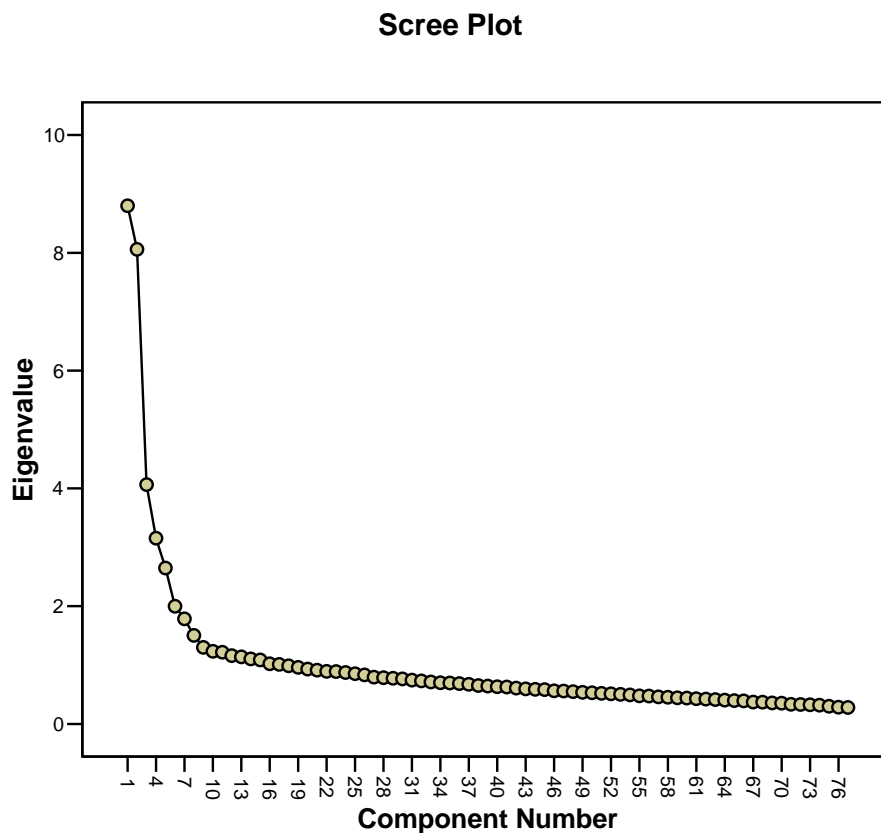
Ajtemi	r
SI 32. Željela bih da se mogu vratiti u sigurnost djetinjstva.	.774
SI 33. Bila sam najsrećnija kad sam bila dijete.	.764
SI 34. Ponekad pomislim kako je lijepo biti malo dijete o kome se drugi brinu.	.735
SI 31. Bilo mi je ljepše kad sam bila dijete i mogla se osloniti na roditelje.	.708
SI 36. Željela bih biti mlađa.	.653
SI 35. Ljepše mi je sada kad sam odrasla osoba nego kad sam bila dijete.	-.445

Faktor 5. Separaciona anksioznost

Tabela 35.

Sadržaj faktora Separaciona anksioznost i faktorska zasićenja

Ajtemi	r
SI 12. Uznemirilo bi me kada bi se profesori na mene ljutili.	.783
SI 13. Brine me mogućnost da bi profesori mogli biti nezadovoljni sa mnom.	.782
SI 11. Jako mi je važno ono što profesori misle o meni kao osobi.	.725
SI 15. Osjećam se usamljeno kada sam dugo odvojena od svojih roditelja.	.574
SI 14. Željela bih uvijek živjeti u istom gradu kao i moji roditelji, kako bismo bili što više zajedno.	.539
SI 16. Zastrašujuća mi je i pomisao da budem sam/a.	.484
SI 18. Željela bih biti emocionalno bliža s osobama koje su mi najvažnije i što više vremena provoditi s njima.	.414
SI 17. Bojim se da bi jedan od mojih roditelja mogao umrijeti.	.351

Slika 2. Scree-dijagram u prostoru mjerenja instrumenta UPIPAV-R

Faktor 1. *Korišćenje spoljašnje baze sigurnosti* sadrži ukupno 11 ajtema, identičnih kao i u originalnoj verziji instrumenta.

Tabela 36.

Sadržaj faktora Korišćenje spoljašnje baze sigurnosti i faktorska zasićenja

Ajtemi	r
62. Kada mi se dešava nešto neprijatno, imam potrebu da to podijelim sa bliskim osobama.	.682
27. Uvijek kad mi je teško da tražim utjehu i sigurnost od meni bliskih ljudi.	.661
55. Kada mi je teško, tražim od bliskih osoba da me podrže.	.650

13. Postoje osobe sa kojima mnogu da podijelim svoja osjećanja i razmišljanja.	.620
34. Kada imam povjerenja u nekoga, mogu potpuno da se opustim i pokažem svoja osjećanja.	.608
69. Važno mi je da postoji neko na koga uvijek mogu da se oslonim.	.606
48. Kada mi je teško, dozvoljavam sebi da se isplačem u zagrljaju neke bliske osobe.	.590
41. Čak i kad mogu da se sam/a izborim s teškoćama, volim da me bliski ljudi podrže.	.572
6. Kada sam uznemiren/a ili zabrinut/a, znam od koga mogu da dobijem utjehu i razumijevanje.	.564
76. Čak i kada nisu u blizini, znam da postoje osobe koje misle na mene i spremne su da mi pomognu.	.513
20. Najvažnije mi je da imam nekoga ko je to zaslužio.	.335

Faktor 2. *Nerazriješena porodična traumatizacija* sadrži ukupno 11 ajtema, identičnih kao i u originalnoj verziji instrumenta.

Tabela 37.

Sadržaj faktora Nerazriješena porodična traumatizacija i faktorska zasićenja

Ajtemi	r
51. Bilo bi nepodnošljivo da me napusti neko koga volim.	.748
58. Gubitkom neke drage osobe moj život bi izgubio smisao.	.716
65. Ne smijem ni da pomislim na gubitak meni dragih ljudi.	.663
72. Bez bliskih ljudi, bio/la bih izgubljena.	.653
44. Dešava se da strahujem kako bih živio/la kada bih izgubio/la najdražu osobu.	.633
37. Najstrašnija stvar na svijetu jeste da te ostavi neko koga voliš.	.609
16. U mom životu postoje osobe bez kojih ja ne bih mogao/la da postojim.	.585

2. Kada bi me napustio neko koga volim, ne bih više umio/la da se radujem.	.529
30. I sama posmisao da se nešto loše može desiti dragim osobama, dovodi me do panike.	.496
9. Teško podnosim duže razdvajanje od dragih osoba.	.483
23. Mislim da ne bih umio/la da živim sam/a.	.359

Faktor 3. *Strah od gubitka spoljašnje baze sigurnosti* sadrži ukupno 11 ajtema, identičnih kao i u originalnoj verziji instrumenta.

Tabela 38.

Sadržaj faktora Strah od gubitka spoljašnje baze sigurnosti i faktorska zasićenja

Ajtemi	r
29. Mojim roditeljima nikada neću moći da oprostim neke postupke.	.732
22. Zbog loših iskustava sa roditeljima, sada mi je teško da vjerujem ljudima.	.664
50. Kao dijete, često sam trpio/la nepovjerenje i grdnje svojih roditelja.	.663
8. Mislim da su moji roditelji mnogo griješili u odnosu sa mnom.	.656
64. Rijetko kada sam osjetila roditeljsku podršku.	.645
36. Nadam se da neću da ličim na svoje roditelje.	.641
71. Mami/tati nikada nisam bila dovoljno draga.	.528
57. Postoje događaji iz mog djetinjstva o kojim mi je i dan-danas teško da pričam.	.521
43. Imam želju da budem bliska s majkom/ocem, ali se lako iznerviram u njenom/njegovom prisustvu.	.513
15. Kada se sjetim nekih događaja u mojoj porodici, obuzme me bijes.	.457
1. Sjećam se da mi je u djetinjstvu nedostajao neko blizak kome bih se uvijek mogao/la povjeriti.	.418

Faktor 4. *Negativan radni model drugog* sadrži ukupno 10 ajtema, identičnih kao i u originalnoj verziji instrumenta. Jedino je izbačen jedan ajtem koji se nalazio u originalnom instrumentu zbog niske korelacije.

Tabela 39.

Sadržaj faktora Negativan radni model drugog i faktorska zasićenja

Ajtemi	r
59. Prije ili kasnije, ljudi će ti okrenuti leđa.	.664
52. U svakom trenutku treba biti na oprezu, jer nikada ne znaš šta se može desiti.	.661
24. Ljudi su sebični i gledaju samo svoju korist.	.651
73. Opasno je potpuno vjerovati drugima.	.645
17. Ako pokažeš slabost pred drugima, oni će to sigurno zloupotrijebiti.	.642
31. Ljudi su nepredvidljivi i ne možeš se na njih osloniti.	.639
66. Ako pokažeš slabost pred drugima, oni ćete vjerovatno ismijavati.	.603
10. Dobro je biti oprezan čak i sa svojim prijateljima.	.587
38. Kada se oslanjam na neku blisku osobu, uvijek zadržavam i dozu opreza.	.567
3. Čovjek mora da nauči da bude jedina podrška samom sebi u svim teškim situacijama.	.459

Faktor 5. *Negativan radni model selfa* sadrži ukupno 11 ajtema, identičnih kao i u originalnoj verziji instrumenta.

Tabela 40.

Sadržaj faktora Negativan radni model selfa i faktorska zasićenja

Ajtemi	r
61. Često sam nesiguran/na u sopstvenu vrijednost.	.682

12. Ponekad osjećam da nisam dostojan/na ljubavi.	.622
75. Sumnjam da mogu drugima nešto da pružim.	.614
68. Ponekad prezirem sam/u sebe.	.596
40. Ponekad mislim da ne zaslužujem ljubav i pažnju koju mi drugi poklanjaju.	.596
54. Često sumnjam da ću se ikada dobro osjećati.	.561
19. Nemam mnogo toga čime bih mogao/la da se ponosim.	.536
47. Sam/a sebi sam najteži teret.	.501
33. Sumnjam da bih mogao/la nekome da budem uzor.	.489
5. Teško mi je da budem spontan/na u odnosu s drugima.	.467
26. Mogu da nabrojim mnogo stvari koje bih volio/la da promijenim kod sebe.	.456

Faktor 6. *Slaba regulacija bijesa* sadrži ukupno 10 ajtema, identičnih kao i u originalnoj verziji instrumenta. Jedino je izbačen jedan ajtem koji se nalazio u originalnom instrumentu zbog niske korelacije.

Tabela 41.

Sadržaj faktora Slaba regulacija bijesa i faktorska zasićenja

Ajtemi	r
77. Kada sam ljut/a, moram da se osvetim.	.703
14. Ako me iznevjeri osoba kojoj vjerujem, nastojim da joj vratim istom mjerom.	.686
49. Kada sam ljut/a na neku blisku osobu, umijem da maštam o tome kako joj se svetim.	.653
35. Dešavalo se da poželim da uništim osobu koja je iznevjerila moju ljubav ili povjerenje.	.593
28. Ako naslutim da me neko odbacuje, umijem da budem veoma neprijatan/na.	.587

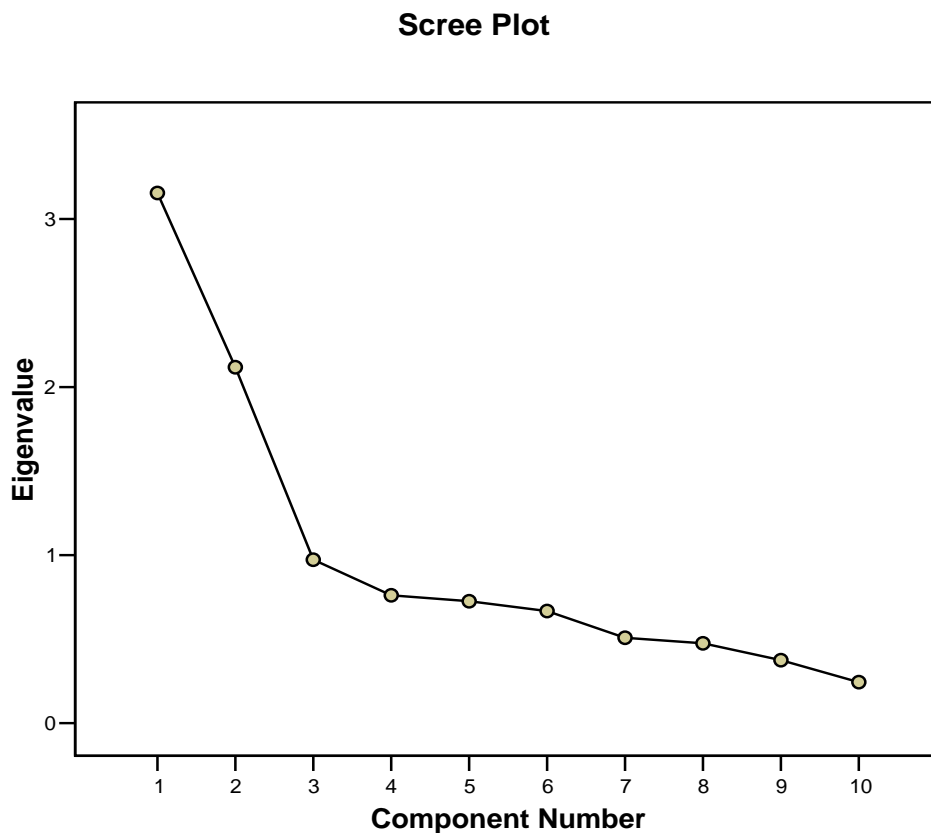
7. Dešava mi se da tjeram inat onima koji me povrjeđuju.	.535
21. Ne kajem se kad povrjedim ko je to zaslužio.	.496
56. Teško mi je da priznam svoju grešku i izvinim se.	.479
42. Umijem da oprostim drugima kada me povrijede.	.421
70. Kada imam utisak da me drugi ne poštuju, obično se durim.	.392

Faktor 7. Mentalizacija sadrži ukupno 10 ajtema, identičnih kao i u originalnoj verziji instrumenta, s tim što je jedan ajtem izbačen zbog niske korelacije.

Tabela 42.

Sadržaj faktora Mentalizacija i faktorska zasićenja

Ajtemi	r
46. Mogu da se uživim u tuđa osjećanja.	.634
11. Volim da čitam psihološku literaturu ili članke u novinama tog tipa.	.608
60. U stanju sam da prepoznam osjećanja drugih ljudi.	.592
25. Često umijem dobro da prepoznam šta tišti druge ljude.	.567
32. U stanju sam da posmatram sebe sa distance i da analiziram kako se ponašam.	.511
39. Često se zadubim u misli o drugim ljudima.	.501
4. Često se pitam o čemu misle i šta osjećaju drugi ljudi.	.488
18. Kad me neko nervira, pokušavam da razumijem zašto tako reagujem	.474
74. Više volim psihološku dramu nego zabavne akcione filmove.	.461
70. Kada imam utisak da me drugi ne poštuju, obično se durim.	.427

Slika 3. Scree-dijagram u prostoru mjerenja samopoštovanja

Faktor 1. *Negativno vrednovanje sebe* sadrži ukupno 5 ajtema, identičnih kao i u originalnoj verziji upitnika.

Tabela 43.

Sadržaj faktora Negativno vrednovanje sebe i faktorska zasićenja

Ajtemi	r
6. S vremena na vrijeme osjećam da ništa ne vrijedim.	.885
9. Sve više dolazim do saznanja da jako malo vrijedim.	.838
3. Osjećam da nema puno toga čime bih se mogao/la ponositi.	.818
4. Ponekad se osjećam potpuno beskorisno.	.795
2. Želio/la bih da imam više poštovanja prema samom/oj sebi.	.373

Faktor 2. *Pozitivno vrednovanje sebe* sadrži ukupno 5 ajtema, identičnih kao i u originalnoj verziji upitnika.

Tabela 44.

Sadržaj faktora Pozitivno vrednovanje sebe i faktorska zasićenja

Ajtemi	r
7. Osjećam da sam isto toliko sposoban/a kao i drugi ljudi.	.751
5. Sposoban/a sam raditi i izvršavati zadatke podjednako uspješno kao i većina drugih ljudi.	.746
8. Osjećam da posjedujem niz vrijednih osobina.	.665
10. Mislim da vrijedim, barem koliko i drugi ljudi.	.639
1. Uopšteno govoreći, zadovoljan/a sam sobom.	.573

Prilog br. 2

UPITNIK

BP novembar 2014.

Pred tobom je upitnik koji je konstruisan za potrebe izrade doktorske disertacije. Tvoj doprinos biće najveći ako iskreno odgovoriš na svako postavljeno pitanje. Upitnik je anonimn, a rezultati istraživanja će se koristiti isključivo u naučne svrhe. Molimo te da pažljivo pročitaš pitanja i daš što iskreniji odgovor na svako od njih.

Na pitanja odgovaraš zaokruživanjem broja koji najviše odgovara tvom mišljenju.

HVALA NA SARADNJI

UPUTSTVO: Sljedeća pitanja se odnose na neke tvoje lične podatke. Molimo te da odgovoriš na sva pitanja tako što ćeš zaokružiti jedan od ponuđenih odgovora ili upisati svoj odgovor na praznu crtu.

1. Koliko imaš godina?.....

2. Kojeg si pola? 1) muški 2) ženski

3. Kakav uspjeh postižeš u školi?

5-odličan 4-vrlo dobar 3-dobar 2-dovoljan 1- nedovoljan

4. Koliko ima godina tvoja majka?

5. Koliko ima godina tvoj otac?

6. Razred ili godina studija

7. Mjesto stanovanja

1-selo 2-manje mjesto 3-grad

8. Tvoje materijalne prilike u odnosu na većinu drugih su:

5-veoma dobre (pripadam imućnijim)

4-dobre (pripadam dobro stojećim)

3-osrednje (pripadam srednjem sloju)

2-loše (nekako stastavljam kraj s krajem)

1-veoma loše

Školska sprema roditelja	majka	otac
1. osnovna škola		
2. srednja škola		
3. viša i visoka škola		

Skala samopoštovanja (RSE, Rosenberg Self Esteem Scale, Rosenberg, 1965)

Pročitaj pažljivo svako pitanje i zaokruži odgovor koji se u najvećoj mjeri odnosi na tebe	Stepen slaganja sa tvrdnjama			
	Uopšte se ne slažem	Djelimično se ne slažem	Djelimično se slažem	U potpunosti se slažem
1. Uopšteno govoreći, zadovoljan/a sam sobom.	1	2	3	4
2. Želio/la bih da imam više poštovanja prema samom/oj sebi.	1	2	3	4
3. Osjećam da nema puno toga čime bih se mogao/la ponositi.	1	2	3	4
4. Ponekad se osjećam potpuno beskorisno.	1	2	3	4
5. Sposoban/a sam raditi i izvršavati zadatke podjednako uspješno kao i većina drugih ljudi.	1	2	3	4
6. S vremena na vrijeme osjećam da ništa ne vrijedim.	1	2	3	4
7. Osjećam da sam isto toliko sposoban/a kao i drugi ljudi.	1	2	3	4
8. Osjećam da posjedujem niz vrijednih osobina.	1	2	3	4
9. Sve više dolazim do saznanja da jako malo vrijedim.	1	2	3	4
10. Mislim da vrijedim, barem koliko i drugi ljudi.	1	2	3	4

Instrument za procjenjivanje afektivne vezanosti adolescenata i odraslih (UPIPAV-R, Hanak, 2004).

Pročitaj pažljivo svako pitanje i zaokruži odgovarajući broj	1	2	3	4	5	6	7
	Uopšte ne	Uglavnom ne		Nisam siguran	Uglavnom da		U potpunosti da
1. Sjećam se da mi je u djetinjstvu nedostajao neko blizak kome bih se uvijek mogao/la povjeriti.	1	2	3	4	5	6	7
2. Kada bi me napustio neko koga volim, ne bih više umio/la da se radujem.	1	2	3	4	5	6	7
3. Čovjek mora da nauči da bude jedina podrška samome sebi u svim teškim trenucima.	1	2	3	4	5	6	7
4. Često se pitam o čemu misle i šta osjećaju drugi ljudi.	1	2	3	4	5	6	7
5. Teško mi je da budem spontan/a u odnosu s drugima.	1	2	3	4	5	6	7
6. Kada sam uznemiren/a ili zabrinut/a, znam od koga mogu da dobijem utjehu i razumijevanje	1	2	3	4	5	6	7
7. Dešava mi se da tjeram inat onima koji me povrjeđuju.	1	2	3	4	5	6	7
8. Mislim da su moji roditelji mnogo griješili u odnosu sa mnom.	1	2	3	4	5	6	7
9. Teško podnosim duže razdvajanje od dragih osoba.	1	2	3	4	5	6	7
10. Dobro je biti oprezan čak i sa svojim prijateljima	1	2	3	4	5	6	7
11. Volim da čitam psihološku literaturu ili članke u novinama tog tipa.	1	2	3	4	5	6	7
12. Ponekad osjećam da nisam dostojan/a ljubavi.	1	2	3	4	5	6	7
13. Postoje osobe sa kojima mogu da podijelim sva osjećanja i razmišljanja.	1	2	3	4	5	6	7
14. Ako me iznevjeri osoba kojoj vjerujem, nastojim da joj vratim istom mjerom.	1	2	3	4	5	6	7
15. Kada se sjetim nekih događaja u mojoj porodici, obuzme me bijes.	1	2	3	4	5	6	7
16. U mom životu postoje osobe bez kojih ja ne bih mogao/la da postojim.	1	2	3	4	5	6	7
17. Ako pokažeš slabost pred drugima, oni će to sigurno zloupotrijebiti.	1	2	3	4	5	6	7
18. Kada me neko nervira, pokušavam da razumijem zašto tako reagujem.	1	2	3	4	5	6	7
19. Nema mnogo toga čime bih mogao/la da se ponosim.	1	2	3	4	5	6	7
20. Najvažnije mi je da imam nekoga ko je to	1	2	3	4	5	6	7

zaslužio.							
21. Ne kajem se kad povrijedim nekoga ko je to zaslužio.	1	2	3	4	5	6	7
22. Zbog loših iskustava sa roditeljima, sada mi je teško da vjerujem ljudima.	1	2	3	4	5	6	7
23. Mislim da ne bih umio/la da živim sama.	1	2	3	4	5	6	7
24. Ljudi su sebični i gledaju samo svoju korist.	1	2	3	4	5	6	7
25. Često umijem dobro da prepoznam šta tišti druge ljude.	1	2	3	4	5	6	7
26. Mogu da nabrojim mnogo stvari koje bih volio/la da promijenim kod sebe.	1	2	3	4	5	6	7
27. Uvijek kada mi je teško tražim utjehu i sigurnost od meni bliskih ljudi.	1	2	3	4	5	6	7
28. Ako naslutim da me neko odbacuje, umijem da budem veoma neprijatan/a.	1	2	3	4	5	6	7
29. Mojim roditeljima nikada neću moći da oprostim neke postupke.	1	2	3	4	5	6	7
30. I sama posmisao da se nešto loše može desiti dragim osobama, dovodi me do panike.	1	2	3	4	5	6	7
31. Ljudi su nepredvidljivi i ne možeš se na njih osloniti.	1	2	3	4	5	6	7
32. U stanju sam da posmatram sebe sa distance i da analiziram kako se ponašam.	1	2	3	4	5	6	7
33. Sumanjam da bih mogao/la nekome da budem uzor.	1	2	3	4	5	6	7
34. Kada imam povjerenja u nekoga, mogu potpuno da se opustim i pokažem svoja osjećanja.	1	2	3	4	5	6	7
35. Dešavalo se da poželim da uništim osobu koja je iznevjerila moju ljubav ili povjerenje.	1	2	3	4	5	6	7
36. Nadam se da neću da ličim na svoje roditelje.	1	2	3	4	5	6	7
37. Najstrašnija stvar na svijetu jeste da te ostavi neko koga voliš.	1	2	3	4	5	6	7
38. Kada se oslanjam na neku blisku osobu, uvijek zadržavam i dozu opreza.	1	2	3	4	5	6	7
39. Često se zadubim u misli o drugim ljudima.	1	2	3	4	5	6	7
40. Ponekad mislim da ne zaslužujem ljubav i pažnju koju mi drugi poklanjaju.	1	2	3	4	5	6	7
41. Čak i kad mogu da se sam/a izborim s teškoćama, volim da me bliski ljudi podrže.	1	2	3	4	5	6	7
42. Umijem da oprostim drugima kada me povrijede.	1	2	3	4	5	6	7
43. Imam želju da budem bliyak/ska s majkom/ocem, ali se lako iznerviram u njenom/njegovom prisustvu.	1	2	3	4	5	6	7
44. Dešava se da strahujem kako bih živio/la kada	1	2	3	4	5	6	7

bih izgubio/la najdražu osobu.							
45. Znam da me mogu prevariti čak i oni ljudi koji su mi veoma bliski.	1	2	3	4	5	6	7
46. Mogu da se uživim u tuđa osjećanja.	1	2	3	4	5	6	7
47. Sam/a sebi sam najteži teret.	1	2	3	4	5	6	7
48. Kada mi je teško, dozvoljavam sebi da se isplačem u zagrljaju neke bliske osobe.	1	2	3	4	5	6	7
49. Kada sam ljut/a na neku blisku osobu, umijem da maštam o tome kako joj se svetim.	1	2	3	4	5	6	7
50. Kao dijete, često sam trpjela nepovjerenje i grdnje svojih roditelja.	1	2	3	4	5	6	7
51. Bilo bi nepodnošljivo da me napusti neko koga volim.	1	2	3	4	5	6	7
52. U svakom trenutku treba biti na oprezu, jer nikada ne znaš šta se može desiti.	1	2	3	4	5	6	7
53. Mrzi me da gubim vrijeme pokušavajući da razumijem neke fineše u ponašanju ljudi.	1	2	3	4	5	6	7
54. Često sumnjam da ću se ikada dobro osjećati.	1	2	3	4	5	6	7
55. Kada mi je teško, tražim od bliskih osoba da me podrže.	1	2	3	4	5	6	7
56. Teško mi je da priznam svoju grešku i izvinim se.	1	2	3	4	5	6	7
57. Postoje događaji iz mog djetinjstva o kojima mi je i dan-danas teško da pričam.	1	2	3	4	5	6	7
58. Gubitkom neke drage osobe moj život bi izgubio smisao.	1	2	3	4	5	6	7
59. Prije ili kasnije, ljudi će ti okrenuti leđa.	1	2	3	4	5	6	7
60. U stanju sam da prepoznam osjećaja drugih ljudi.	1	2	3	4	5	6	7
61. Često sam nesiguran/a u sopstvenu vrijednost.	1	2	3	4	5	6	7
62. Kada mi se dešava nešto neprijatno, imam potrebu da to podijelim sa bliskim osobama.	1	2	3	4	5	6	7
63. Čad i kada uđem u sukob sa bliskom osobom, umijem da budem veoma strpljiv/a i staložen/a.	1	2	3	4	5	6	7
64. Rijetko kada sam osjetio/la roditeljsku podršku.	1	2	3	4	5	6	7
65. Ne smijem ni da pomislim na gubitak meni dragih ljudi.	1	2	3	4	5	6	7
66. Ako pokažeš slabost pred drugima, oni ćete vjerovatno ismijavati.	1	2	3	4	5	6	7
67. Kada mi se nešto ne dopada kod drugih, nastojim da shvatim šta je razlog.	1	2	3	4	5	6	7
68. Ponekad prezirem sam/u sebe.	1	2	3	4	5	6	7
69. Važno mi je da postoji neko na koga uvijek mogu da se oslonim.	1	2	3	4	5	6	7
70. Kada imam utisak da me drugi ne poštuju,	1	2	3	4	5	6	7

obično se durim.							
71. Mami/tati nikada nisam bio/la dovoljno drag/a.	1	2	3	4	5	6	7
72. Bez bliskih ljudi, bio/la bih izgubljen/a.	1	2	3	4	5	6	7
73. Opasno je potpuno vjerovati drugima.	1	2	3	4	5	6	7
74. Više volim psihološku dramu nego zabavne akcijske filmove.	1	2	3	4	5	6	7
75. Sumnjam da mogu drugima nešto da pružim.	1	2	3	4	5	6	7
76. Čak i kada nisu u blizini, znam da postoje osobe koje misle na mene i spremne su da mi pomognu.	1	2	3	4	5	6	7
77. Kada sam ljut/a, moram da se osvetim.	1	2	3	4	5	6	7

Inventar ranih maladaptivnih kognitivnih šema (YSQ, Young & Brown, 1990; prema Young et al. 2003).

Pročitaj pažljivo tvrdnje i zaokruži odgovor koji se u najvećoj mjeri odnosi na tebe.	Stepen slaganja sa tvrdnjama					
	Uopšte se ne odnosi na mene	Uglavnom se ne odnosi na mene	Više je tačno nego netačno	Umjereno se odnosi na mene	Uglavnom se odnosi na mene	U potpunosti me opisuje
13. Uglavnom nemam nikoga da me pazi, dijeli svoje vrijeme sa mnom i da brine o svemu što mi se dešava.	1	2	3	4	5	6
37. Uglavnom mi ljudi nisu pružali podršku, toplinu i ljubav.	1	2	3	4	5	6
68. Veći dio svog života nemam osjećaj da sam za nekog poseban/na.	1	2	3	4	5	6
72. Većinu vremena nemam nikoga ko me zaista sluša, razumije ili ga zanimaju moje istinske potrebe i osjećanja.	1	2	3	4	5	6
74. Rijetko imam jaku osobu pored sebe da mi da savjet ili me uputi kada nisam siguran/na šta da radim.	1	2	3	4	5	6
1. Primjećujem da se držim ljudi sa kojima sam blizak/ska jer se plašim da će me napustiti.	1	2	3	4	5	6
73. Toliko su mi potrebni drugi ljudi da se brinem da ću ih izgubiti.	1	2	3	4	5	6
75. Bojim se da će me bliske osobe napustiti.	1	2	3	4	5	6
70. Kada osjećam da se neko meni drag povlači od mene, postanem očajan/a.	1	2	3	4	5	6
20. Ponekad sam toliko uplašen/a da bi me ljudi mogli napustiti, da ih otjeram od sebe.	1	2	3	4	5	6
44. Osjećam da ljudi žele da me iskoriste.	1	2	3	4	5	6
65. Osjećam da ne smijem da pokažem svoj stav u	1	2	3	4	5	6

prisustvu drugih ljudi, ili će me oni namjerno povrijediti.						
66.Samo je pitanje vremena kad će me neko izdati.	1	2	3	4	5	6
63.Obično sam oprezan/na po pitanju skrivenih namjera ljudi.	1	2	3	4	5	6
46.Poprilično sam sumnjičav po pitanju tuđih namjera.	1	2	3	4	5	6
16.Ne uklapam se.	1	2	3	4	5	6
51.Potpuno sam drukčiji/a od drugih ljudi.	1	2	3	4	5	6
69.Ne pripadam nikome. Ja sam usamljenik.	1	2	3	4	5	6
52.Osjećam se otuđeno od drugih ljudi.	1	2	3	4	5	6
57.Uvijek se osjećam da ne pripadam grupi.	1	2	3	4	5	6
67.Nijedna osoba me ne bi mogla voljeti kad bi vidjela moje mane.	1	2	3	4	5	6
62.Nijedna osoba koju želim ne bi voljela da ostane kraj mene ako bi vidjela kakav/a sam u stvari.	1	2	3	4	5	6
64.Nisam osoba vrijedna ljubavi, pažnje i poštovanja drugih.	1	2	3	4	5	6
43. Mislim da me je teško voljeti.	1	2	3	4	5	6
48.Ja sam u osnovi previše neprihvaljiv/a da bi se otkrio/la pred drugim ljudima.	1	2	3	4	5	6
36.Gotovo sve što radim nije tako dobro kao što drugi ljudi mogu da urade.	1	2	3	4	5	6
5.Nisam sposoban/a da budem uspješan/na	1	2	3	4	5	6
21.Većina drugih ljudi je sposobnija od mene u poslu i dostignućima.	1	2	3	4	5	6
40.Nisam toliko talentovan koliko je većina ljudi talentovana za njihov posao.	1	2	3	4	5	6
45.Kada se radi o poslu, nisam toliko uspješan/a kao većina drugih ljudi.	1	2	3	4	5	6
10. Ne osjećam se sposobnim/om da se samostalno snađem u svakodnevnom životu.	1	2	3	4	5	6
61.U svakodnevnom funkcionisanju sebe smatram zavisnom osobom.	1	2	3	4	5	6
6.Pokušavam da dam sve od sebe.	1	2	3	4	5	6
39.U svakodnevnim situacijama, moje prosuđivanje nije pouzdano.	1	2	3	4	5	6
2.Ne osjećam samopouzdanje u pogledu mojih mogućnosti da rješavam svakodnevne probleme koji se pojavljuju	1	2	3	4	5	6
38.Ne mogu se otarasiti osjećaja da će se nešto loše desiti.	1	2	3	4	5	6
54.Osjećam da bi se katastrofa (prirodna, finansijska, medicinska) mogla desiti svakog trenutka.	1	2	3	4	5	6
12. Brinem se da bi me neko mogao napasti.	1	2	3	4	5	6
24.Brinem se da bih mogao/la izgubiti sav novac koji	1	2	3	4	5	6

imam i postati siromašan.						
49.Bojim se da razvijam ozbiljnu bolest, iako moj ljekar kaže da sam potpuno zdrav/a.	1	2	3	4	5	6
4.Nisam mogao da se odvojim od svojih roditelja, onako kako su to drugih ljudi mojih godina učinili.	1	2	3	4	5	6
22.Moji roditelji i ja težimo da budemo previše umiješani u živote i probleme jedni drugih.	1	2	3	4	5	6
47.Mojim roditeljima i meni je veoma teško da sakrijemo privatne stvari jedni od drugih, bez da osjećamo izdaju ili krivicu.	1	2	3	4	5	6
17.Često se osjećam kao da moji roditelji žive svoje živote kroz mene – ja nemam sopstveni život.	1	2	3	4	5	6
41.Često osjećam da nemam odvojen identitet od mojih roditelja ili partnera.	1	2	3	4	5	6
35.Mislim da ako radim ono što želim, samo tražim nevolju.	1	2	3	4	5	6
55.Osjećam da nemam drugog izbora sem da se predajem željama drugih, jer će me u suprotnom, na neki način odbaciti.	1	2	3	4	5	6
71.U vezama puštam druge da vode glavnu riječ.	1	2	3	4	5	6
8.Uvijek biram druge da odluče umjesto mene, tako da zapravo i ne znam šta želim za sebe.	1	2	3	4	5	6
11 Imam dosta problema da dokažem da moja prava treba poštovati i da moja osjećanja budu uzeta u obzir.	1	2	3	4	5	6
29.Ja sam taj/a koji obično vodi računa o bliskim ljudima.	1	2	3	4	5	6
33.Ja sam dobra osoba zato što brinem o drugima više nego o sebi.	1	2	3	4	5	6
23.Toliko sam zauzet/a radeći za ljude koji su mi dragi da imam malo vremena za sebe.	1	2	3	4	5	6
56.Ja sam uvijek bio/la onaj/a koji/a sluša svačije probleme.	1	2	3	4	5	6
26.Drugi ljudi me vide kao onog/u koji/a radi previše za druge, a nedovoljno za sebe.	1	2	3	4	5	6
60.Saosjećam kada drugi ljudi ispoljavaju osjećanja.	1	2	3	4	5	6
42. Nalazim da nije dobro pokazivati osjećanja pred drugima.	1	2	3	4	5	6
15.Meni je teško da budem topao/la i spontan/a.	1	2	3	4	5	6
50.Veoma kontrolišem svoja osjećanja tako da ljudi misle da sam bezosjećajan/na.	1	2	3	4	5	6
58.Ljudi me vide kao emocionalno siromašnu osobu.	1	2	3	4	5	6
53.Moram da budem najbolji u većini stvari koje radim; Ne mogu da prihvatim da sam drugi/a.	1	2	3	4	5	6
18.Pokušavam da dam najbolje od sebe; ne mogu da se zadovoljim da budem prosječan/na.	1	2	3	4	5	6

59.Ja moram znati sve moje odgovornosti.	1	2	3	4	5	6
7.Osjećam konstantan pritisak kada treba nešto da obavim i da dovedem stvari u red.	1	2	3	4	5	6
34.Ne mogu lako da izađem iz škripca niti da opravdam svoje greške.	1	2	3	4	5	6
31. Imam problem da prihvatim „ne“ kada hoću nešto od drugih.	1	2	3	4	5	6
30. Ja sam poseban/na i ne bi trebalo da prihvatam većinu kritika od drugih.	1	2	3	4	5	6
9.Ne volim da mi neko ne dozvoljava da radim ono što želim.	1	2	3	4	5	6
3. Moram da pratim pravila i zakone drugih.	1	2	3	4	5	6
32.Osjećam da to što imam da ponudim ima veću vrijednost nego doprinos drugih.	1	2	3	4	5	6
27.Čini mi se da ne mogu da se disciplinujem da završim rutinske i dosadne stvari.	1	2	3	4	5	6
14.Kad ne postignem cilj, lako postajem frustriran/a i odustajem.	1	2	3	4	5	6
28.Teško mi je kad žrtvujem trenutno zadovoljstvo da bih ostvario/la dugoročan učinak.	1	2	3	4	5	6
25.Ne mogu da dozvolim sebi da radim stvari koje ne želim, čak i kada je to za moje dobro.	1	2	3	4	5	6
19.Rijetko se dešava da sam uporan/na u svojim odlukama.	1	2	3	4	5	6

Test za procjenu separacije-individuacije za adolescente (SITA Separation-Individuation test of Adolescence, Levine, Green i Millon, 1986, adaptacija Smojver – Adžić, 1998)

Pročitaj pažljivo tvrdnje i zaokruži odgovor koji se u najvećoj mjeri odnosi na tebe	Stepen slaganja sa tvrdnjama				
	U potpunosti netačno	Uglavnom netačno	Nisam siguran	Uglavnom tačno	Potpuno tačno
1.Zapravo mi niko ne treba.	1	2	3	4	5
2.Ne vidim smisao većine toplih i bliskih odnosa.	1	2	3	4	5
3.Nemam potrebe za bliskim prijateljstvima.	1	2	3	4	5
4.Ulaganje u prijateljstvo nije vrijedno truda.	1	2	3	4	5
5.Stvarno nikoga ne volim.	1	2	3	4	5
6.Neugodno mi je kada sam s nekim previše blizak/ska.	1	2	3	4	5
7.Čini mi se da ljubav ne zauzima značajno mjesto u mom životu.	1	2	3	4	5

8.Najbolje mi je kada sam sam/a i kada me niko ne uznemirava.	1	2	3	4	5
9.Nije mi jasno zašto ljudi žele biti bliski sa mnom.	1	2	3	4	5
10.Puno su mi važniji lični planovi nego li odnosi s drugima.	1	2	3	4	5
11.Jako mi je važno ono što profesori misle o meni kao osobi.	1	2	3	4	5
12.Uznemirilo bi me kada bi se profesori na mene ljutili.	1	2	3	4	5
13.Brine me mogućnost da bi profesori mogli biti nezadovoljni sa mnom.	1	2	3	4	5
14.Želio/la bih uvijek živjeti u istom gradu kao i moji roditelji i porodica, kako bismo bili što više zajedno.	1	2	3	4	5
15.Osjećam se usamljeno kada sam dugo odvojena od svojih roditelja.	1	2	3	4	5
16.Zastrašujuća mi je i pomisao da budem sam/a.	1	2	3	4	5
17.Bojim se da bi jedan od mojih roditelja mogao umrijeti.	1	2	3	4	5
18.Želio/la bih biti emocionalno bliža s osobama koje su mi najvažnije i što više vremena provoditi s njima.	1	2	3	4	5
19.Čini mi se da roditeljska pravila previše ograničavaju moju slobodu.	1	2	3	4	5
20.Jedva čekam da se oslobodim roditeljskih pravila.	1	2	3	4	5
21.Jako mi je teško izboriti nezavisnost od roditelja.	1	2	3	4	5
22.Jedva čekam kada ću se osamostaliti i osloboditi se roditelja.	1	2	3	4	5
23.Roditelji me ponekad toliko štite da me to guši.	1	2	3	4	5
24.Često se suprotstavljam zahtjevima roditelja.	1	2	3	4	5
25.Roditelji prate svaki moj korak.	1	2	3	4	5
26.Većina roditelja pretjerano kontroliše svoju djecu i zapravo ne žele da ona odrastu.	1	2	3	4	5
27.Roditelji me savjetuju u izboru prijatelja, vrste zabave i sl.	1	2	3	4	5
28.Zahtjevi odrasle dobi su za mene preveliki.	1	2	3	4	5
29.Lako mijenjam svoje stavove pod uticajem drugih.	1	2	3	4	5
30.Dopuštam drugima da utiču na moje stavove o tome što je dobro ili loše.	1	2	3	4	5
31.Bilo mi je ljepše kad sam bio/la dijete i mogao/la se osloniti na roditelje.	1	2	3	4	5
32.Želio/la bih da se mogu vratiti u sigurnost djetinjstva.	1	2	3	4	5
33.Bio/la sam najsrećniji/a kad sam bio/la dijete.	1	2	3	4	5
34.Ponekad pomislim kako je lijepo biti malo dijete o kome se drugi brinu.	1	2	3	4	5
35.Ljepše mi je sada kad sam odrasla osoba nego kad	1	2	3	4	5

sam bio/la dijete.					
36.Želio/la bih biti mlađi/a.	1	2	3	4	5
37.Ako se ne slažem s nečim što moji prijatelji rade, mogu im to reći.	1	2	3	4	5
38.Čak i kad sam jako blizak/ska s drugom osobom, osjećam da mogu biti to što jesam.	1	2	3	4	5
39.Sviđaju mi se različiti ljudi koji nisu nužno kao ja.	1	2	3	4	5
40.Ne smeta mi ako se ja i moji prijatelji razlikujemo u mnogim stvarima.	1	2	3	4	5
41.Ne smetaju mi manja neslaganja u bliskim odnosima.	1	2	3	4	5
42.U odnosima s prijateljima svi imamo podjednaku ulogu u donošenju odluka.	1	2	3	4	5
43.Čak i kad moji najbolji prijatelji čine stvari koje mi se ne sviđaju, i dalje mi je stalo do njih.	1	2	3	4	5
44.Mogu iskazati neslaganje s mojim roditeljima bez straha da će me odbaciti.	1	2	3	4	5